

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALEVİ BEKTAŞİ KLASİK KAYNAKLARINDA
PEYGAMBERLİK TASAVVURU

RÜVEYDA ALPAY

2501182010

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. HALİL İBRAHİM BULUT

İSTANBUL-2022

ÖZ

ALEVÎ-BEKTAŞÎ KLASİK KAYNAKLARINDA PEYGAMBERLİK TASAVVURU

RÜVEYDA ALPAY

Alevîlik-Bektaşîlik münbit bir coğrafyada ortaya çıkmış, çeşitli etkileşim ve değişimlerden geçerek günümüzdeki halini alan dini ve toplumsal gruplardan birisidir. Nüfus yoğunluğu ve tarihi tanınırlık bakımından ülkemizde hatırı sayılır bir yere sahip olan grup geçmişten bugüne merak ve araştırma konusu olmuştur. İsimlendirilme hususunda, mezhep, tarikat, tasavvufi oluşum veya senkretik bir inanç manzumesi şeklinde çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Alevîlik-Bektaşîliğin tarihi, inanç ve erkânları gibi hususlar hakkında farklı çevrelerce çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Onların inanç sistemlerinin içeriği ve uygulamalarının niteliği genel İslami anlayıştaki ilkelerle mukayese edilerek grup anlaşılmasına çalışılmıştır. Nitekim bu yapıyı yakından tanıyabilmek için yazılı kaynakların iyi analiz edilmesi önemlidir. Zira eserler bu düşünce dünyasının sahip olduğu yapı hakkında bizlere rehberlik edecek bilgiler sunmaktadır.

Çalışma Alevîlik-Bektaşîliğin klasik eserlerinde mevcut nübüvvet tasavvurunu konu edinmiştir. Araştırmanın amacı geleneksel Alevî-Bektaşî düşüncesinde peygamberlik algısının hangi noktada konumlandırıldığını tespiti çalışmaktır. Bu doğrultuda Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan klasik eserler dizisi temel alınarak, alan yazınında kaleme alınmış çeşitli kaynaklardan da istifade edilerek bir literatür taraması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Alevîlik, Bektaşîlik, Nübüvvet, Alevî-Bektaşî Klasikleri

ABSTRACT

PROPHETIC INVESTIGATION IN ALEVI-BEKTASI CLASSICAL SOURCES

RÜVEYDA ALPAY

Alevism-Bektashism is one of the religious and social groups that emerged in a fertile geography and took its current form through various interactions and changes. The group, which has a considerable place in our country in terms of population density and historical recognition, has been a subject of curiosity and research from past to present. Various opinions have been put forward regarding the naming, such as a sect, sect, mystical formation or a syncretistic belief system. Various evaluations have been made by different circles about issues such as the history, beliefs and practices of Alevism-Bektashism. The content of their belief systems and the nature of their practices were compared with the principles of general Islamic understanding and the group was tried to be understood. As a matter of fact, it is important to analyze the written sources well in order to get to know this structure closely. Because the works provide information to guide us about the structure of this world of thought.

The study deals with the notion of prophecy in the classical works of Alevism-Bektashism. The aim of the research is to try to determine at what point the perception of prophethood is located in traditional Alevi-Bektashi thought. In this direction, a literature review was carried out by making use of various sources written in the literature, based on the series of classical works published by the Turkish Religious Foundation.

Keywords: History of Islamic Sects, Alevism, Bektashism, Prophethood, Alevi-Bektashi Classics

ÖNSÖZ

Bütün dinlerde olduğu gibi İslam'da da farklı sebeplerden dolayı çeşitli gruplar ve mezhepler meydana gelmiştir. Hz. Peygamber'in vefatının ardından yaşanan ilk görüş ayrılıkları ilerleyen süreçte ortaya çıkacak yeni mezhep ve dini grupların ilk nüvelerini oluşturmuştur. Nitekim Müslümanlar arasında çeşitli fırkaların ve gruplaşmaların zamanla oluşmuş olması da bunun en açık göstergesidir. Aslında yetişme ortamı, yorumlama ve anlamlandırmaların dini gruplar arasında çeşitlilik arz etmesi menfi bir durum olmayıp aksine İslam'ın daha iyi anlaşılıp yaşatılabilmesi açısından bir zenginliktir. Konumuz açısından ele aldığımız ve İslam Mezhepleri Tarihi alanında güncelliğini hiç kaybetmeyen Alevîlik ve Bektaşîlik de bu coğrafyada ortaya çıkmış, çeşitli inanç grupları ile tanışmış, bazen tasavvufi/mistik bir oluşum bazen de gayri Sünni bir grup olarak addedilmiştir. İsimlendirme ve konumlandırma hususlarında farklılıklar söz konusu olsa da Alevî terimi; Bektaşîler, Kızılbaşlar, Ocakzadeliler ve Tahtacılar gibi birçok zümre için kullanılan şemsiye bir kavram olmuştur. Tarihsel öneminin yanı sıra dini/manevi bakımdan da halkların benimsediği Alevîlik-Bektaşîlik kendilerine has bir yol ve sürekle oluşturmuş, inanç ve erkânlarla getirdiği özgün yorumlarla varlığını devam ettirmiştir. Bununla birlikte yazılı kaynakların sınırlı olması, eserlerin genel itibarıyla bilgiler manzumesi şeklinde değil de menkıbeler şeklinde hazırlanmış olması anlatılanların mukayeseli bir incelemeye tabi tutulmasını gerektirmiştir.

İnançlar konusunda kendilerine özgü görüş ve uygulamaları bulunan Alevîlik-Bektaşîlik'te peygamberlik inancıyla ilgili düşünceler nelerdir, eserlerde peygamberlik algısı ve peygamberliğe biçilen konum nedir, Hz. Ali ve on iki imamlara olan bağlılık yanında peygamberlerin konumu ve nübüvvetin ne ifade ettiği gibi sorulara açıklık getirilebilmesi ve alan yazına katkı sunabilmek adına bu çalışma hazırlanmıştır. Üç bölümden oluşan çalışmamızda ilk bölümde genel hatlarıyla Alevîlik ve Bektaşîliğin oluşmasında katkısı olan dervişler, sufiler, sünni-gayri Sünni tarikatlar ve gruplardan kısaca bahsedilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde asıl konuya giriş mahiyetinde evvela Alevîlik ve Bektaşîlik'te yer alan sözlü ve yazılı kaynaklar hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır. Buyruk, Velayetnâme ve

Faziletname gibi eser türleri ve ardından Alevî-Bektaşî klasikleri dizisi, genel özellikleri, muhtevası, müellifleri gibi hususlar irdelenerek Nübüvvet algısının eserlerdeki yansımaları hakkında bilgilendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Üçüncü ve son bölümde genel İslami anlayışta yer alan nübüvvet algısı, peygamberlerin özellikleri, görevleri, peygamber göndermenin gerekliliği gibi çeşitli başlıklar ve klasiklerinde bu başlıklardan izler ve genel nübüvvet algısı hakkındaki fikirler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Eserlerde nübüvvet ve diğer konularla ilgili ayetler ve hadisler incelenerek Alevî-Bektaşî klasiklerinde yer alan nübüvvet anlayışı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda ayet ve hadislerle fazlasıyla yer verildiği görülmüş, faydalı olması bakımından klasiklerde konuyla alakalı yer verilen ayet ve hadislerin bir dökümü/tablosu yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmamız boyunca anlatım yapılırken çağdaş İslam Mezhepleri Tarihi'nin usul ve yöntemlerine dikkat edilmiştir. Her araştırmada olabileceği gibi bu çalışmada da hata veya eksiklerin olması muhtemeldir. Yapılacak yeni çalışmalarla eksiklerin tamamlanabileceğini belirtmek de isabetli görünmektedir.

Gerek lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca bilgi ve tecrübeleriyle bizlere rehberlik eden gerekse tez konusunun belirlenmesinden çalışmanın nihayete ermesine kadar bütün aşamalarda desteklerini, teşviklerini, öneri ve eleştirilerini hiçbir şekilde esirgemeyen, öğrencisi olmaktan onur duyduğum kıymetli tez danışmanım ve saygıdeğer hocam Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Öte yandan bu alanı sevmemde bilgi ve tecrübeleriyle bizlere her daim katkı sunan İslam Mezhepleri Tarihi hocalarıma ve çalışmanın başından sonuna kadar öneri ve eleştirileriyle destek olan dostlarıma da teşekkür ederim. Son olarak eğitim hayatım boyunca maddi manevi desteklerini benden hiçbir zaman esirgemeyen, sevgi, emek, sabır ve anlayışla bana her daim destek ve güç veren kıymetli aileme teşekkürü bir borç bilirim.

RÜVEYDA ALPAY

İSTANBUL, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ARKA PLAN

1.1. BEKTAŞİLİĞİN TARİHSEL ARKA PLANI.....	5
1.2. ALEVİLİĞİN TARİHSEL ARKA PLANI.....	9
1.2.1. Aleviliğin Oluşumunda Etkili Olan Gruplar	18
1.2.1.1. Yesevîlik	19
1.2.1.2. Vefâîlik.....	19
1.2.1.3. Kalenderîlik.....	20
1.2.1.4. Haydarîlik.....	21
1.2.1.5. Hurûfîlik.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

ALEVÎ-BEKTAŞÎ KAYNAKLARI

2.1. Alevîlik Bektaşîlik'te Sözlü ve Yazılı Kaynaklar.....	24
2.1.1. Buyruklar	25
2.1.1.1. Şeyh Sâfi Buyrukları.....	27
2.1.1.2. İmam Cafer-i Sâdık Buyrukları	29
2.1.2. Vilâyetnâmeler/ Menâkıbnâmeler	29
2.2. Diğer Yazılı Kaynaklar	31

2.2.1.	Gülbanklar.....	31
2.2.2.	Faziletnâmeler.....	33
2.2.3.	<i>Hüsniye</i>	34
2.2.4.	Makteller	35
2.2.5.	Nefes ve Değişler	37
2.3.	Alevî Bektaşî Klasik Eserleri Dizisi ve Genel Özellikleri.....	39
2.3.1.	Hacı Bektâş-ı Velî (v. 669/1271) ve Eserleri	40
2.3.1.1.	<i>Şerh-i Besmele (Besmele Tefsiri)</i>	41
2.3.1.2.	<i>Makâlât</i>	44
2.3.1.3.	<i>Velâyetnâme</i>	47
2.3.2.	<i>Kitâb-ı Dâr</i>	50
2.3.3.	<i>Erkânnâme I</i>	52
2.3.4.	<i>Kitâb-ı Cabbar Kulu</i>	55
2.3.5.	<i>Hızırnâme</i>	58
2.3.6.	<i>İlmi Câvidân</i>	59
2.3.7.	<i>Dâstân-ı İbrâhim-i Edhem</i>	61
2.3.8.	Kaygusuz Abdal (v. 848/1444) ve Eserleri	63
2.3.8.1.	<i>Dil Güşâ</i>	64
2.3.8.2.	<i>Saraynâme</i>	65
2.3.9.	<i>Fütüvvetnâme-i Tarikât</i>	66
2.3.10.	<i>Muhammed b. Hanefiyye Cengi</i>	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALEVÎ BEKTAŞÎ KLASİK KAYNAKLARINDA PEYGAMBERLİK TASAVVURU

3.1.	Genel İslami Anlayışta Nübüvvet.....	72
3.1.1.	Peygamber, Nebi ve Resul Kavramları	73

3.1.2.	Peygamberliğin Allah Vergisi Olması ve Peygamber Göndermenin Gerekliliği Meselesi.....	74
3.1.3.	Peygamberlerin Sayısı	76
3.2.	Peygamberlerin Sıfat, Fazilet ve Özellikleri.....	77
3.2.1.	Beşer Olmak Bakımından Özellikler.....	77
3.2.2.	Allah Tarafından Seçilmiş Olmak	79
3.2.3.	Günah İşlemekten Korunmak	80
3.2.4.	Doğru Sözlü ve Emin Olmak.....	82
3.2.5.	Vahiy Almak ve Tebliğ.....	83
3.2.6.	Salat ve Selam İle Anılmak	84
3.3.	Alevî-Bektaşî Klasik Kaynaklarında Peygamberlik Tasavvuru	85
3.3.1.	Genel Olarak Peygamberlere İman ve Hz. Muhammed'in Peygamberliğini Tasdik	86
3.3.2.	Peygamberlerin İnananlar İçin Şefaatçi Olacağı Düşüncesi.....	92
3.3.3.	Peygamberlerin Davetleri Süresinde Yaşanılanlar	98
3.3.4.	Peygamberler ve Mucizeleri	109
3.3.5.	Hiz. Peygamber ve Miraç Hadisesi.....	114
3.4.	Alevî-Bektaşî Klasik Kaynaklarında Nübüvvet Bağlamında Zikredilen Ayet ve Hadisler	118
SONUÇ		131
KAYNAKÇA		133

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s	: Aleyhisselam
a.s.m	: Aleyhimüsselam
C.C	: Celle Celalühü
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
İÜİFM	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mecmuası
İÜSBE	: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
M.	: Miladi
R.a	: Radıyallahu anh
R.anha	: Radıyallahu anha
S.a.v.	: Sallallahu aleyhi vesellem
SAÜ	: Sakarya Üniversitesi Yayınları
SDÜİF	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Ter.	: Tercüme Eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
t.y	: Tarih yok
V.	: Vefat Tarihi

Vb. : Ve benzeri

Vdğr. : Ve diğçerleri

Vr. : Varak numarası

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ

İnsanlık var olduğu günden bu yana kendisini, çevresini, duygu ve düşünce dünyasını merak etmiş ve bu varoluşsal süreçlerini anlamlandırma çabası içinde olmuştur. Bu anlamlandırma ve yorumlama süreçlerinden ilahi veya beşeri tüm dinler de payını almıştır. Buna bağlı olarak da dinler çeşitli özellikleri haiz mezheplere, fırkalara ayrılmışlardır. Ortaya çıkan tüm bu grupların en nihayetinde gerek imani esasları anlamada gerekse ameli boyuttaki uygulamalarında farklılıklar oluşmuştur. İslamiyet'in üç temel esasından biri nübüvvettir. Tevhid ve ahiretin yanı sıra peygamberlik müessesesinin varlığına ve son nebinin Hz. Muhammed olduğuna inanmak, İslam'ın inanç esaslarından biridir. Bu inanç bütün Müslümanların ortak paydası olmakla birlikte nebinin sıfat ve vasıfları konusunda özde değil ama bazı ayrıntılarda farklı görüşlerin olduğu da bilinmektedir. Söz konusu farklı anlayışların sebep ve sonuçlarını tespit etmek önem arz etmektedir.

Çalışmamızda Alevî-Bektaşî düşünce geleneğinde mevcut olan Nübüvvet algısı mercek altına alınmış ve “Alevî-Bektaşî Klasik Kaynaklarında Peygamberlik Tasavvuru” başlığı altında konu incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın amacı, günümüze ulaşan klasik kaynaklardan hareketle Alevî-Bektaşîlerin peygamberlik algılarını tespit edebilmek ve ana gövde ile aralarındaki benzerlik ve yorum farklılıklarını ilmî kriterlere uygun bir şekilde ortaya koymak ve eserlerde bu doğrultuda yer verilen peygamberlik algısı motiflerini tespit etmektir. Ayrıca bu çalışma ile İslam Mezhepleri Tarihi alanında ve ilgili diğer alanlarda konunun takipçileri açısından meselenin daha iyi anlaşılabilmesine bir nebze de olsa katkı sunabilmektir.

Çalışmamız Alevî-Bektaşî çevrelerin geleneksel fikri yapısının ülkemiz ve Batı'daki araştırmalar arasında güncelliğini sürekli diri tutması, tarihi, sosyal ve kültürel bakımdan Anadolu halkı üzerinde geniş tesir uyandıran grup olmaları sebebiyle önem arz etmektedir. Ayrıca her kesimden araştırmacı tarafından Alevî-Bektaşî düşünce yapısıyla ilgili araştırmaların yapılması bilimsel faaliyetlerin ve

analizlerin yapılmasını da zorunlu kılmaktadır. Yapılacak çalışmaların artırılması da alanda görülen kavram karmaşasının önüne geçilmesi sebebiyle önemlidir.

B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Çalışmamızda öncelikle İslam Mezhepleri Tarihi bilim dalının sahip olduğu deskriptif/objektif yöntem kullanılmaya gayret gösterilmiştir. Bununla birlikte tezde klasik kaynaklar incelendiği için geniş çaplı bir literatür taraması yapılmaya çalışılmıştır. Nitel araştırma örneği olduğu için çalışmada tarih, sosyoloji ve tasavvuf gibi diğer alanlarla ilgili eserlere de başvurulmuştur. Eserlerdeki düşüncelerin tanıtıcı, açıklayıcı ve tarafsız bir şekilde ele alınmasına dikkat edilmiştir. Düşünceler parçadan bütüne, özelden genele tümevarım yoluyla verilip mukayeseli olarak ele alınmıştır. Çalışmada kullanılan kaynaklardan ilki Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan *Alevî-Bektaşî Klasik Eserleri* dizisidir. Bunların yanı sıra ikinci bölümde başka klasik kaynaklara da yer verilmiş, konumuz açısından faydalanılmıştır.

Alevîlik konusu son yıllarda büyük bir alakaya mazhar olduğundan epeyce bir çağdaş çalışmanın varlığı bilinmektedir. Biz, konumuz ve sahamız itibarıyla daha ziyade ilahiyat çevrelerinde üretilen akademik çalışmalardan istifade etmeye çalıştık. Bu bağlamda, Ethem Ruhi Fığlalı'nın *Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik*, Halil İbrahim Bulut-Harun Yıldız'ın *Alevîlik-Bektaşîlik (Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla)*, Doğan Kaplan'ın *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*, TDV Yayınları *İslam Ansiklopedisi* ilgili maddeleri, Sönmez Kutlu'nun *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları* ve M. Fuat Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserlerinden istifade edilmiştir. İrene Melikoff'un *Uyur idik Uyardılar*, Ahmet Yaşar Ocak'ın *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler* adlı eserleri başta olmak üzere müelliflerin sahadaki pek çok eserinden ve makalesinden faydalanılmıştır. Bahsedilen eserler dışında aynı yazarlara ait makale ve çalışmalara da gerekli yerlerde müracaat edilmiştir. Dahası Alevîlik- Bektaşîlik hakkında konuyla ilintili olan ve ulaşabildiğimiz pek çok çalışmaya müracaat edilmiş ve kaynakçada bu eser ve makalelere yer verilmiştir.

C. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI, KONU İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Çalışmanın kapsamı Alevî-Bektaşî Klasik Eserleri dizisi ile sınırlıdır. Yaklaşık 13 kitap halinde hazırlanmış eserler tezde referans kaynağı olmuştur. Söz konusu klasik kaynaklar “peygamberlik inancı, tasavvuru” konusu özelinden değerlendirilmiştir. Dolayısıyla çalışmamız eserler üzerinden bir nübüvvet algısını değerlendirmekle sınırlandırılmıştır. Alevîlik-Bektaşîlik hakkında bugüne kadar pek çok akademik çalışma yapılmış olmakla birlikte bizim konumuzla doğrudan örtüşen bir yüksek lisans çalışması bulunmamaktadır. Bununla birlikte Hüseyin Doğan tarafından “Alevî-Bektaşî Kültürde Nübüvvet İnancı” ismiyle kaleme alınan bir makale mevcuttur ve bu makaleye çalışmamızda yeri geldiğinde atıflarda bulunduk. Öte yandan genel itibarıyla inanç, öğreti, ritüel, adet ve erkanlar gibi konular etrafında yazılan eserlerde Alevî Bektaşî düşünce dünyasındaki peygamberlik inancı ile ilgili bilgi ve açıklamalar sınırlı olsa da mevcuttur. Bunlara da imkan ölçüsünde atıf yapılmıştır. Bununla birlikte müstakil bir eser halinde nübüvvet tasavvurunu ortaya koyan bir çalışma tespit edilememiştir. Konunun önemi, güncelliği ve henüz bir akademik tez çalışmasının yapılmamış olması bizi bu konuyu çalışmaya sevk etmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
TARİHSEL ARKA PLAN

1.1. BEKTAŞİLİĞİN TARİHSEL ARKA PLANI

Üzerinde yaşadığımız topraklar pek çok büyük medeniyete, dine ve mezhebe ev sahipliği yapmıştır. Farklı dinlerin mevcudiyetinin yanı sıra tarih boyunca bir din çatısı altında bazı yorumlama ve bakış açılarındaki yorum farklılığından dolayı çeşitli mezhepsel oluşumlar ve inanç grupları teşekkül etmiştir. Yaşanan sosyal, siyasi, kültürel pek çok sebep bu grupların şekillenmesinde etkin rol oynamıştır. Üstelik bu coğrafya üzerindeki sürekli yer değiştirmeler ve göç gibi durumlar sebebiyle inanç grupları arasında fikir alışverişi ve etkileşim de söz konusudur.

Bektaşilik “XIII. yüzyılda Kalenderilik içinde teşekküle başlayıp XV. yüzyılın sonlarında Hacı Bektaş Veli an’aneleri etrafında Anadolu’da ortaya çıkan bir tarikat” olup bu etkileşim havzasında teşekkül etmiştir.¹ XIII. yüzyıl Anadolu’sunda yaşanan sosyokültürel ve dini hareketlilik yahut göçler yoluyla pek çok zümrenin aynı coğrafyada buluşması gibi sebepler Bektaşiliğin teşekkülü açısından önemlidir. Çünkü bu tasavvufi tarikat bu coğrafyadaki akımlar ve diğer tasavvufi gruplarla etkileşim içerisinde bulunmuştur.² Yine bu yüzyılda meydana gelen ayaklanmalar Bektaşiliğin gelişimi üzerinde etkili olmuştur. XIII. yüzyılda Baba İlyas (v. 637/1240), Baba İshak (v.637/1240) ve onların takipçileri tarafından başlatılan Babaîler Ayaklanması (1240) bunların başında gelir. Ayaklanmanın konargöçer halktan alınan yüksek vergiler ve arazi sıkıntıları başta olmak üzere iktisadi ve içtimai pek çok sebebi bulunmaktadır.³ İsyana konargöçer Türkmenler, köylüler ve yağmacılar gibi müslim veya gayri müslim pek çok kişinin katıldığı da kaynaklarda geçmektedir.⁴

Ayaklanmayı başlatan Baba İlyas’ın Türkmenler üzerinde dini ve yönetici lider gibi bir konumu mevcuttu. Ayrıca onun fikir dünyasının eski Türk inançları ve tasavvufun yoğrulmuş bir şekilde İslam’a katılması olarak anlaşılabileceği de araştırmacılarca dile getirilmiştir. Babaî ayaklanması sadece ortaya çıktığı zaman

¹ Ahmet Yaşar Ocak, “Bektaşilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/373.

² Halil İbrahim Bulut - Harun Yıldız, *Alevilik-Bektaşilik (Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla)* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2021), 109-110.

³ Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996), 37-45.

⁴ Ocak, *Babaîler İsyanı*, 55-63.

diliminde değil, yansımaları ve etkileri günümüze kadar devam ederek Alevîlik ve Bektaşîlik üzerinde etkili olmuştur.⁵ Hacı Bektâş-ı Velî bu ayaklanma ve Moğol istilas vuku bulmadan önce Horasan'dan gelerek Anadolu halklarının huzur ortamının tekrar sağlanabilmesi için faaliyetlerine başlamıştı. Nitekim insanlar bu karmaşık dönemde tasavvufî gruplar aracılığıyla bir çıkış yolu aramaktaydı.⁶ Bu yüzyılda çok çeşitli tarikat ve tasavvufî grupların varlığı, dervişler ve sufiler kanalıyla meydana gelen hareketlilik Anadolu'da bir halk birliği ve farklı bir tasavvufî anlayışı meydana getirmiştir.⁷ Ocak'a göre oluşan bu halk tasavvufu sünni anlayıştan farklı bir niteliğe sahiptir.⁸ Kalenderî, Yesevî, Haydarî ve Vefâî dervişlerin yer aldığı zümreler halk tasavvufunun teşekkülünde önemli rol oynamıştır.⁹

Hacı Bektâş-ı Velî'nin Sulucakarahöyük'te bir dergâh kurduğu ve burada Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması için çaba gösterdiği ve pek çok Türkmen zümrenin burada eğitim gördüğü kaynaklarda geçmektedir.¹⁰ Hacı Bektaş'ın müritlerinin yanı sıra Geyikli Baba, Abdal Mûsâ gibi önemli tarihi şahsiyetlerin faaliyetleriyle Bektaşîlik geniş bir coğrafyada etkili olmuştur. Ancak tarikat kurumsal yapısını Hacı Bektâş-ı Velî'nin vefatının ardından özellikle Abdal Mûsâ'nın elinde kazanmaya başlamıştır.¹¹ XIII. yüzyılda başlayıp XVI. yüzyılın başlarına kadar geçen devre Bektaşîliğin gelişme gösterdiği birinci devredir. XVI. yüzyılın başında dergahın başına getirilen Balım Sultan (v. 922/1516) ile Bektaşîliğin ikinci dönemi başlamıştır. Bektaşîliğin ikinci kurucusu "Pir-i Sani" olarak nitelendirilen Balım Sultan (v. 922/1516.) postnişinliğe gelmiş ve Bektaşîliğin faaliyetlerinin sınırlandırılması zamanına kadar tarikat, bugünkü yapısını elde etmeye başlamıştır.¹² Balım sultan devrinde Bektaşîliğin Kalenderîlik'ten ayrıldığı, kendi zaviyesi etrafında geliştiği söylenmektedir ve dervişlerin küpe takmaları gibi bazı

⁵ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 116.

⁶ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 119.

⁷ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 121. ; Ocak, "Bektaşîlik", 5/373-379.

⁸ Ocak, *Ba bâiler İsyanı*, 63.

⁹ Ocak, *Babailer İsyanı*, 66-76.

¹⁰ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 133.

¹¹ Ocak, "Bektaşîlik", 5/373-379.

¹² Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 142.

ritüellerin tarikata ilave edildiği dile getirilmiştir.¹³ İlerleyen süreçte *Babaganlar* ve *Çelebiler/Dedeganlar* adı verilen iki ayrı kola ayrılan Bektaşîlik, Balım Sultan devrinde devlet tarafından desteklenmiştir. Bu zaman diliminde Yeniçeriler Bektaşî ocaklarına müntesip olmaya başlamışlar, XVI. ve XVII. yüzyıldan itibaren de tarikat devletin büyük bir çoğunluğunda etkinliğini artırmıştır. Pek çok Kızılbaş-Alevî zümrenin yine bu süreçte Bektaşîlik ile yakın ilişki kurduğu zikredilmektedir. Buna göre Bektaşîlik için Kızılbaş ifadesinin kullanıldığı zamanlar da söz konusu olmuştur. Ancak bu iki grubun farklı olduğu yönler vardır. Örneğin Bektaşîlik devlet eliyle desteklenen bir tarikat iken, Kızılbaş zümreler Safevî etkisinde olduğu düşünülerek devlet tarafından hoş karşılanmayan bir gruptur. Ayrıca Bektaşîlik'te cem ve niyazlarda Hacı Bektâş-ı Velî (v. 669/1271) adı zikredilirken, Kızılbaşlık'ta ona pek değinilmemektedir. Bektaşîlik'te ikrar veren, yol ve süreğe uyacağını belirten herkes tarikata girebilirken, Kızılbaşlık'ta bunun soydan devam etmesi beklenir. Bektaşîler genellikle şehir merkezlerinde yaşarken, Kızılbaşlar daha çok kırsal bölgelerde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bektaşî çevreler devletle ve toplumla açık bir iletişim içerisindeyken, Kızılbaşlar daha kapalı bir toplum özelliği göstermişlerdir.¹⁴ Bektaşîlik (1501) bir tarikat geleneği oluştururken, Kızılbaşlık sadece soydan devam eden ve kapalı bir topluluk olarak yoluna devam etmiştir. Araştırmacılar tüm bunlardan hareketle bu iki grubun birbirinden farklı olduklarını kabul etmişlerdir.¹⁵

Bektaşîliğin gelişim seyrinden devam edecek olursak 1826 yılında Vak'a-i Hayriyye'nin vukuuna kadar olan süreçte Yeniçeri ocağıyla ilişkilendirilmeleri önemlidir. Yeniçeri ocağının ilk temeli Orhan Gazi (1326-1362) döneminde atılmış olup, onlar Osmanlı devletinin askeri teşkilatında özel konumlu ordular olarak bilinmektedir.¹⁶ Yeniçerilerin ocaklarını "Bektaşî ocağı", kendilerini de "tâife-i Bektaşîyye, Bektaşî köçeği" şeklinde tanımladıkları da kaynaklarda dile

¹³ Bu tasavvufi gruptaki kimseler hakkında dönemin ahlaki ve şer'î kurallarına riayet etmedikleri, dilenerek geçimlerini sürdürdükleri gibi durumlar zikredilir. Buna karşın aynı toplumda tasavvufi düşüncüyü temsil eden şeyhlerin olduğu belirtilir. Detaylı bilgi için bkz. Ocak, *Babailer İsyanı*, 67.

¹⁴ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 168-169.

¹⁵ İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar: Alevîlik, Bektaşîlik Araştırmaları*, ter. Turan Alptekin (İstanbul: Cem Yayınevi, 1993), 25-34, 53-75.

¹⁶ Kemal Beydilli, "Yeniçeri", *DİA* 43 (2013), 450-462.

getirilmektedir.¹⁷ Ocağın Hacı Bektâş-ı Velî hayatta iken veya onun vefatının ardından Bektaşilikle tanıştığı ile ilgili çeşitli görüşler de ileri sürülmüştür. Ancak en nihayetinde yeniçerilerin Hacı Bektâş-ı Velî'yi ve tarikatı benimsedikleri bilinmektedir.¹⁸ İlerleyen süreçte de Bektaşî çevreler Yeniçeri ocağı içerisinde kendisine yer edinmiştir ve pek çok devlet görevini elde ederek çeşitli alanlarda söz sahibi olmuşlardır.¹⁹

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yeniçerilerin askerlik dışında başka işlerle uğraşmaya başlaması, disiplin ve düzenin bozulması, devşirme sistemine dayalı ilk yapısından önemli ölçüde farklılık göstermesi, sorumlu oldukları görevlerde keyfi uygulamalara göre hareket etmeleri, devlete karşı yapılan ayaklanmaların artması, devletin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal sıkıntılar gibi pek çok sebep ve Osmanlı'nın yenilenmesinin önünde büyük bir engel kabul edilmesi sebebiyle Yeniçeri Ocağı 1826 senesinde II. Mahmud tarafından kapatılmıştır. Yeniçeri ocağı içerisinde bulunan pek çok Bektaşî çevre de bu süreçten olumsuz etkilenmiştir. Zira yeniçeri ocağına mensup kimselerin, Bektaşî tekkelerinden destek alıp keyfi uygulamalar ve isyanlara kalkışmaları bunun dışında birtakım Râfîzî inançları benimsemeleri, ilk üç İslam halifesine karşı yapılan saygısız söylemlerin isnadı neticesinde Bektaşî Tekkeleri de 1826 yılında devlet eliyle kapatılmıştır.²⁰ Dolayısıyla Bektaşî tekkelerinin kapatılması ve faaliyetlerinin durdurulmasının arka planında Yeniçerilerle olan maddi manevi ilişkiler yer almaktadır. Hasılı bu iki grubun sosyal ve siyasi yönden yakın ilişki içerisinde olmaları kapatılmasının zeminini hazırlamıştır.

Bektaşî tekkelerinin kapatılması sonucunda dervişlerin bir kısmı Balkanlar'a sürgün edilmiş bir kısmı ise Anadolu'daki diğer tarikatlar içerisinde yer edinmeye çalışmışlardır. Ancak II. Mahmud'dan (1808-1839) sonraki dönemlerde tarikata ılımlı yaklaşan devlet adamları da olmuş ve Bektaşîlik yeniden canlanma içerisinde

¹⁷ Beydilli, "Yeniçeri", 450-462. ; Kemal Daşcıoğlu, "Yeniçeri Ocağı ve Bektaşî Zaviyelerinin Kapatılması", *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 34 (2005), 309-310.

¹⁸ Ocak, "Bektaşîlik", 5/373-379. ; Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 21-22.

¹⁹ Fahri Maden, "Yeniçerilik-Bektaşîlik İlişkileri ve Yeniçeri İsyanlarında Bektaşîler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 73 (2015), 176-183.

²⁰ Beydilli, "Yeniçeri", 450-462. ; Daşcıoğlu, "Yeniçeri Ocağı ve Bektaşî Zaviyelerinin Kapatılması", 311.; Maden, "Yeniçerilik-Bektaşîlik İlişkileri ve Yeniçeri İsyanlarında Bektaşîler", 189-190.

girmiştir.²¹ Sultan Abdülaziz devrinde (1861-1876) yasakların esnetilmesi, II. Abdülhamid devrinde (1774-1789) Bektaşîlere devlet kademelerinde görevler verilmesi tarikatın hareketlenmesini sağlamıştır. Gerek Birinci Dünya Savaşı gerekse Kurtuluş savaşı zamanlarında Bektaşîlerin kurtuluş mücadelesine katıldıkları bilinmektedir.²² Ancak Cumhuriyetin ilanının ardından 30 Kasım 1925'te dergâh, tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla ilgili karar verilince Bektaşîlik'te içsel bölünmeler yaşanmıştır. Dönemin postnişini Salih Niyazi Dede Baba, bu durum sebebiyle 1930 senesinde Arnavutluk'a göç etmiştir ve İtalyan işgalciler tarafından 1941 senesinde öldürülünceye kadar orada yaşamıştır. Ondan sonra Ali Naci Baykal dede Baba²³ olmuş 1960 senesinden itibaren de dedebabalık sıfatı Bedri Noyan'a verilmiştir. Noyan'ın vefatıyla birlikte de Türkiye Bektaşîleri dede Baba olarak iki ayrı şahsiyet üzerinde karar kılarak ayrışma yaşamışlardır.²⁴

Netice itibariyle Alevîlik-Bektaşîlik geleneksel yapısı XIII. yüzyıl Anadolu'sunda yaşanan sosyal, kültürel ve siyasi gibi pek çok hadiseler ile gelişme kaydetmiştir. Dolayısıyla Alevîlik ve Bektaşîlik dönemin sosyal şartları göz önünde bulundurularak incelenmelidir. Ancak bu şekilde bu iki gelenek anlaşılabilir olacaktır aksi takdirde zihin karmaşıklığı ve kavram kargaşası her iki grup için de olacaktır.

1.2. ALEVÎLİĞİN TARİHSEL ARKA PLANI

Alevîliğin tarihi arka planından bahsetmeden önce onun sözlük ve ıstılahi manalarına değinmek faydalı olacaktır. Buna göre Arapça bir sözcük olan “alevi” ifadesi sözlükte “Ali'ye mensup, Ali'yi sevmek, Ali taraftarı olmak, Ali'ye bağlılık ve onun soyundan gelmek” gibi anlamlara gelmektedir. Araştırmacılar Hz. Ali'yi içtenlikle seven ve ona bağlılık gösteren kimseler için bu kelimeyi kullanmışlardır. Alevîlik-Bektaşîlik hakkında çeşitli araştırmaları bulunan Ahmet Yaşar Ocak

²¹ Ocak, “Bektaşîlik”, 5/373-379.

²² Hacı Bektaş Tekkesinin şeyhi Çelebi Cemâleddin ve pek çok tarikat müntesibinin Milli Mücadele'ye destek verdikleri ifade edilmektedir. Bkz. Ocak, “Bektaşîlik”, 5/373-379.

²³ Dede Baba “Hacı Bektaş zaviyesinde oturan ve bütün Bektaşîler'in şeyhi mevkiinde olan zat” olarak açıklanmıştır. Bkz. Ocak, “Bektaşîlik”, 5/373-379.

²⁴ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 146-147. Bu iki ismin Haydar Ercan Baba ve Mustafa Eke Baba oldukları ifade edilmiştir.

Alevîliğin “Hz. Ali’ye bağlılık noktasında birleşen çeşitli dinî ve siyasî gruplar” hakkında kullanılan bir terim olduğunu dile getirmiştir.²⁵ Bununla birlikte tarihi süreç dikkate alındığında Ali’ye mensubiyet ortak paydasından hareketle “Alevî” şeklinde isimlendirilen pek çok zümrenin var olduğu bilinmektedir.²⁶

Alevîliğin nasıl tanımlanması gerektiği hususunda farklı görüşlerin olduğu bilinmektedir.²⁷ Kutlu’nun tabiriyle her dönemde dil bilginleri, tarih uzmanları, şairler, edebiyatçılar, fırka ve mezhepler üzerinde çeşitli araştırmaları bulunan yazarlar tarafından Alevî kavramı farklı tanımlamalarla açıklanmıştır. İslam Mezhepleri Tarihçileri ise bu kavramın belli bir dönemden itibaren Şiilikle ilişkilendirildiğini belirtmektedirler.²⁸ Bu ilişkilendirmenin XV. yüzyılın sonlarından itibaren yapıldığı Alevîliğin Şiiliğin bazı kolları ile anlatılmaya çalışıldığı da bilinen bir husustur.²⁹ Zira Beyâniyye, İsmâiliyye ve Bâtıniyye gibi Şîî mezhepleri Alevî nisbesiyle tanındıkları hususunda ifadeler mevcuttur.³⁰

Kaynaklarda yer verildiğine göre esasen kavramın Hz. Peygamberin vefatından sonraki süreçte üçüncü halife Hz. Osman’ın şehit edilmesi ve hilafet ile ilgili tartışmalarda Hz. Ali’nin yanında olanlar için “el-Alevîyye, Şîatu Ali” gibi tabirlerin kullanıldığı belirtilmiştir.³¹ Bugün Alevî denildiğinde Lübnan, Suriye ve Hatay gibi bölgelerde varlık gösteren Nusayrî kimseler ve XIII. yüzyılda Anadolu’da çeşitli sebepler sonucu ortaya çıkmış, XVI. yüzyılda Safevî faaliyetleriyle yaygınlık

²⁵ Ocak, “Alevî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/368-369.

²⁶ Sayın Dalkıran, “Alevî Kimliği ve Anadolu Alevîliği Üzerine Bir Deneme”, *EKEV Akademi Dergisi*, 6 (2002), 98-102.

²⁷ Örnek olarak bkz. Dalkıran, “Alevî Kimliği ve Anadolu Alevîliği Üzerine Bir Deneme”, 108-110.; Cenksu Üçer, “Tokat Örneğinden Hareketle Alevilik Üzerine Bir Deneme”, *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 34 (2005), 234., 244-246.

²⁸ Sönmez Kutlu, “Alevîliğin Dini Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortadoksi ya da Metadoksi”, *İslam Mezhepleri Tarihi*, ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 573.

²⁹ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 757.

³⁰ Ocak, “Alevî”, 368-369.

³¹ Kavramın siyasi, itikadi ve tasavvufi alanlardaki tanımları hakkında bkz. Üçer, “Alevîliğin Neliği ve Şiilik (Caferilik) İle İlişkisinin Çerçevesi”, *Marife Dergisi*, 3 (2008), 206-208.; Farklı ülkelerde Alevî tabirinin çeşitli gruplar tarafından benimsendiği için kullanıldığı da zikredilen bir husustur. Bkz: Ocak, “Alevî”, 368-369.

kazanmış Kızılbaş zümreler anlaşılmaktadır.³² Ancak bugün Alevî dediğimizde Anadoludaki Türkmen hareketini anlıyoruz.

Alevîliğe yukarıda belirttiğimiz doğrultuda yaklaşımların olması onun bütüncül bir şekilde ortaya konulmasını güçleştirmektedir. Ancak en genel ifadeyle söyleyecek olursak Allah’a iman, peygamberlere iman gibi çeşitli itikadi ilkelere sahip olmasının yanında Hz. Ali’yi ve onun ehlini seven, bununla birlikte on iki imama derin sevgi ve bağlılıklarıyla tanınan kimseler önceki kullanımıyla Kızılbaşlık, güncel kullanımıyla Alevîlik oluşumu adı altında yer almışlardır. Konu hakkında detaylı araştırmaları bulunan Fığlalı, “Alevî-Bektaşî veya Kızılbaş hangi isimle anılırsa anılsın, bu zümrelerin tevhid akidesine tam olarak bağlı olduklarını, kültürel hayatta gruplar arasında uygulamalarda görülen farklılıkların ise onların tasavvufî anlayışlarıyla ilgili olduğunu” dile getirmiştir.³³

Anadolu coğrafyasında ortaya çıkmış çeşitli zümrelere genel bir ad olarak verilen Alevîlik oluşumu, kimi zaman bir doktrin kimi zaman da farklı çevrelerce bir mezhep olarak değerlendirilmiş ancak bu konuda net bir konumlandırma yapılamamıştır. Örneğin Alevîliği müstakil bir mezhep olarak değerlendirebilmek için belli bazı şartlar oluşmalıdır. Zira bir düşünce sistemini mezhep yapan kıstaslar vardır ve bunlar araştırmacılarca açıkça belirtilmiştir. Bunlar arasında sistemli bir teolojiye sahip olmak, yazılı bir edebiyatının, toplumsal bir boyutunun, fıkhi veya ameli yönünün olması gibi ilkeler zikredilmiştir.³⁴ Her ne kadar toplumsal bir boyutunun olması, geniş kapsamlı olmasa da yazılı kaynaklarının mevcudiyeti gibi hususlar olsa dahi tüm bunlar Alevîliği başlı başına bir mezhep yapmak için yeterli görülmemiştir.³⁵ Bu sebeple Alevîlik tarih boyunca farklı çevrelerce farklı şekillerde tanımlanmış ve isimlendirilmiştir. Alevîlik ve Bektaşîlik ile yakından irtibatlı olan, bağdaşan ve bir şekilde etkileşim alanı içinde olan kavramlar vardır. Bu çerçevede Alevîliğin en çok bağdaştırıldığı kavram Kızılbaşlık’tır.³⁶ Kızılbaşlık, “Eski dinî

³² Ocak, “Alevî”, 369.

³³ Ethem Ruhi Fığlalı, *Türkiye’de Alevîlik- Bektaşîlik* (Ankara: Selçuk Yayınları, 1990), 279.; Üçer, *Alevîliğin Neliği ve Şiilik (Caferîlik) İle İlişkisinin Çerçevesi*, 214-215.

³⁴ Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 60-62.

³⁵ Üçer, “Tokat Örneğinden Hareketle Alevîlik Üzerine Bir Deneme”, 237-238.

³⁶ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 757.

inançlarını ve geleneklerini kendilerine has bir İslâmî anlayışla birleştirip sürdüren Türkmenler'in bazı bâtînî-Şîî anlayışları benimsemesiyle ortaya çıkan terim, böyle bir dinî ve sosyal yapıya mensup kişi veya topluluk" olarak tanımlanmaktadır.³⁷ Kızıl ve baş kelimelerinin bir araya getirilmesiyle oluşan ifadenin, özel bir baş giysisi olan kızıl börk kullanan kişilere isim olarak verildiği bilinmektedir. Aynı zamanda Safevî Devleti'nde merkezi olarak yer alan Erdebil tekkesinde kullanılması sebebiyle de buraya mensup olan zümreler Kızılbaş olarak adlandırılmıştır. Bunun yanı sıra kızıl başlığın Şah İsmail'in babası Şah Haydar (v. 894/1488) tarafından icat edilip kendilerini destekleyen Azerbaycanlı ve Doğu Anadolu Türkmen zümrelerine on iki dilimli kızıl börk giydirdiği ve bu kavramın onlar için kullanıldığı bilinmektedir.³⁸

Kavramın anlam dünyasının şekillenmesinde siyasi, ekonomik ve dini sebeplerle Safevî devletine karşı menfî tutuma sahip Sünnî toplumların önemli bir rolü vardır. Kızılbaş ifadesiyle ilgili Osmanlı'da olumsuz içeriklerde fetvalar yayınlanması da grubun adının menfî içerikte olmasına zemin hazırlamıştır.³⁹ Safevîler'in dini propagandalarıyla farklı bir boyuta evrilen Kızılbaşlık, Yavuz Selim (v. 926/1520) ve Şah İsmail (v. 930/1524) arasındaki mücadelelerden sonra siyasi olduğu kadar dinî içerikli bir kavrama dönüşmüş, Osmanlı Devletine muhalif olup Safevîlerin tarafını tutan zümrelere verilen dışlayıcı bir isim olmuştur. Siyasi, sosyal ve dini sebeplerden dolayı mensupları bu kavramı kullanamaz duruma gelmişler, başka yöresel isimlerin de verilmesiyle Kızılbaşlık ifadesi etkisini yitirerek zamanla kavramın kullanımı terkedilmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren kavramın yerine pek çok zümreyi de kapsayan Alevîlik ifadesi getirilmiştir.⁴⁰

³⁷ İlyas Üzümlü, "Kızılbaş", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 546.

³⁸ Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 29-31.; (Bundan sonra bu kaynak Kaplan, *Alevîlik* şeklinde kullanılacaktır.) ; İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 54.

³⁹ Kaplan, *Alevîlik*, 33. ; Melikoff, *Kırklar'ın Ceminde*, ter. Turan Alptekin (İstanbul: Demos Yayınları, 2001), 15- 16-32. Nitekim Osmanlı'da bazı alimlerin "tekfir-i Kızılbaş" adıyla fetvalar verdikleri bilinmektedir. Kaplan'ın işaret ettiği kaynaklardan bazıları şunlardır: Feridun Beg, *Münşe'at-ı Selatîn* (İstanbul: Dâru't-Tıb'aatî'l-Âmire, 1858) I, 30.; Küçük Kasım Nahcıvani, *Risâle fi Tekfiri Kızılbaş*, Süleymaniye Ktp., Murad Molla bölümü, no: 1826, 298-301.; İbn Kemal Paşa, *Risâle fi Hakkı Kızılbaş*, Süleymaniye Ktp., Osman Huldî Ö. 35/Murad Molla 1829, 53-57.; İbn Kemal Paşa, *Fetvâ fi Hakkı Kızılbaş*, Süleymaniye Ktp., Esat Efendi, Kayıt no:3548, 45-47.; Ebu's-Suud Efendi, *Fetvâ fi Kıtâli Kızılbaş el-Alevî*, Köprülü Ktp., Ahmed Paşa Koleksiyonu, Kayıt no:362, 69. Detaylı bilgi için bkz: Kaplan, *Alevîlik*, 32-38.

⁴⁰ Kaplan, *Alevîlik*, 39.

XIII. yüzyıldan itibaren Türkiye’de Anadolu Alevîliği olarak bilinen anlayışın temelini, Türklerin göçebe bir hayat tarzını sürdürürken İslam’la tanıştıkları zaman dilimine kadar geri götürmek mümkündür. Türklerin İslam’la tanışmadan evvel göksel inançlara bağlı oldukları, bazı tapınma ve ritüelleri gerçekleştirdikleri, çeşitli ruhlarla irtibat kurmaya çalıştıkları bilinen bir gerçektir. Tüm bu inanışları onların konargöçer halde olmaları ve diğer inanç yapılarıyla karşılaşmaları sonucunda benimsedikleri söylenebilir. Gök Tanrı inancının yanı sıra, Maniheizm, Hristiyanlık, Mecûsîlik, Şamanizm, Taoizm, tabiat güçlerine inanma; Türklerin İslam’a girmeden evvel karşılaştıkları inanç yapılarından bazılarıdır.⁴¹ Her ne kadar bu inançlardan birtakım alıntılar mevcutsa da karşılaşılan tüm bu inançların her özelliğinin veya her ilkesinin, ritüelinin Türkler tarafından benimsenmediği unutulmamalıdır. Fakat kendi düşünce dünyalarıyla benzer olanların tercih edildiği gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla Türklerin bu çok çeşitli inanç yapısını İslam’la tanıştıkları anda da sürdürdükleri bilinmektedir. Buna bağlı olarak Anadolu Alevîliğinin tarihi arka planı çeşitli siyasi, coğrafi ve sosyal şartlar sonucunda şekillenmiştir denilebilir.⁴²

Konu üzerinde araştırmaları bulunan Sarıkaya, Türkiye Alevîliği ile ilgili şu tanımlamayı yapmıştır: “Türkiye Alevîliğini, XIII. yüzyılda Anadolu’daki sosyal ve dini hareketlerin bir sonucu olarak oluşmaya başlayan, XV. ve XVI. yüzyılda Hurûfî ve Safevî tesirlerine maruz kalarak farklılaşan dini bir hareket olarak tarif edebiliriz.”⁴³ Bu tanımlamadan hareketle Anadolu Alevîliğini içerisinde bulunduğu çevrenin içtimai ve dini hayatından soyutlayamayız. Dolayısıyla Alevîlik içerisinde çeşitli inançların birtakım izlerinin görülmesi imkan dahilindedir.⁴⁴ XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı ve Safevîler arasındaki mücadelede Safevîlerin kullandığı kızılbâş kavramı, Osmanlı devletince “muhalif ve isyancı zümreler” olarak nitelenmiştir. Osmanlı devleti Safevî/Erdebil ile bağlantıları olduğu gerekçesiyle kızılbâşlığa karşı olumsuz bir tavır içerisinde olmuştur ve nitekim kızılbâşlık tabiri terk edilerek XIX.

⁴¹ Sönmez Kutlu, *Türkler ve İslam Tasavvuru* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2011), 33-34.

⁴² Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 15. ; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 758-759.

⁴³ Mehmet Saffet Sarıkaya, “Türkiye’de Alevîlik ve Bektaşîliğin Oluşumu”, *Anadolu’da Alevîliğin Dünü ve Bugünü*, ed. Halil İbrahim Bulut (Sakarya: SAÜ Yayınları, 2010), 103.

⁴⁴ Sarıkaya, “Türkiye’de Alevîlik ve Bektaşîliğin Oluşumu”, 103-104.

yüzyıldan itibaren pek çok sosyal zümreyi de kapsayacak şekilde Alevîlik ismi kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁵ Bununla birlikte Bektaşî, Tahtacı, Çepni, Ocakzadeliler gibi pek çok zümre için de Alevî tabirinin kullanıldığı bilinmektedir.⁴⁶ Dolayısıyla Alevîlik ifadesi şemsiye bir kavram olarak anlaşılmaktadır.⁴⁷

Safevî hükümdarı Şah İsmail'in şah ve şeyh olarak ikili gücü barındıran bir şahsiyet özelliği kazanmış olmasının ardından Şîî inancını Anadolu'da yaygınlaştırmak maksadıyla giriştiği propagandalar neticesinde Şîilik, Türkmen zümreler üzerinde tesir oluşturmaya başlamıştır. Şah İsmail, Şîî inancın temelinde yer alan on iki imam ve kerbelâ şehitlerine bağlılık, tevellâ ve teberrâ gibi inançları Türkmenlerin eski inançlarıyla sentezleyerek Kızılbaş/Alevî kimseler üzerinde tesir oluşturmuştur. Soy/nesep zinciriyle kurulan “dedelik kurumunun” ve “ocak sisteminin” tesisiyle de Türkmen zümreleri Hz. Ali soyuna nispet ederek duruma bir kutsallık addedip onları Safevî devletine bağlamak istemiştir. Ayrıca *Hüsniye* ve *Buyruk* gibi eserler üzerinden Kızılbaş/Alevî zümrelerin inanç dünyasını şekillendirmek istemiştir.⁴⁸ Şah İsmail'in propagandalarının yoğunlaşarak Kızılbaş/Alevî zümreler üzerindeki etkisini artırması, Anadolu'daki bazı grupların Osmanlı'ya karşı kışkırtılması ve ayaklanmasının teşvik edilmesi, yağmacılık gibi toplumsal huzurun tesisini inkıtaya uğratacak faaliyetlerin hız kazanması üzerine Osmanlı Devleti ve Safevîler arasında Çaldıran Savaşı meydana gelmiştir. 1514 Çaldıran Savaşı neticesinde Şah İsmail ve beraberindekiler yenilgiye uğratılarak Anadolu Kızılbaş zümreleri üzerindeki Şîî tesirlerin büyük ölçüde durdurulması sağlanmıştır.⁴⁹ Şîî inanç yapısından Alevî düşünce dünyasına “Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin ilk halife olması gerektiği, ilk üç halife ve onları destekleyenlerin yerilmesi, Ehl-i Beyt, on iki imam ve on dört masum inancı, Kerbelâ matemi, Hz.

⁴⁵ Üzümlü, “Kızılbaş”, 546-557.

⁴⁶ Hasan Onat, “Kimlik- Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevîlik-Bektaşîlikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine”, *Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi* 1(2009), 23-24. ;Sarıkaya, “Türkiye’de Alevîlik ve Bektaşîliğin Oluşumu”, 103.

⁴⁷ Üçer, Tokat Örneğinden Hareketle Alevîlik Üzerine Bir Deneme, 248-249.

⁴⁸ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 162.

⁴⁹ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 163-164.

Hüseyin'e mersiyeler yazılması ve cem törenlerinde bunların hatırlanılması" gibi inançların aktarıldığı zikredilir.⁵⁰

Alevîliğin kendine has yapısını göstermeye başladığı topraklar yukarıda belirttiğimiz üzere pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış Anadolu'dur. Bu sebeple Alevîliğin tarihsel arka planı incelenirken evvela Anadolu derin bir okumaya tabi tutulmalıdır. Yapılan araştırmalar neticesinde bu topraklarda gerek fetihler yoluyla gerekse nüfusun fazla olması buna karşın geçimin zorlaşması, hayvancılık gibi meslek grupları içinde hayvanlarını otlatacak alanların azlığı yahut Türk cihan hakimiyeti gibi fikirlerin de içinde bulunduğu pek çok sebep insan gruplarını yeni yurtlar edinmeye sevk etmişti. Sonuç itibarıyla Anadolu pek çok etnik grubun, dinsel inançların ve kültürlerin yaşam havzası olmuştu. Ortam böyle iken Anadolu üzerinde çeşitli boyların mevcudiyeti bununla birlikte daha iyi koşullarda yaşama arzusu ile yapılan göçler milletler arası etkileşimi artırmaktaydı. Alevîler de bu toplumsal gruplar içerisinde varlık göstermekteydiler. Bu sebeple onların dinsel hayatları bu sosyal şartlar içerisinde değerlendirilmelidir.

Genel olarak şehirlerde yaşayan halklar dini faaliyet, etkinlik ve bilgiye ulaşım bakımından daha iyi bir imkana sahip olmakla birlikte; kırsalda yaşayan halklar için bu durumun geçerli ve o denli kolay olduğunu söylememiz mümkün değildir. Şehirde yerleşik düzenin mevcudiyeti ve diğer imkanlar daha kitabi bir İslam'ın yaşanmasını mümkün kılmaktadır. Göçebelerin yaşam tarzı inceleme konusu edildiğinde onların yılın tamamında aynı bölgede ikamet etmedikleri, yazın yaylalarda, kışın ise kışlak adı verilen meskenlerde yaşadıkları bilinmektedir. Bu kimselerin hayvancılıkla geçimlerini sürdürmeleri ise onların sürekli yer değiştirmelerini zorunlu kılan bir durumdu. Dolayısıyla bu tarz koşullarda yaşayan halkların İslam'ı daha yüzeysel öğrendikleri ve pratiklerini buna göre uygulayabildikleri unutulmaması gereken bir husustur.⁵¹ Konu üzerinde araştırmaları bulunan Bulut, kırsalda yarı göçebe veya göçebe olarak yaşamlarını ikame ettiren Türkmen gruplar arasında dini manzumelerin şifahen ve sözlü olarak öğrenilip

⁵⁰ Üzümlü, "Kızılbaz", 546-557.

⁵¹ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 61-65.

yaşatıldığını ifade etmiştir. Bu da anlatmaya çalıştığımız durumu özetler mahiyettedir.

Anadolu’da gerçekleştirilen fetihler neticesinde bölgede çeşitli Türk boylarının varlığı artarak devam etmiştir. Türklerin Anadolu’ya yerleşmelerinin teminatı olan 1071 Malazgirt zaferi ile boylar arası etkileşim hızlanmıştır. Tüm bu hareketlilik Anadolu Alevîliğinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Malazgirt’ten sonraki süreçte Anadolu’ya akın akın yapılan Türk göçleri bu toprakları Türk yurdu haline getirmiştir.⁵² Göç ederek gelen boylar arasında Üçoklar, Bozoklar, Kınık, Bayındır, Avşar, Kayılar, Çepniler, Kıpçaklar, Uygurlar, Karluklar gibi pek çok ulus mevcuttur.⁵³ Anadolu’ya yapılan önemli ikinci göç dalgasının ise XIII. yüzyılda Moğolların istilası sebebiyle yaşandığı bilinmektedir. Moğolların işgalinden kurtulmak isteyen halk tabakası içerisinde çeşitli meslek erbabından kimseler mevcuttu. Onlar içerisinde sufiler, alimler, edipler, dervişler, sanatkarlar ve tüccarlar bulunmaktaydı.⁵⁴ Aynı zamanda “Rum gazileri, ahileri, abdalları ve bacıları” olarak bilinen, özel bir tabirle de kendilerinden bahsettiren “Gâziyân-ı Rûm, Ahîyân-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm ve Bâciyân-ı Rûm” zümreleri Anadolu’daki sosyokültürel hayatın şekillenmesinde önemli bir yer teşkil ediyordu. Buradan hareketle Anadolu’daki dini hayatı, tüm bu heterojen yapı bağlamında düşünme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Buraya kadar zikredilenler, Alevîliğin tarihsel arka planının Türklerin İslam’la tanışmaları, Müslüman olmaları ve gerek sufiler gerekse dervişler kanalıyla tasavvufi gruplar ve tarikatlar aracılığıyla oluştuğu sonucuna götürmektedir.⁵⁵

Anadolu topraklarında pek çok ulusun bir arada bulunması görüldüğü üzere sadece siyasi ve politik bakımlardan değil, sosyokültürel bakımdan da çeşitliliğe ve zenginliğe sebebiyet vermiştir. Anadolu’daki dinsel hayatın bu denli çeşitlilik göstermesinde sadece göçlerin etkisi bulunmaz bununla birlikte tasavvuf ve tarikatlerin de etkisi söz konusudur. Çünkü dervişler ve sufiler kanalıyla taşınan ilmi birikim Anadolu halkları arasında tanınmaya başlamış ve onlar içerisinde kendisine

⁵² Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 70-71. ;Sarıkaya, “Türkiye’de Alevîlik ve Bektaşîliğin Oluşumu”, 104-106.

⁵³ Sarıkaya, “Türkiye’de Alevîlik ve Bektaşîliğin Oluşumu”, 106.

⁵⁴ Sarıkaya, “Türkiye’de Alevîlik ve Bektaşîliğin Oluşumu”, 107.

⁵⁵ Onat, “Kimlik- Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevîlik- Bektaşîlikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine”, 28-29.

yer edinmiştir. Veli kültü etrafında meydana gelen isimlendirmeler neticesinde din adamları dede, baba, ata gibi tabirlerle tanınmışlardır. Anadolu'nun İslamlaşması sürecinde çizilen tabloda bu kişiler önemli bir yer edinmiştir.

Türklerin adım adım İslam'ı tanıdıkları süreçte onlara dini manzumeler hakkında bilgi veren, uygulama ve pratiklerini öğreten Arslan Baba, Korkut Ata, Çoban Ata gibi tarihi şahsiyetler var olmuştur. Bu dervişlerin çabaları neticesinde Türklerin İslam'la kaynaşmaları hız kazanmıştır. Anadolu topraklarında Türkmen zümrelerine dini öğreten derviş ve sufiler bunlarla sınırlı değildir. Tâcu'l-Ârifin Ebü'l-Vefâ (v. 501/1107), Hoca Ahmed Yesevî (v. 562/1166), Abdulkadir Geylânî (v. 561/1165-66), Ebu'n-Necib es Sühreverdî (v. 563/1168), Seyyid Ahmed Rifâî (v. 578/1182), Necmeddîn-i Kübrâ (v. 618/1221) ve Şehâbeddin es-Sühreverdî (v. 632/1234) gibi tarihi şahsiyetler Anadolu'nun İslamlaşmasında halklar üzerinde ciddi bir etkiye sahip olmuşlardır.⁵⁶ Bunlara ilaveten Bahâeddin Veled (v. 628/1231), Burhanêddin Muhakkik-i Tirmizî (v. 639/1241), Evhâduddin Kirmânî (v. 635/1238), Muhyiddin İbnü'l-Arabî (v. 638/1240), Necmeddîn-i Dâye (v. 654/1256), Ahî Evran (v. 659/1261), Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (v. 672/1273), Sadreddin Konevî (v. 673/1274), Fahreddîn-i Irâkî (v. 688/1289) gibi şehirlerde yaşayan diğer sufi şahsiyetlerin de İslamlaşma sürecinde etkili oldukları bilinmektedir.⁵⁷ Bahsedilen isimlerin XV. yüzyılda Anadolu'nun farklı pek çok yerinde faaliyet gösterdikleri ve Türkmenler üzerinde etkili oldukları araştırmacılarca teyit edilmiştir.⁵⁸ Dolayısıyla Moğol işgali önünden kaçan ve daha iyi bir yaşam alanına sahip olmak isteyen, dini mekanlara uzak yaşamış ve bu sebeple kitabi İslam'la henüz muhatap olan Türkmen topluluklarının dinlerini öğrenme ve yaşama noktasında dervişlerin yol göstericiliği etkili olmuştur.

XV. yüzyıl Anadolu'sunda dervişler ve sufilerin bireysel çabalarının yanı sıra çeşitli tarikat grupları bu topraklarda yer edinmeye başlamıştır. “Mevlevîlik, Nakşîlik, Kadirîlik” gibi Sünnî tarikatların etkilerinin yanı sıra, büyük ölçüde gayri Sünnî bir yapı arz eden tasavvufi gruplar bu topraklarda etkinlik göstermiştir. Bahsedilen gayri Sünnî tarikatlar içerisinde “Yesevîlik ve Irak merkezli Vefâîlik,

⁵⁶ Sarıkaya, “Türkiye’de Alevîlik ve Bektaşîliğin Oluşumu”, 109.

⁵⁷ Fırlı, *Türkiye’de Alevîlik- Bektaşîlik*, 102-103.

⁵⁸ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 93-94.

Haydarîlik, Hurûfîlik” gibi tasavvufî gruplar zikredilmektedir. Bazı dini farklılıkların yanında Türkmenlere İslam’ı sevdiren ve benimseten bu zümreler *Abdalân-ı Rûm* adıyla tarih sahnesine adını yazdırmıştır. “Hacı Bektâş-ı Velî, Taptuk Emre, Otman Baba, Baba İlyas, Dede Garkın” gibi sufi şahsiyetler bu zümrenin ilk kuşağı içerisinde kabul edilmektedir. Öte yandan “Sarı Saltuk, Yunus Emre, Kumral Abdal, Abdal Murad, Abdal Mûsâ, Şeyh Edebâli, Geyikli Baba, Şeyh Muhlis, Âşıkpaşa” gibi sufiler ise *Abdalân-ı Rûm* zümresinin ikinci kuşağı arasında görülmektedir.⁵⁹

Hacı Bektâş-ı Velî’ye atfedilen Bektaşîlik tarikatına da dikkat çekmek gerekir. Bektaşîlik, “XIII. yüzyılda Kalenderîlik içerisinde teşekküle başlayıp XV. yüzyılın sonlarında Hacı Bektâş-ı Velî an’aneleri etrafında Anadolu’da ortaya çıkan bir tarikat”tır.⁶⁰ Özellikle Abdal Mûsâ’nın faaliyetleriyle gelişme kaydeden tarikat Osmanlı Devleti’nin Safevî/Kızılbaş düşüncesinin politikalarına karşı desteklenen bir grup hüviyetinde olmuştur. Anadolu coğrafyasındaki Türkmenleri kendi tarafına çekmek gayesiyle gerçekleştirilen Safevî politikalarına karşı Bektaşîlik devlet eliyle desteklenmiştir.⁶¹ Ayrıca yaşanan tarihsel süreçte devlet Safevî propagandalarına karşı pek çok zümreyi destekleyerek halk İslam’ının aynı çizgide kalmasını sağlamak istemiştir. Bektaşîliğin gelişme ve yayılma gösterdiği bu süreçte aynı coğrafyada varlık gösteren gayri Sünnî gruplar varlıklarını devam ettirebilmek, devlet tarafından takip edilmekten kurtulmak için Bektaşîlik çatısı altına girme teşebbüslerinde bulunmuşlardır. Bunlar arasında “Babaîler, Kalenderî-Haydarîler, Hurûfîler ve Torlaklar” gibi gayri Sünnî gruplar zikredilmektedir.⁶² Zaman geçtikçe tüm bu gruplar Bektaşîlik içerisinde eriyip kaybolmuşlardır.

1.2.1. Alevîliğin Oluşumunda Etkili Olan Gruplar

Anadolu Alevîliğinin arka planını incelediğimizde yukarıda bahsedilenlerden hareketle bu topraklarda şehirliler, göçebeler ve köylüler gibi farklı yaşam dinamikleri olan bir halk yapısının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bu grupların dini faaliyetlerini tasavvufî gruplar ve tarikat gibi oluşumlar ile gerçekleştirdiği

⁵⁹ Sarıkaya, “Türkiye’de Alevîlik ve Bektaşîliğin Oluşumu, 110.

⁶⁰ Ocak, “Bektaşîlik”, 373.

⁶¹ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 95.

⁶² Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 95-96.

görülmektedir. Buradan hareketle konunun anlaşılabilirliğini artıracakları gerekçesiyle Alevîliğin oluşumunda etkili olan tasavvufi gruplardan kısaca bahsedeceğiz.

1.2.1.1. Yesevîlik

Yesevîlik, “Ahmed Yesevî’ye (v. 562/1166) nisbet edilen ve Orta Asya’da etkin olan tarikat” olarak bilinmektedir.⁶³ Orta Asya topraklarındaki Türklerin dini ve tasavvufî hayatında etkili rol oynayan Ahmed Yesevî⁶⁴ “Pir-i Türkistan” olarak anılmaktadır.⁶⁵ Yesevîlik esasen Sünnî bir tarikat olmakla birlikte eski dini inanışlardan birtakım unsurları da bünyesinde barındırmıştır. Bunlar arasında kadın ve erkeğin aynı ortamda zikirlerle katılabildiği, batını görüşlerden uzak durulduğu ve insanlara içinde bulundukları sosyal şartlar gereği hitap edildiği Yesevîlik hakkında araştırmacılarca belirtilen hususlardır.⁶⁶ Yesevîlik’te zikirler toplu bir şekilde yapılır ve cehri olarak gerçekleştirilir. Sema ve kırk günlük halvet gibi uygulamalar mevcuttur. Ahlaki ve tasavvufî bir boyutla ön plana çıkan tarikat, Anadolu Selçuklu (1075-1308) ve Osmanlı devirlerinde halk tabakaları üzerinde büyük taraftar bulmuştur. Nakşibendîlik ve Bektaşîlik gibi alt gruplara ayrılan tarikat, Anadolu ve Balkanlar’ın İslamlaşması ve Türkleşmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁶⁷ İlerleyen süreçte de Bektaşîliğin içerisinde kaybolduğu bilinmektedir.

1.2.1.2. Vefâîlik

⁶³ Necdet Tosun, “Yesevîyye”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/487.

⁶⁴ Ahmed Yesevî hakkındaki tarihi bilgiler oldukça sınırlıdır. Hangi tarihte doğduğu konusunda bir netlik bulunmamakla birlikte, XI. yüzyılın ikinci yarısında Batı Türkistan’da Çimkent şehrinin doğu tarafında yer alan Sayram kasabasında doğmuş olabileceği savı kaynaklarımızda belirtilmektedir. “Yesi, Buhara” gibi kentlere gittiği; Arslan Baba, Yusuf el- Hemedani gibi devrinin önde gelen alimlerinden dersler aldığı ve “Mansur Ata, Said Ata, Süleyman Hakim Ata” gibi öğrenciler yetiştirdiği bilinmektedir. Ahmed Yesevî’nin Arapça, Farsça ve Türkçe bildiği, Hanefî-Maturidî bir ilim havzasında yetiştiği araştırmacılarca dile getirilen bir husustur. Yesevî’nin 63 yaşında iken tekkesinin içerisine yaptırdığı çilehaneye çekildiği ve vefat edene kadar burada ibadet ve riyazetle iştigal ettiği bilinmektedir. Türkler arasında çok sevilen ve benimsenen Ahmed Yesevî’nin *Dîvân-ı Hikmet* ve yine kendisine isnat edilen *Fakr-Name* isimli eserleri mevcuttur. Detaylı bilgi için bkz: Kemal Eraslan, “Ahmed Yesevî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/159-161.

⁶⁵ Eraslan, “Ahmed Yesevî”, 2/159.

⁶⁶ Kutlu, *Türkler ve İslam Tasavvuru*, 162-163.

⁶⁷ Tosun, “Yesevîyye”, 487-490. ; Bulut-Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 98.

Alevîlik-Bektaşîliğin oluşum sürecinde etkili olan tarikatlardan bir diğeri Vefâiyye/Vefâîlik'tir. Vefâiyye, “Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî'ye”⁶⁸ (v. 501/1107) nisbet edilen bir tarikat'tir.⁶⁹ Vefâîlik, Irak, Suriye ve Anadolu topraklarında Kürt, Türk ve Arap toplumları üzerinde etkili olmuştur. Vefâîlik'te ayinlerin kadın-erkek bir arada yapıldığı, başlangıçta Sünnî bir yapıda iken sonraları konar-göçer Türkmen zümreleri arasında İslam dışı bazı unsurların tarikata dahil edilerek gayri Sünni bir hüviyet kazandığı araştırmacılarca belirtilen bir husustur.⁷⁰ Ebü'l-Vefâ'nın vefatının ardından tarikatı daha tanınır hale getiren kişi Dede Garkın'dır. Bu şahsiyet hem bir aşiret reisi hem de bir din adamı konumunda olmuştur. Vefâîlik, Dede Garkın'ın yaklaşık dört yüz kadar halifesi kanalıyla ve bir diğeri halifesi Türkiye Selçuklu Devleti'ni (1075-1308) yıkılmasına sebebiyet verecek derecede etki uyandıran Babaîler isyanının lideri Baba İlyas'ın faaliyetleriyle tarikat geniş ölçüde yayılmıştır. Vefâiyye şeyhlerinin başında gelen Şeyh Edebâli'nin Osmanlılar ile yakın akrabalık ilişkisi içinde olması, Bilecik'te Edebâli ve takipçileri için zaviye yaptırılması Vefâîliğin bu topraklarda da yaygınlık kazandığını göstermektedir. Bunun dışında “Geyikli Baba, Kumral Abdal, Abdal Mûsâ, Karaca Ahmed, Abdal Murad ve Postınpuş Baba” gibi Abdalân-ı Rûm zümresine mensubiyeti olan dervişlerin de tarikatın yaygınlık kazanmasında etkin bir rol oynadıkları bilinmektedir.⁷¹

1.2.1.3. Kalenderîlik

Kalenderîlik, bazı inanç ve uygulamalarıyla Alevîliğin oluşumunda etkili olan tasavvufî tarikatlardan birisidir. “Kalender” kavramının tanımına göz attığımızda

⁶⁸ “Tâcül Ârifin” lakabıyla tanınan Seyyid Ebü'l Vefâ hicri 417 senesinde Irak'ta dünyaya gelmiştir. Kürt asıllı olduğu yönünde görüşler mevcut olup bu konuda bir netlik bulunmamaktadır. Bağdat ve Buhara gibi şehirlerde ilim tahsil etmiştir. Ebu Muhammed eş-Şünbükî'ye bağlanarak tasavvufa meyletmiştir. Ebü'l-Vefâ künyesi hocası tarafından sadakat ve vefasından dolayı verilmiştir. Hakkında kaynaklarda pek çok keramet gösterdiği, hiç Arapça bilmiyorken bir gece rüyasında Hz. Peygamberle görüşmesi üzerine Arapçayı öğrendiği belirtilmektedir. Bununla ilgili olarak da Ebü'l Vefâ'nın şu meşhur sözü dile getirilmektedir: “Kürt olarak yattım, sabahleyin Arap olarak kalktım.” Ayrıca uzun süre Bağdat'ta yaşamasından dolayı “Bağdâdî” künyesini de alan Ebü'l Vefâ hicri 501 senesinde 83 yaşındayken vefat etmiştir. Araştırmacılar, bir fıkha dair *er-Risale*, bir de tasavvufla ilgili *Hülasatü't Tevhid* isimli iki eserinin olduğunu zikretmişlerdir. Detaylı bilgi için bkz: Ahmet Yaşar Ocak, “Ebü'l Vefâ el-Bağdâdî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/347-348.

⁶⁹ Haşim Şahin, “Vefâiyye”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/600.

⁷⁰ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 100-102.

⁷¹ Şahin, “Vefâiyye”, 42/600-603.

kısaca “dünya ve ona dair olan şeyleri boş vermiş, sosyal hayatın düzenini önemsemeyen, kendi bildikleri yönünde hareket eden ve kılık-kıyafetiyle de bunu gösteren kimseler” için bu tabirin kullanıldığı, bu tarz fikirler etrafında bir araya gelenlerin oluşturduğu tasavvufî tarikat “Kalenderiyye/Kalenderîlik” olarak tarif edilmektedir.⁷² Cemâleddîn-i Sâvî (v. 630/1232-33) ile tarikat haline gelen grubun değişik özellikleri mevcuttur. Örneğin Kalenderîlerin kalp temizliğine inandıkları, namaz-oruç gibi ibadetleri azaltıp, yeme-içme konusunda rahat hareket ettikleri, vücutlarının büyük kısmını örtmeden gezindikleri, koyun veya keçi postu ile dolaştıkları, asa ve nacak adı verilen keski aletini yanlarında bulundurdukları gibi durumlar kaynaklarda onlar hakkında yer verilen hususlardır. Pir olarak Battal Gazi’yi (v. 122/740 ?) kabul ettikleri, ayinlerde esrar kullandıkları gibi bazı özellikler de yine onlar hakkında belirtilen şeylerdir. Osmanlı devleti özellikle XVI. yüzyıldan itibaren Safevîlerin Anadolu’daki halkları Şiîleştirme politikalarına karşın Kalenderîlerin Şiîlik ve Safevîler ile ilişkileri olduğu düşünülerek devlet eliyle uzaklaştırılmaya başlanmış ve tarikatın mensuplarına takibat başlatılmıştır. Araştırmacılar Babaî isyanından sonra yaşanan Şeyh Bedreddin İsyanı, Şahkulu ve Bozoklu Celal ayaklanmaları ve Kalender Şah isyanlarını Kalenderîliğe nispet etmektedirler. Yukarıda bahsedildiği üzere gayri Sünni düşünce ve yaşayışlara sahip bu tarikat XVI. yüzyıldan itibaren Bektaşîlik içerisinde kendini perdelemiştir.⁷³

1.2.1.4. Haydarîlik

Konumuz açısından bahsedilmesi gereken bir diğer gayri sünni tarikat Haydariyye/Haydarîlik’tir. Tarikatın kurucusu Kutbüddin Haydar-ı Zâveî’ye⁷⁴ (v. 618/ 1221 ?) olarak bilinmektedir. Kalenderîler gibi bir yaşam tarzı sürdüren bazı

⁷² Nihat Azamat, “Kalenderîyye”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/253.

⁷³ Azamat, “Kalenderîyye”, 253-256.

⁷⁴ Kutbüddin Haydar, “Haydariyye tarikatının kurucusu Türk asıllı mutasavvıf”tır. Araştırmacılarca belirtildiğine göre Haydar’ın doğum tarihi net olmamakla birlikte İran’da Zâve kasabasında doğmuştur. Babasının Türkistan hanlarından biri olduğu, annesinin ise meczup bir hanım olduğu yönünde görüşler mevcut olup Kutbüddin Haydar’ın da annesi gibi bir meczup olduğu söylenmektedir. Haydar’ın değişik bir hal üzere olduğu kış mevsiminde buzlu suya, yaz mevsiminde ise ateşe girdiği, yalın ayak dolaştığı ve pek çok mürit kazandığı gibi bilgiler onun hakkında aktarılanlardır. Aynı zamanda dedesi tarafından Yesi’ye gönderildiği ve Ahmed Yesevî’nin yanında bulunduğu ifade edilmektedir. Yaklaşık 110 yıl kadar yaşadığı ve 618 senesinde doğduğu İran Zâve topraklarında vefat ettiği belirtilmektedir. Bkz: Yazıcı, “Kutbüddin Haydar”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/24-25.

dervişlerin Horosan topraklarında bu tarikatı oluşturdıkları kaynaklarda ifade edilmektedir. İran, Türkistan, Hindistan ve Anadolu gibi geniş bir coğrafyada yayılım gösterdikleri belirtilen Haydarîlerin giyim-kuşam, kılık-kıyafet bakımından Kalenderîlere benzedikleri araştırmacılarca belirtilmiştir.⁷⁵ Tarikat mensuplarının namaz, oruç gibi ibadetlerin yerine, niyazda bulundukları ve cehennem azabından korunmak için Allah'ın affına sığındıkları kaynaklarda yer verilen bilgilerdendir. Kırsal yerlerde, ücra köşelerde tarikat mensuplarının yaşadığı, sema ve raks gibi inançlarının olduğu ve para karşılığı kehanetler bildirdikleri yine onlar hakkında mevcut bilgilerimizdir. Otman Baba'ya bağlı oldukları, Hz. Ali ve on iki imamları sevdikleri kaynaklarda yer verilen durumlardır. Yukarıda bahsettiğimiz gayri Sünni gruplar gibi Haydarîler de kaynakların belirttiğine göre XV. yüzyılın sonlarından itibaren tarih sahnesinden silinmişlerdir.⁷⁶

1.2.1.5. Hurûfilik

Hurûfilik, “Fazlullah-ı Hurûfî'nin⁷⁷ (v. 796/1394) kurup geliştirdiği ve harflerin esrarına dayanan bâtinî bir akım” olarak tanımlanmaktadır. Sayıların ve harflerin özel sembolik manalara geldiği ve gizli özelliklerinin olduğu düşüncesine dayalı olan ve çok eski çağlardan gelen bir düşüncedir.⁷⁸ Müslümanlar içerisinde de harflerin bazı gizli özellikleri olduğu inancı eskiden beri süregelenmektedir. II. yüzyılda Muğiriyye/Ğaliyye olarak tanınan Şîî gulat grubunun kurucusu olarak gösterilen Muğire b. Said el-İclî (v. 119/737) Allah Teâla'yı harflere benzeterek Hurûfî bir bakış içerisinde olmuştur. Daha sonra harflerin esrarına dair olan bu akım İslami pek çok grup içerisinde ilgi görmüş ve merak konusu olmuştur.

⁷⁵ Tahsin Yazıcı, “Haydariyye”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/35-36.

⁷⁶ Yazıcı, “Haydariyye”, 36.

⁷⁷ Fazlullah-ı Hurûfî, “Hurûfilik fırkasının kurucusu” olarak bilinir. Hicri 740 senesinde Esterâbâd'da doğmuştur. Hayatı hakkında detaylı bilgi mevcut olmayıp çok genç yaşlarda iken dünya nimetlerinden el çekip ibadet ve riyazetle meşgul olduğu belirtilmektedir. Tebriz, Meşhed ve hacca gittiği, rüyasında sekizinci Ali el-Rıza'yı gördüğü ve Şîliğe meylettiği bilgisi kaynaklarımızda mevcuttur. Şeyh Hasan adlı bir batınî sufiye intisap ettiği ve Hurufî fikirleri elde ettiği kabul edilmektedir. Çok sayıda âlim, edip ve yöneticileri etkilediği, batınî yorum ve düşünceleri sebebiyle Timur tarafından yakalatılıp 796 senesinde idam edildiği araştırmacılarca ortaya konulmuştur. *Câvidânnâme*, *Divan*, *Muhabbetnâme*, *Vasiyyetnâme* gibi eserleri bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Hüsamettin Aksu, “Fazlullah-ı Hurûfî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/277-279.

⁷⁸ Hüsamettin Aksu, “Hurûfilik”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/408.

Bâtini yorumlama yöntemlerinin kullanıldığı, rüya ile gerçeklerin keşfedildiği, seslerin ve kelamın hakikati ifade ettiği düşüncesine dayalı Hurûfilik, Arap alfabesine dört harf daha ilave edilip Farsçadaki otuz iki harfle birleştirilmesi ve ardından rakamlarla eşleştirilmesi esasına göre yapılır. Hurûfilik, savunduğu batini fikirlerinin dini esaslara aykırı olması gerekçesiyle alimler tarafından reddedilmiştir. Fazlullah-ı Hurûfî'nin damadı Ali el-A'lâ (v. 822/1419) tarikatın yayılmasında etkili olmuştur. Aşırı inançlarla bezeli düşünceleriyle bilinen tarikat, Bektaşîlik çatısı altında yer edinmeye çalışarak fikirlerini Anadolu halkları arasında yaymaya başlamıştır. İlerleyen süreçte Hurûfilik bağlıları Osmanlı tarafından takibata uğrayıp sürgün edilmişlerdir. Ancak fikirlerinin bir kısmını diğer tarikatlar aracılığıyla yaymaya devam ettikleri ve sadece Anadolu'da değil Balkanlarda da tarikatın yayıldığı kaynaklarda dile getirilen bir durumdur. Sonuç itibariyle Anadolu toprakları üzerinde doğup gelişen çeşitli tasavvuf ve tarikatların Alevîliğin tarihsel arka planına etki ettikleri açıktır. Bugün dahi Sünnî veya gayri Sünnî tarikatların çeşitli kültleri ve gelenekleri bazı Müslümanlar arasında takip edilmektedir.⁷⁹

⁷⁹ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 104-106.

İKİNCİ BÖLÜM
ALEVÎ-BEKTAŞÎ KAYNAKLARI

ALEVÎ-BEKTAŞÎ KAYNAKLARI

Alevî-Bektaşî kaynakları adını verdiğimiz bu bölümde klasik eserleri tanıyarak onların şekil ve muhtevası hakkında bilgi edinmeye çalıştık. Eserlerimiz içerisinde üzerinde durulan hususlar ve peygamberlik tasavvurunu inceledik. Sözlü ve yazılı kaynakların incelenmesi grubun düşünce dünyası hakkında bilgiler vermesi hem de konumuz için bir ön hazırlık olması bakımından önemlidir.

2.1. Alevîlik Bektaşîlik'te Sözlü ve Yazılı Kaynaklar

Alevîliğin/Kızılbaşlığın ortaya çıktığı zaman diliminden 1950'li yıllara kadar kapalı bir toplum olma özelliği gösterdiği bilinmektedir. Onların bu süreçte ortaya koydukları eserler mevcutsa da bunlara erişim çok geç dönemlerde mümkün olmuştur, denilebilir. Zira her toplum bünyesinde barındırdığı fikri ve düşünsel hayatının izlerini kuşaktan kuşağa aktararak varlık göstermiştir. Sözlü kültür olarak da bilinen tabirle toplumun inanç, ahlak ve yaşayışıyla ilgili çeşitli bilgiler nesilden nesle anlatım yoluyla aktarılarak ulaştırılmıştır. Bu şekilde aktarılan kültürel miras kimi zaman hikmetli- özlü sözler kimi zaman da destansı hikâyeler şeklinde izahat bulmuştur. Erken dönemlerde Alevîlik ve Bektaşîliğin de inanç, adab ve erkânları gibi pek çok konuda kendisini sözlü kültür yoluyla devam ettirdiklerini söyleyebiliriz. Göçebe ya da yarı göçebe bir halde yaşayan Türkmenlerle etkileşim içerisinde bulunan Alevî toplumda bu göçebe yaşam tarzının etkilerinin görüldüğü bilinmektedir.¹

Alevîliğin tarihsel süreç içerisinde geleneksel yapıları, dini düşünceleri gibi noktalarda öğretilerini taliplere dedeler yoluyla şifahen naklettikleri ve bu sebepten ilk dönemlerde müstakil yazılı bir edebiyat oluşturmamışları ifade edilmektedir. Ancak tarihi süreç içerisinde toplumların sosyokültürel ve ekonomik yönlerden gelişme göstermeleri ve ilerleyen dönemlerde düşünsel hayatın daha özgürce dile getirilebilmesinin zemini oluştuğunda sözlü kültürün yazılı bir şekilde ifade edilip anlatılması mümkün olmuştur denilebilir. Aynı zamanda Alevîliğin yazılı edebiyatının sınırlı bir şekilde kalmasında tasavvufi/mistik bir grup olarak varlığını

¹ Harun Yıldız, "Alevîliğin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 30 (2004), 324-325.

devam ettirip kurumsal bir yapı kazanamamasının da etkisi bulunmaktadır. Alevîlik-Bektaşîlik'te yazılı kaynaklar incelendiğinde bu eserlerin Buyruklar, Velâyetnâmeler, Erkânâmeler ve Fütüvvetnâmeler gibi başlıca eserlerden oluştuğu görülmektedir. Bu bölümde tezimizde kullandığımız kaynaklar özlü bir şekilde tanıtılacaktır.

2.1.1. Buyruklar

Alevîlik'te yazılı kaynaklar arasında Kur'an ve sünnetten sonra en önemli yeri teşkil eden yazılı kaynak, *Buyruk* adlı kitaplardır. Alevîler arasında yıllarca okunması, kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim'in bir nevi açıklamasını yapması, Alevî inanç ve törelerini ihtiva etmesi gibi özellikleri olduğu düşünülen *Buyruk* kitabı yol ve süreğin bir iç tüzüğü, anayasası gibi kabul edilmektedir. Bu eserlerin bir tür ilmiyal kitabı niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır.²

Buyruk ifadesinin Alevîlik'te kullanılmasının sebebi hususunda Alevilerce tarikat büyükleri olarak kabul edilen Şeyh Safiyyüddîn-i Erdebîlî (v.735/1334), İmam Cafer es- Sâdık (v.148/765) gibi tarihi şahsiyetlerin sözlerinin onlar için bağlayıcı bir nitelik arz etmesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin Şeyh Safiyyüddîn'in peygamber soyundan kabul edilmesi ve Hz. Ali'den (r.a) sonra taliplere yolun öğretilmesini ve taliplerin de bu buyrukla eğitilmesini teşvik eden kişi olarak gösterilmektedir.³ Dolayısıyla İmam Cafer gibi mezhep içinde önemli bir yere sahip kimselerin sözleri önemlidir ve onlara ithaf edilen *Buyruk* isimli metinlerin emir mahiyetinde buyruklar olduğu kabul edilegelmektedir. *Buyruk* isimli bu metinlerin Alevîlik'te "Menâkıb, Menâkıbnâme, Menâkıb-ı Evliyâ, Menâkıb'ul- Esrâr Behcetü'l Ahrâr, Dürr-i Mekkûn"⁴, İmam Cafer Buyruğu, Şeyh Sâfi Buyruğu gibi çeşitli isimlerle tanındıkları bilinmektedir.⁵ Buyruk'ların her ne kadar Alevîlik'te İmam Cafer gibi önemli mezhep büyüklerine isnat edilse de ilk olarak kim tarafından kaleme alındığı veya hangi tarihte yazıldığı gibi hususlarda bir fikir birliği bulunmamaktadır.⁶ Buyruk'ların Safevîler devleti döneminde ilk defa XVI. yüzyılda

² Fuat Bozkurt, *Buyruk (İmam Cafer-i Sadık Buyruğu)* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2005), 1.

³ Mehmet Yaman, *Erdebîlî Şeyh Sâfi ve Buyruğu* (İstanbul: Ufuk Matbaası, 1994), 44-45.

⁴ Sönmez Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları (Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Sâfi)* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 160-161.

⁵ Yıldız, "Alevîliğin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış", 328. ;Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 235.

⁶ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 236.

ortaya çıktığı bilinmektedir. Bununla birlikte mensuplarının buyrukları Hz. Peygamber'e nispet ettikleri görülmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefat etmeden önce Hz. Ali'yi yanına çağırıp kendisine nasihatlerde bulunması olayı bu hususta anlatılır.⁷ Buna göre Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye yazdırdığı vasiyetin Ali oğulları vasıtasıyla Şeyh Safiyyüddîn'e ulaştırıldığı, dolayısıyla da bu kitabın oldukça önemli bir yere sahip olduğu dile getirilmiştir.⁸ Zira tarikat bağlılarının bu tarz eserler yoluyla Alevîlik ayin ve erkânları hakkında fikir sahibi oldukları bilinmektedir.⁹ Bunun yanı sıra buyrukların çeşitli bölümlerinde yolun kurucusu kabul edilen İmam Cafer es-Sâdık'tan da sıklıkla bahsedildiği görülmektedir.¹⁰ Ayrıca buyruklarda "Sûfîlik, Talipte olması gereken özellikler, dört kapı kırk makam anlayışı, üç sünnet yedi farz erkânları" başta olmak üzere tarikatın yol, erkân ve metotları ele alınan konular arasındadır.

Buyruk metinleri arasında en eski olanı Bisâtî'ye isnat edilen ve Konya Mevlânâ Müzesinde mevcut olan *Menâkıbu'l Esrâr Behcet'ül Ahrâr* isimli eser olarak bilinmektedir.¹¹ Bu kitabın Hatâyî mahlaslı Şah İsmail Safevî'ye ait olabileceği yönünde fikirler zikredilmiştir.¹² Dolayısıyla *Buyruk* eserlerinin nerede, ne zaman ve kim tarafından kaleme alındıkları hakkında kesin bir bilgi mevcut olmamakla birlikte çoğunluğun kabulü ilk ve en eski nüshanın Bisâtî¹³ isimli kişiye ait olduğu yönündedir.¹⁴

⁷ Kaplan, *Alevîlik*, 41, 105.

⁸ *Buyruk* adı verilen eserlerin anonim metinler olduğu düşüncesi de mevcuttur. Bkz. Harun Yıldız, "Alevîliğin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 30 (2008), 328.

⁹ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları (Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Sâfi)*, 160-161.

¹⁰ Şeyh Sâfi, *Şeyh Sâfi Buyruğu (Kitâb-ı Menâkıb-ı Şerif Kutbu'l Ârifin Hazreti Şeyh Seyyid Sâfi)*, haz. Doğan Kaplan (Ankara: TDV Yayınları 2015), 15.

¹¹ Kutlu, *Alevîlik- Bektaşîlik Yazıları*, 161.

¹² Fuat Köprülü bu hususta eserin Şah İsmail Safevî'ye ait olabileceği ihtimali üzerinde çıkarımlarda bulunmuştur. Detaylı bilgi için bkz: M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984), 282.

¹³ Asıl adı Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Tâi (v. 842/1439) olan müellif, Maliki mezhebi fakihî olarak bilinmektedir. 760 yılında Mısır'da doğduğu fıkıh, fıkıh usulü, kelam, felsefe, mantık, nahiv, belagat gibi pek çok alanda çeşitli dersler okuduğu; hocaları içerisinde Nûreddin el-Celâli el- Mağribi, Nûreddin ed- Demîrî ve Zeynüddin el- Irâkî gibi alimlerin yer aldığı ifade edilmektedir. Müderrislik, başkadılık gibi görevlerde bulunan Bisâtî'nin öğrencileri arasında Kemaleddin İbnü'l Hümâm, en-Nüveyrî, Seâlibî, Sehâvî gibi alimler yer almaktadır. Bisâtî'nin, Maliki fakihî Halil b. İshak el-Cündî'nin *el-Muhtasar* isimli eseri üzerine yazılmış bir çalışması mevcut olup bunun dışında kendisine isnat edilen eserler arasında *Tavzîhu'l Mâkul ve Tahrîrü'l Menkûl*, *Hâşiye ala Şerhi'l- Mevâkıf*, *Nüket ale't-Tavâli*

Araştırmacılar *Buyruk* metnlerinin Alevîlerin kutsal kitabı olarak görülmemesinin gerektiğini içerik ve kullanım amaçları düşünüldüğünde bunların birer ilmiyal kitabı olarak kabul edilmesinin daha uygun olduğunu ifade etmektedirler.¹⁵ Bu noktada buyrukların kutsal kitap olup olmadıkları şeklinde bir tartışma anlamlı değildir. Zira İslam bünyesi dahilinde bir grup olan Alevîlerin kutsal kitaplarının Kur'ân-ı Kerîm olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Aynı zamanda yolun talipleri için pratik bilgiler içeren, tarikatın ayin ve erkânları doğrultusunda açıklamaları barındıran *Buyruk* vb. metnlerin kutsal kitaplar olmaktan uzak olduklarının yadsınamaz bir gerçek olduğu gözden çıkarılmamalıdır. Dolayısıyla *Buyruk* metinleri, Alevî toplumunun günlük hayatta sosyal ve kişisel yönler bakımından birtakım düzenlemeler hakkında bilgiler ihtiva eden eserleri arasındadır.¹⁶ Türkçe olarak kaleme alınan buyruk metnlerinin çeşitli neşirleri yapılmıştır, ancak eserlerin ilmi olarak ciddi bir şekilde neşrinin yapılması gerekmektedir. Neşri yapılan eserler arasında Fuat Bozkurt, Ali Yaman, Adil Atalay, Ahmet Taşgîn ve Sefer Aytekin tarafından yazılan eserler yer almaktadır.¹⁷ Zikredilen isimler içerisinde Sefer Aytekin ve Fuat Bozkurt tarafından neşredilen *Buyruk* kitapları diğer müelliflerin eserlerine göre akademik ve bilimsel açılarından daha güvenilir kabul edilmiştir.¹⁸ Sonuç itibarıyla *Buyruk* metinleri Alevîlerin büyük çoğunluğunca bilinen eserler olup Alevîlik öğretisinin açıklandığı bu eserlerin daha çok dedelerin elinde bulunduğu araştırmacılarca zikredilen bir husustur.¹⁹

2.1.1.1. Şeyh Sâfi Buyrukları

Alevîlik'te yazılı kaynaklar arasında *Buyruk* metnlerinin ayrı bir öneminin olduğundan bahsetmiştik. Tarihi süreç içerisinde pek çok buyruk metni ortaya çıkmış olmakla birlikte bunlar arasında en çok bilinenleri ve Alevî halk arasında en çok tanınan aynı zamanda pek çoğu tarafından okunan metinler Şeyh Safiyyüddîn-i

gibi kaynaklar yer alır. Detaylı bilgi için bkz: Esat, Kılıçer, "Bisâtî", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/216-217.

¹⁴ Kaplan, *Alevîlik*, 101-102.

¹⁵ Kaplan, *Alevîlik*, 101,161.

¹⁶ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 236.

¹⁷ Kaplan, *Alevîlik*, 161.

¹⁸ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 245.

¹⁹ Şeyh Sâfi, *Şeyh Sâfi Buyruğu*,15.

Erdebîlî'ye (v.735/1334) nispet edilen buyruklardır. Alevî kültür geleneği içerisinde Kur'ân-ı Kerîm'in yanı sıra *Kenzü'l-Mesâib* olarak tanınan eser Kumru²⁰ kitaplarından sonra *Buyruk*'ların özellikle *Şeyh Sâfi Buyruk*'larının en yaygın okunan eserler oldukları bilinmektedir.²¹ *Şeyh Sâfi Buyrukları*, *Şeyh Safiyyüddîn Erdebîlî*²² ile oğlu *Şeyh Sadreddîn* arasındaki konuşmaları barındıran bir içeriğe sahiptir. Buyrukların *Şeyh Sâfi Buyrukları* olarak isimlendirilmesinin ana sebebi Kızılbaş Türkmen toplulukları ile o dönemde Safevî Devleti'nin ilişkileri olarak görülmektedir. Zira *Şeyh Safiyyüddîn*, Erdebil Tekkesinin oluşum sürecinde ve kurulan Safevî Devleti'nin var olmasında etkin bir rol oynayan pir olarak zirve isimlerden kabul edilir.²³

Şeyh Safiyyüddîn'e nispet edilen buyruk metinleri arasında *Kitâb-ı Menâkıb-ı Şerîf*, *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr*, *Kitâb-ı Makam Menâkıb-ı Kutbu'l Ârifin Hazret-i Şeyh Seyyid Sâfi*, *Risale-i Şeyh Sâfi* gibi eserler gösterilir.²⁴ Çalışma içerisinde kullandığımız *Şeyh Sâfi Menâkıbı* adıyla bilinen Buyruk nüshası Doğan Kaplan tarafından *Erkânâme I* adıyla yayımlanmış olup Diyanet İşleri Başkanlığınca Alevî-Bektaşî Klasikleri projesi kapsamında hazırlanmıştır.²⁵ Zikredilen eserler dışında başka buyruk nüshaları da mevcuttur.²⁶

Netice itibariyle *Şeyh Sâfi* buyrukları hakkında pek çok nüshanın varlığından bahsedilmektedir. Buyruklar'ın en erken XVII. yüzyıldan itibaren yazıldıkları bu zaman diliminin Safevî Devleti şahı Şah Tahmasp (v. 984-1576) dönemine denk

²⁰ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 251.

²¹ Kutlu, *Alevîlik- Bektaşîlik Yazıları*, 161.

²² *Şeyh Safiyyüddîn* Erdebil tekkesi olarak bilinen Safevî tarikatının kurucusudur. H. 650 senesinde Erdebil'de dünyaya gelmiştir. Döneminin çeşitli âlimlerinden dersler okuduğu, Türkçe, Arapça, Farsça, Moğolca gibi dillerde eğitim aldığı dolayısıyla iyi bir öğrenim gördüğü ifade edilmektedir. *Safiyyüddîn*'in Şîî mi Sünnî mi olduğu gibi mensup olduğu mezhep hakkında çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Bazı kaynaklarda onun nesebinin yedinci imam Mûsâ el- Kâzım vasıtasıyla Hz. Ali'ye intisap ettiği bu sebeple Şîî olduğu belirtilirken; bazı kaynaklar ise bu bilgilerin tarafgir bir söylemle *Şeyh Safiyyüddîn*'e isnat edildiğini; bilakis onun Ehl-i Sünnet çatısı altında Şâfiî mezhebine mensup bir tarihi şahsiyet olduğunu ortaya koymaktadırlar. Ayrıca onun nesep bakımından Türk, Arap veya Fars mı olduğu şeklinde çeşitli görüşler araştırmacılarca tespit edilmeye çalışılmıştır. Bkz: Kaplan, *Alevîlik*, 65.; Reşat Öngören, "Safiyyüddîn-i Erdebîlî", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/476-478.

²³ Tufan Gündüz, "Safevîler", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35 /451-457.

²⁴ Kaplan, *Alevîlik*, 45-49.

²⁵ Eserle ilgili detaylı tanıtım özel bir başlık altında verileceğinden burada kapsamlı bir bilgi verilmemiştir.

²⁶ Bkz: Kaplan, *Alevîlik*, 49-56.

geldiği ve eserlerin ise özel müstakil kütüphanelerde veya Alevîlerce görüşlerine önem verilen Dedelerin kendi kitaplıklarında mevcut oldukları ifade edilmektedir.²⁷

2.1.1.2. İmam Cafer-i Sâdık Buyrukları

İmam Cafer es-Sâdık’a (v. 148/765) nispet edilmesi dolayısıyla buyruklar bu adla tanınmıştır. İçerik olarak Şeyh Safiyyüddîn Erdebilî, Safevî devleti ve şahırlarından bahsetmemektedir.²⁸ *İmam Cafer-i Sâdık Buyruk*’ları Tahtacı Alevîleri arasında “*Tahtacı Buyruğu*” olarak bilinmektedir.²⁹ *Menâkıb-ı İmam Cafer-i Sâdık*, Sefer Aytekin tarafından neşrinin yapılmasıyla birlikte bu adla tanınmış ve İmam Cafer-i Sâdık buyrukları arasında ilk bahsedilen buyruklar bunlardır. Bunun dışında eserin farklı nüshalarının var olduğu bilinmektedir.³⁰ Esasen bu eserlerin Alevîlerce çokça okunduğu ve Kur’an’ın bir tamamlayıcısı olarak görüldüğü bilinmektedir. Buyruk metni hamdele ve salvele ile başlayıp İmam Cafer’in sözleriyle devam etmektedir. Muhteva bakımından Kırklar Cemi, Hz. Peygamber ile Hz. Ali’nin musahip olması, Mürşit, Zâkir, Mürit, dini törenler ve Alevîliğin ilkeleri, Pir, Rehber, Sofu, On Dört Mâsûm-i Pâk, On Yedi Kemberbest gibi hususların eserde yer aldığı belirtilmektedir.³¹

2.1.2. Vilâyetnâmeler/ Menâkıbnâmeler

Alevî Bektaşî klasik kaynakları arasında yer verilmesi gereken eserler arasında literatürde *Velâyetnâme/ Vilâyetnâme* veya daha çok Bektaşî geleneğinde kullanılan adıyla *Menâkıbnâme*’ler bulunmaktadır. *Velâyetnâme*, “velilik³² velilerin kerametlerini, menkıbelerini ve çeşitli öğütlerini” anlatan veliler hakkındaki kitaplara verilen ad olmakla birlikte eser *Vilâyetnâme* olarak da bilinmektedir.³³

²⁷ Şeyh Sâfî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, 17.

²⁸ Kaplan, *Alevîlik*, 57.

²⁹ Doğan Kaplan, “Alevî- Bektaşî Klasiklerinin Neşri ve Bunların Alevîlik Çalışmalarına Katkısı”, *Uluslararası Alevî- Bektaşî Klasikleri Sempozyumu*, ed.; Süleyman Akkuş vd.(Sakarya: TDV Yayınları, 2014), 312.

³⁰ Kaplan, *Alevîlik*, 59-60.

³¹ Bozkurt, *Buyruk İmam Cafer-i Sâdık Buyruğu*, 1-6.

³² Mehmet Kanar, *Büyük Farsça Türkçe Sözlük* (İstanbul: Say Yayınları, 2016), 1563.

³³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Rehber Yayınları, 1997), 754.

Genellikle tasavvuf ilminde kendisini göstermiş olan bu eser türü ve yaygın kullanımıyla *Menâkıbnâme*'ler özel olarak bir “velinin yaşamı ve faaliyetleri”³⁴ hakkında genel mana itibarıyla ise insanlar arasında din büyükleri ve tarihi önem atfedilen şahsiyetlerin söz, fiil ve davranışları, bunun yanında onların öne çıkan özelliklerinin anlatıldığı eserler olarak bilinmektedir. “Menâkıb” kavramı “Ermişlerin destansı yaşamını, yaptıkları olağanüstü işleri ve gösterdikleri kerametleri anlatan kısa öyküler veya Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnâmesi” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.³⁵ *Menâkıb* veya *Menâkıbnâme* ismi bir tarikata aidiyeti olan velinin menkabelerini oluşturan eserler olarak bilinmektedir. Menkâbe terimi Arapça'da “nekabe” kökünden türemiş “isabet etmek, bir şeyden bahsetmek veya haber vermek” gibi sözlük manalarına sahip olmakla birlikte çoğulu menakıptır ve “övünülecek güzel iş, hareket ve davranış” olarak ifade edilmiştir.³⁶ Bununla birlikte menkabe terimi Hz. Peygamber'in ashabının sahip olduğu meziyetler, faziletler için kullanılmış olmasının yanı sıra önemli tarihi şahsiyetlerin halleri ve işlerinden ve bazı önemli şehirlerin betimlemelerinden bahsetmektedir. Kaynaklarda menakıb isminin dışında “tezkire, reşehât, makamat, nefehât” gibi isimlerin bu tür için kullanıldığından bahsedilmiştir. Önceleri tarikat büyükleri üzerine yazılan menakıbnamelerin içeriği zamanla genişletilerek çeşitli şeyhlerin hatta onların ailelerinin hakkında bilgiler de vermiştir.³⁷

Menâkıbnâmelerin yazılış amaçlarına bakıldığında onların öncelikli amacı tarikatın müritlerinin iyi bir şekilde yetişmelerini sağlayabilmektir. İkinci amacı ise tarikatın ve velinin tanıtılması ve bir savunusunun yapılmasıdır. Yani menakıbnameler kendisini oluşturan tarikatın ve önde gelen sufilerin özellikleri hakkında bilgiler sunarken aynı zamanda bu eserlerle tarikatın halk içerisinde tanınip yaygınlaştırılması hedeflenmiştir.³⁸ Bu eserler genellikle tek bir kaynak kişiden

³⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012), 379.

³⁵ Esat Korkmaz, *Ansiklopedik Alevîlik-Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anahtar Kitaplar, 2005), 457.

³⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), 27.; Kanar, *Büyük Farsça Türkçe Sözlük*, 1417.

³⁷ Haşim Şahin, “Alevî-Bektaşî Tarihinin Yazılı Kaynakları: Velâyetnâmeler”, *Anadolu'da Alevîliğin Dünü ve Bugünü*, ed. Halil İbrahim Bulut (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010), 358-359.; Hacı Bektaş-ı Veli, *Velâyetnâme*, haz: Hamiye Duran (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 13.

³⁸ Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, 36.

çıkımayıp içinde bulunulan tarikatın geleneği ve kültürü çerçevesinde yazılır kimi zaman bir şeyh veya o tarikat içerisinde yetişmiş müritler eliyle hazırlanılabilirdi. *Tezkire-i Satuk Buğrâ Hân* adıyla meşhur olan eserin Türk menâkıbnâme geleneğinde en eski eserlerden kabul edildiği, bunun dışında *Battalname*, *Danişmendnâme*, *Saltuknâme* gibi eserlerin bu tür içerisinde sayılabileceğini ileri sürenler olduğu ayrıca büyük tasavvuf âlimi Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatı hakkında da çeşitli menakıbnamelerin yazıldığı bilgisi mevcuttur.³⁹ *Menâkıb-ı Ahmed Yesevî*, *Cevâhiru'l-Ebrâr min Emvâci'l Bihâr* gibi eserler bu menâkıbnâmeler arasında gösterilir.

Türk menâkıbnâmeciliğinde ilerleyen süreçlerde de eserler kaleme alınmıştır. Elvan Çelebi (v.760/1358-59'dan sonra) tarafından yazılan Anadolu'da Türkiye Selçuklu Devleti'nin (1075-1308) dönem içerisinde karşılaştığı gruplar ile ilgili mücadeleleri ve çeşitli meselelerin ele alındığı *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsibi'l-Ünsîyye* adlı eser, Hatib-i Fârisî tarafından kaleme alınan *Menâkıb-ı Cemâleddîn Sâvî* adlı eser bunlar içerisinde. Zikredilen kitapların dışında Alevî-Bektaşîlik'te Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektaşîlik hakkında kaleme alınan eserler de önemli bir yere sahiptir. *Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş Velî*, *Vilâyetnâme-i Hacım Sultân*, *Vilâyetnâme-i Abdal Mûsâ*, *Vilâyetnâme-i Seyyid Ali Sultân*, *Vilâyetnâme-i Sultân Şücâeddîn*, *Vilâyetnâme-i Otman Baba*, *Vilâyetnâme-i Koyun Baba*, *Vilâyetnâme-i Demir Baba* gibi eserler Anadolu'da kaleme alınmış Menâkıbnâme/Velâyetnâme türünün örnekleri arasında gösterilmektedir.⁴⁰ Biz, bu çalışmamızda Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Velâyetnâme* adlı eserini (Ankara: TDV Yayınları, 2014) kullandık.

2.2. Diğer Yazılı Kaynaklar

2.2.1. Gülbanklar

Alevî Bektaşî kaynakları arasında bahsedilmesi gereken başlıca eserler arasında *Gülbank* adı verilen metinler önemli bir yere sahiptir. *Gülbank* Farsça

³⁹ Şahin, "Alevî-Bektaşî Tarihinin Yazılı Kaynakları: Velâyetnâmeler", 360.

⁴⁰ Şahin, "Alevî-Bektaşî Tarihinin Yazılı Kaynakları: Velâyetnâmeler", 361.

kökenli bir sözcük olup “gül sesi, bülbül şakıması” gibi anlamlarda anlaşılmaktadır.⁴¹ Sözlükte “tarikat, yol törenlerinde, yüksek sesle okunan özel dua, yakarış” aynı zamanda “koro halinde söylenen ilahiler”⁴² gibi şekillerde ifade edilmiştir. Farsça’da “koro halinde toplu bir şekilde çıkarılan ses” olarak anlam bulan “bang” terimi gül kelimesi ile birleştğinde gül sesi olarak anlaşılmaktadır.

Genel olarak *Gülbank*’lar toplu dualar olarak anlaşıldığı için bu dualar yapıldıktan sonra yaygın kullanımda yapılan “Amin” ifadesi yerine “Allah Allah” denilerek duaların tamamlandığı belirtilmektedir.⁴³ *Gülbank*ların Mevlevîlik’te çeşitli türleri mevcuttur. Hücre *Gülbangı* (hücreye girerken okunan dua), Sefer *Gülbangı* (tarikat büyüklerinin hacetmek maksadıyla gittiği kutsal topraklarda okudukları dua), Somat *Gülbangı* (yemek yedikten sonra okunur) bunlardan birkaçıdır.⁴⁴ *Gülbank* metinleri hakkında Sefer Aytekin tarafından derlenen *Buyruk* isimli kitaptan şu örneklerle yer verebiliriz: “Bismi Şah. Allah, Allah. Erenler yüzüm yerde özüm darda. Erenler meydanında, Muhammed Ali divanında, pir huzurunda, canım kurban, tenim tercüman...”⁴⁵ Bu metin “Dar *Gülbengi*” olarak eserde yer almıştır. Yine aynı eser içerisinde çeşitli *gülbank* metin örnekleri mevcut olup bunlardan bir diğeri olarak “Cem Dağıлма *Gülbangı*” şeklinde adlandırılan şu metni gösterebiliriz: “Oturana duran, koğsuz gaybetsiz evine varan, hâzırân, gâibân, pîran, civânân, üçler, beşler, yediler, kırklar kerem-i evliyâ. Allah eyvallah. Cümle gerçekler demine hü dost.”⁴⁶

Alevî Bektaşî kaynakları veya Mevlevîlik’te önemli bir yer teşkil eden *Gülbank* adı verilen dua metinlerinin varlığı sadece Sefer Aytekin’in yukarıda bahsedilen eseriyle sınırlı değildir. Nitekim pek çok kaynaktan *Gülbank* metinlerinin mevcut olduğu dile getirilmesi gereken bir husustur. Ancak biz burada yukarıda zikredilen metin örnekleriyle iktifa etmeyi uygun gördük. Alevîlik hakkında pek çok araştırması bulunan Yusuf Ziya Yörükân’a göre Alevîler günlük hayatla ilişkili pek

⁴¹ Mustafa Uzun, “Türk Tasavvuf Edebiyatında Bir Dua Ve Niyaz Tarzı *Gülbank*”, *İLAM Araştırma Dergisi*, 1/1 (1996), 69.

⁴² Kanar, *Büyük Farsça Türkçe Sözlük*, 1170; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 149; Yusuf Ziya Yörükân, *Alevî- Bektaşî ve Tahtacı Nefesleri* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011), 7.

⁴³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 300.

⁴⁴ Detaylı bilgi için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, 373, 625, 648.

⁴⁵ Sefer Aytekin, *Buyruk: İmam Cafer-i Sâdık Buyruğu* (Ankara: Emek Yayınevi, ty), 260.

⁴⁶ Aytekin, *Buyruk: İmam Cafer-i Sâdık Buyruğu*, 270.

çok şeyde Gülbankları kullanmaktadırlar.⁴⁷ Bunun yanı sıra *Gülbank* metinlerinden bahsetmişken gülbank teriminin şu iki tamlama ile kullanıldıkları da değinilmesi gereken bir nokta olarak eserlerde yerini almıştır. Gülbank terimi “Gülbank Çekmek” şeklinde kullanıldığında “Gülbank Okumak” olarak karşılık bulmuşken; “Gülbank-ı Muhammedî” ile kast olunan Ezân-ı Şerîf tir.⁴⁸

2.2.2. Faziletnâmeler

Gülbank metinlerinin dışında Alevîlik-Bektaşîlikte “Faziletnâme” adı verilen bir eser türü daha mevcuttur. Arapça’da “Fazilet” kelimesi “Fazl” kökünden türemiş olup “fazlalık, üstünlük” bunun yanı sıra “rezilet kavramının zıttı, insanda doğuştan var olan çeşitli iyi huy ve güzel niteliklerin geliştirilmiş ve olgunlaştırılmış şekilleri, bir kişinin iyilik yapmaya yönelik eğilimi” gibi manalara gelmektedir.⁴⁹ Amel, vakit, şahıs gibi birtakım şeylerin üstünlüklerinin anlatıldığı kitaplara ise Fezâil adı verilmektedir.⁵⁰

Arap edebiyatında çeşitli şahısların, grupların veya şehirlerin faziletlerini anlatan eserler için de bu ismin kullanıldığı hatta bu isimle meşhur pek çok kitap ve risalenin bulunduğu⁵¹ belirtilmektedir. Örneğin *Fezâilu’l-Kur’an* adlı isimle kaleme alınan eserler Kur’ân-ı Kerîm’in üstünlükleri, çeşitli ayet ve surelerinin okunması, öğrenilmesinin insanlar için sevap kazandırdığı gibi hususların anlatılması amacıyla⁵² eser bu adla yazılmıştır. Bunun dışında Hz. Peygamber’in üstünlüklerinin konu edildiği *Hasâisü’n-Nebî* özel adıyla da bilinen *Fezâilü’n-Nebî* eserleri hadis ilmi içerisinde önemli bir yere sahiptir. *Fezâilü’n-Nebî*, *Hasâisü’n-Nebî* gibi isimli eserlerde Hz. Muhammed’in (s.a.v) Allah (c.c) tarafından kendisine verilen ona has özellikleri ve üstünlüklerin anlatıldığı bilinmektedir.⁵³ Bunun gibi örneğin *Fezâilü’l-*

⁴⁷ Yörükan, *Alevî- Bektaşî ve Tahtacı Nefesleri*, 7.

⁴⁸ Korkmaz, *Ansiklopedik Alevîlik-Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*, 290.

⁴⁹ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât (Kur’an Kavramları Sözlüğü)*, ter: Abdülbaki Güneş vd. (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), “Fazl”, 799.; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 133.; Korkmaz, *Ansiklopedik Alevîlik-Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*, 234.

⁵⁰ M. Yaşar Kandemir, “Fezâil”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/ 529-531.

⁵¹ Kübra Yılmaz, “Türk İslam Edebiyatında Faziletnâmeler ve Mekke, Medine, Kudüs, Şam Üzerine Yazılmış Manzum Bir Faziletnâme”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/2 (2017), 368.

⁵² Abdullah Aydemir, “Fezâilü’l Kur’ân”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12 /532-534.

⁵³ Erdiñç Ahatlı, “Hasâisü’n Nebî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/277-281.

Mekke, Fezâilü'l-Medine gibi isimlerle şehirler hakkında onların gerek dini bakımdan gerekse farklı bakımlardan üstünlükleri hakkında çeşitli eserler yazılmıştır. Dolayısıyla kişi, kurum şehir, topluluk gibi muhtelif konularda bahis konusu edilen şeylerin kendi benzerlerine göre sahip oldukları üstünlükler “Faziletnâme” türü adı altında bilinen eserler olarak kaleme alınmıştır.⁵⁴

Alevîlik-Bektaşîlik’te Hz. Ali’nin *Faziletnâme*’si olarak tanınan eser yıllardır Alevîlerce okunan başvuru kaynağı kitap olarak bilinmektedir. Eser, Hz. Ali’nin üstünlükleri, onun güzel ve seçkin vasıfları, cenkleri ve kahramanlıkları gibi konular etrafında şekillenmiştir. Bu sebeple Hz. Ali’nin Alevîlerce tarikat içerisinde tanıtılmasında istifade edilen kaynak eserler arasındadır.⁵⁵ Örneğin Derviş Muhammed Yemînî tarafından kaleme alınan *Faziletnâme*’de Hz. Ali’nin hayatına dair çeşitli olayları ele alırken ona atfedilen on dokuz fazilet sırasıyla anlatılmış yanı sıra eser Hz. Peygamber (s.a.v), Ehlibeyt ve On İki İmam’dan bahsetmekte olup öğretici bir kitap olarak tanınmaktadır.⁵⁶ Eserin yaklaşık 7400 beyitten müteşekkil olduğu, aruz vezniyle manzum bir şekilde kaleme alındığı bilinmektedir.⁵⁷

2.2.3. Hüsniye

Hüsniye adlı eserin Alevîlik ve Bektaşîlik öğreti ve inanç yapısıyla tam olarak örtüşmediği⁵⁸ ve eserin esasında Şîîliğin çeşitli inanç ve öğretilerini içinde barındırması sebebiyle Şîî temelli bir eser olarak kabul edildiği bilinmektedir. Eserin kim tarafından ve ne zaman yazıldığı noktasında bir fikir birliği oluşmadığı ancak bununla birlikte çoğunluk tarafından ilmi derinliği elde etmiş, İmam Cafer-i Sâdık’tan dersler alma şansına sahip olduğu öne sürülen *Hüsniye* isimli bir cariye tarafından yazıldığı dile getirilmiştir.⁵⁹ Eserin bu isimle anılmasının ise müellifi ile ilgili olduğu kaynaklarda zikredilen bir husustur. *Hüsniye*’nin Alevî-Bektaşî kaynakları arasında zikredilmesinin sebebi ise Şîîlerce yapılan politikalar gereği

⁵⁴ Yılmaz, “Türk İslam Edebiyatında Faziletnâmeler ve Mekke, Medine, Kudüs, Şam Üzerine Yazılmış Manzum Bir Faziletnâme”, 369.

⁵⁵ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 249.

⁵⁶ Derviş Muhammed Yemînî, *Faziletnâme*, haz: Yusuf Tepeli (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002), 8.

⁵⁷ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 250.

⁵⁸ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 252.

⁵⁹ İlyas Üzümlü, “Hüsniye”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/34-35.

onların Alevî çevrelerden destek bulma ve Şîîliğin bu çevreler içerisinde yayılmasını sağlayabilmek olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla *Hüsniye* adlı metnin Şîî inanç ve öğretilerinin Anadolu Alevîleri arasında yayılmasını sağlamak maksadıyla yazıldığı belirtilmektedir.⁶⁰

Hüsniye içerik bakımından Sünnî ve Mutezilî âlimler ile gerçekleştirilen tartışmalar neticesinde Şîî düşüncenin bir savunusu tarzında olup eserin esasen hayali bir ürün niteliğinde kabul edilebileceği ifade edilmiştir.⁶¹ *Hüsniye*'nin içerik bakımından kurgusal olduğu, aslında içerisinde anlatılanların gerçekleşmesinin pek mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Safevîlerle olan çekişmelerde Erdebil tekkesine bağlı Alevî Türkmen zümrelerini, bu siyasi karışıklık ortamında Şîî düşünceyle etkilemek hedeflenmiştir. *Hüsniye*'nin bir nevi mezhepsel propaganda yapmak için kaleme alındığı araştırmacılarca dile getirilen bir durumdur. Zira *Hüsniye* adlı eserin Şîî inanç ve öğretiyi tanıtan bir içerikte hazırlandığı, eserde bahsi geçen tartışmalarda Sünnî ve Mutezilî âlimlerin görüş ve cevaplarına detaylı yer verilmediği, fakat Şîî düşüncenin ürettiği fikirlerin geniş ve ayrıntılı bir şekilde ele alındığı araştırmacılar tarafından belirtilmiştir. Dolayısıyla *Hüsniye*'nin kendi düşüncesi dışındaki fikirleri çürütmek maksadıyla yazıldığı ve içerisinde ilmi bakımdan çeşitli bilgi yanlışlıklarının mevcut olduğu yine araştırmacılarca öne sürülen bir husustur.⁶²

2.2.4. Makteller

Alevî ve Bektaşîlerce okunan, onların yazılı kaynakları arasında kabul edilebilecek bir diğer eser türü de Maktel'lerdir. "Maktel" Arapça'da "katl" kökünden gelmiştir ve sözlükte "bir kimsenin ölüm yeri, zamanı, Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesini anlatan eser türü, bir azizin öldürüldüğü yer ve zaman ve bu sebeple yapılan anma töreni, okunan mersiyeler" gibi anlamlarda açıklanmıştır.⁶³

⁶⁰ Harun Yıldız, "Hüsniye'de Mezhebi Motifler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2014), 7.

⁶¹ Yıldız, "Hüsniye'de Mezhebi Motifler", 8.

⁶² Üzümlü, "Hüsniye", 19/34-35.

⁶³ İbrahim Mustafa vd., *el-Mû'cemu'l-Vasît* (Kahire: Mektebetü's Şürûki'd- Devliyye, 2004), 4. Baskı), 715.; Korkmaz, *Ansiklopedik Alevîlik-Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*, 435.; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 235.; Kanar, *Büyük Farsça Türkçe Sözlük*, 1387.

Sonraki dönemlerde maktel ifadesiyle önemli kişilerin vefatıyla ilgili bilgileri ihtiva eden eserler anlaşılmaktadır. *Maktel* adı verilen bu metinlerin ölüm hakkında yazılan diğer eser türlerinden farklı yönü, maktellerin sadece katl olayını ele alıp muhtevanın bu olaylar etrafında kaleme alınması olarak belirtilmiştir. İslam tarihinde yaşanan taraflar arasındaki pek çok olayda meydana gelen vefatları anlatması dolayısıyla bu eserlerin kaynaklarda *Maktel* bölüm başlıkları adı altında yer aldıkları ifade edilmektedir.⁶⁴

Makteller hakkında bir araştırma yapıldığında ilk olarak göze çarpan örneklerin *Kitâbu Maktelu Emîri'l Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib*, *Maktelu'l Hüseyin*, *Maktelu'l Ali Resul* gibi Hz. Ali'nin, Hz. Hüseyin'in vefatları ve yaşanan hadiseler hakkında kaleme alınmış eserler olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında Şîî kaynaklarda da tarihi ve dini önem atfedilen çeşitli kişiler için maktel adlı eserlerin yazıldığı belirtilmektedir. Tarihi kaynaklar ışığında söylenecek olursa Hz. Hüseyin ve ailesinin yaşadığı elim hadiseler bilinen adıyla Kerbelâ olayı vaki olduktan sonra bu hadise pek çok kişi tarafından dile getirilmiştir ve kaynaklarda anlatılmıştır. Yıllar geçtikçe Kerbelâ hadisesinin anlatımının yaygınlaşması bununla birlikte Hz. Hüseyin'in hayatına dair oluşan merak sonucu hem Türk Edebiyatında hem diğer edebiyat sahalarında manzum ve mensur olmak üzere çeşitli ürünler ortaya konulmuştur.⁶⁵ Dolayısıyla muhtelif zamanlarda yazılmış çeşitli maktel metin örnekleri mevcuttur denilebilir.

Edebiyatımızda maktel türünden bahsedildiğinde akla ilk gelen eserler arasında Fuzûlî'nin *Hadîkâtu's-Süedâ* isimli eserinden söz edilebilir. Eser Kerbelâ hadisesinden bahsetmekte olup *Erenler Bahçesi I* adıyla Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır. Türk edebiyatında Maktel türünde yazılan tek eser bu olmayıp, Kastamonulu Şadi tarafından telif edilen *Destân-ı Maktel-i Hüseyin*, Lâmiî Çelebi tarafından telif edilen *Maktel-i Hüseyin* gibi başka eserlerin varlığından bahsedilmektedir. Üstelik bu eserlerin Fuzûlî'nin eserinden daha önce kaleme

⁶⁴ Şeyma Güngör, "Maktel", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/455.

⁶⁵ Mustafa İsmet Uzun, "Türk Edebiyatında Kerbelâ", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/274-275.

alındığı dile getirilmiştir.⁶⁶ Yahya b. Bahşî ve Hacı Nureddin Efendi'ler tarafından yazılan *Maktel-i Hüseyin*'ler, Âşık Çelebi tarafından tercüme edilen *Tercüme-i Ravzâtü's Şühedâ*, Câmîî Rumî tarafından tercüme edilen *Sâ'adethnâme (Tercüme-i Ravzâtü's Şühedâ)* gibi eserler bunlar arasında zikredilmektedir.⁶⁷

Arapça veya Farsça dillerinde de Maktel türü içerisinde meşhur eserler mevcut olup; Ebu Mihnef'in (v.157/774) *Kitabu Maktel-i Hüseyin*'i, Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin *Ravzatü's Şüheda*'sı bunlar arasında zikredilmektedir.⁶⁸ Ebu Mihnef tarafından kaleme alınan maktel kitabının Arap Edebiyatı kaynakları arasında bu türde yazılan ilk eser⁶⁹ olduğu araştırmacılarca dile getirilen bir durumdur. Arap Edebiyatında maktel türünde tanınmış pek çok eserin daha mevcut olduğundan bahsedilmektedir. Bunlar içerisinde Ebü'l Ferec İsfahânî'nin (v.356/967) *Makâtîlü't Tâlibin*'i, Ebu İshak İsfarâyî'nin (v.418/1027) *Nurü'l Ayn fi Meşhedi'l- Hüseyin*'i ve Ebu Abdullah b. Muhammed adlı müellife ait olduğu söylenen *Kurretü'l Ayn fi Ahzı Sari'l Hüseyin*⁷⁰ adlı kaynaklar yer almaktadır.

Netice itibariyle maktel türünün Hz. Peygamber (s.a.v) döneminden itibaren önemli kişilerin vefatlarıyla ilgili bir içeriğe sahip olduğu ve fakat Kerbelâ hadisesinden sonra Ali oğulları çatısı altında özellikle Hz. Hüseyin'in vefatı etrafında yazılmaya başlanarak mersiye formunda müstakil bir eser türü haline geldiği söylenilebilmektedir.⁷¹

2.2.5. Nefes ve Deyişler

Alevî Bektaşî klasikleri incelendiğinde onlar nazarında önem atfedilen ve zaman zaman çeşitli sebeplerle başvurulmuş bir diğer eser türü olarak Nefes ve Deyiş'lerin varlığından bahsetmek mümkündür. Bu nefes ve deyişler çeşitli eserlerin içerisinde mevcut olarak karşımıza çıkmaktadır. Alevî Bektaşî edebiyatında okunan

⁶⁶ Fuzûlî, *Hadikâtü's- Sü'edâ*, haz: Şeyma Güngör (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 26-27.

⁶⁷ Serkan Türkoğlu, "Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyinler ve Bekâî' nin Kitâb-ı Kerbelâ Mesnevisi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 58 (2017), 109-111.

⁶⁸ Muzaffer Doğanbaş, "Bilinmeyen İki Maktel-i Hüseyin Nüshası", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 20 (2001), 28.

⁶⁹ Fuzûlî, *Hadikâtü's-Sü'edâ*, 22-23.

⁷⁰ Fuzûlî, *Hadikâtü's-Sü'edâ*, 24.

⁷¹ Uzun, "Türk Edebiyatında Kerbelâ", 25/274-275.

çeşitli şiirlerin kimi zaman “Nefes, Düvazdeh İmam” kimi zaman da “Nutuk” olarak isimlendirildikleri bilinmektedir.⁷² Ayrıca bazı araştırmacılar *Nefes*’lerin esasen Alevî Bektaşî yolunun öğretilerini, ana bünyesini anlatan ve ele alan eserler olarak nitelendirmişlerdir.⁷³

Nefes’lerin diğer yazılı kaynaklarda olduğu gibi Alevî Bektaşî yol ve süreğinin edebiyatta şiirsel olarak karşılık bulmuş hali şeklinde sayılabileceği söylenilebilir. Sözlükte “Nefes”; “soluk, hafif rüzgar, uzun söz, mühlet, bolluk, genişlik” gibi kavramlarla ifade edilmişken tasavvufî bir terim olarak ise; “gaybın latifeleriyle gönülleri ferahlandırma, rahmani ilahi, Alevî-Bektaşîlik inanç ve düşüncelerini dile getiren şiirler, deyiş” gibi şekillerde tanımlandığı görülmektedir.⁷⁴ Bektaşîlik’te nefes denildiğinde hece ölçüsüyle yazılmış ilahi formunun anlaşıldığı, Alevîlik’te nefes tabirinin yerine kimi zaman “deyiş, ayet” gibi sözcüklerin kullanıldığı bununla birlikte “övgü, yergi, aşk ve zaman” gibi muhtelif konular hakkında nefeslerin yazıldığı belirtilmektedir.⁷⁵ Nutukların bestelenmiş haline nefes denildiği, sohbet sonrasında kimi zaman ney, bendir, tanbur veya kanun gibi çeşitli çalgı aletleri eşliğinde söylendiği Bektaşî gelenekte “düyek, soyan, devrinindi, curcuna, aksak” gibi farklı pek çok usulde nefeslerin kullanıldığı belirtilmektedir. Aşağıda bir nefes metninden örnek gösterilmiştir:

“Haktır sevdiğimiz bizim/ Haktır övdüğümüz bizim

Boyun eğdiğimiz bizim/ Haktan özge yâr bilmeyiz.”⁷⁶

Gölpınarlı, kendilerini kurtuluşa eren grup olarak gören, inançları Alevîlikteki inanç ve öğretilerle örtüşen Bektaşîliğin tarikat esaslarını ve yoluna dair bilinmesi gerekenleri nefesler ile anlattıklarını aktarmaktadır. Eserinde “Kendilerince Kendileri” başlığı altında nefes örnekleri vererek Bektaşî inancına dair bilgiler

⁷² Yörükkan, *Alevî- Bektaşî ve Tahtacı Nefesleri*, 7.

⁷³ Hüseyin Bal, “Alevî-Bektaşî Nefeslerinde Toplumsal Bir Varlık Olarak İnsan”, *Folklor/Edebiyat Üç Aylık Kültür Dergisi*, 8/29 (2002), 202. ; Metin Turan, “Alevî ve Bektaşî Kültüründe Aşıklar ve Nefesler”, *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, ed.: Ahmet Yaşar Ocak, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009), 432.

⁷⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 273.

⁷⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 542.

⁷⁶ Mahmut Bozçalı, *Alevî/Bektaşî Nefeslerinde Dini Muhteva* (İstanbul: Horasan Yayınları, 2005), 79-80.

sunmaktadır.⁷⁷ Bu eser içerisinde aktarılabilecek şu dörtlükleri nefes metni örneği olarak verebiliriz:

“Muhammed Ali’nin aldım destini	“Mürşidin nefesi Hak nefesidir
Hak deyip tuttuğum elden ayrılmam	Sözünü tutmıyan Hakk’ın nesidir
Oniki İmâm’ın tuttum yolunu	Mürşidin rızâsı Hak rızasıdır
Hak deyip tuttuğum yoldan	Hak deyip tuttuğum yoldan
ayrılmam”	ayrılmam” ⁷⁸

Nefes metin örneklerini artırmak mümkündür. Fakat zikredilen örnekler incelendiğinde nefeslerin Alevîlik-Bektaşîlik’te bağlı bulunulan değerlerin ve yolun özelliklerini gösterdiklerini söyleyebiliriz. On iki imam vurgusu, Hakk’a bağlılık, mürşide verilen önem, tarikatın üzerinde durduğu noktalar gibi pek çok konu hakkında ifadeler yer almaktadır.⁷⁹ Bütün bu konu başlıklarının yanında “kainattaki diğer canlıları yaratandan ötürü sevmek, kötülüğe karşı gelmek iyiliği benimsetme, kusurların kapatılması ve Hakk-Muhammed-Ali” gibi hususlar nefeslerin içeriğini oluşturmaktadır.⁸⁰

Sonuç itibarıyla söylenecek olursa Alevîlik ve Bektaşîlik’te *Buyruk*, *Menâkıbnâme*, *Faziletname*, *Hüsniye*, *Maktel* veya *Nefes* gibi eser türlerinin yanı sıra *Tercemân*, *Düvazdeh İmam*, *Devriye*, *Mersiye* gibi çeşitli edebi türler bu edebiyatın ürünleri arasında gösterilmektedir. *Düvaz*, *Nutuk*, *Devriye*, *Methiye*, *Mersiye*, *Şathiye*, *Nevruzîye*, *Miraciye* gibi türlere nefes çeşitleri arasında yer verildiği burada zikredilmesi gereken bir husustur. Ayrıca bu türler dışında “oturak, dört köşe, şahlama” gibi söyleniş şekline göre tanımlanan nefes türleri de mevcuttur.⁸¹

2.3. Alevî Bektaşî Klasik Eserleri Dizisi ve Genel Özellikleri

⁷⁷ Abdülbâki Gölpınarlı, *Alevî-Bektaşî Nefesleri* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963), 22.

⁷⁸ Gölpınarlı, *Alevî-Bektaşî Nefesleri*, 27.

⁷⁹ Metin Turan, “Alevî ve Bektaşî Kültüründe Âşıklar ve Nefesler”, *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, ed.: Ahmet Yaşar Ocak (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009), 432.

⁸⁰ Turan, “Alevî ve Bektaşî Kültüründe Âşıklar ve Nefesler”, 435-436.

⁸¹ Mehmet Tıraşçı, “Bir Dini Musiki Formu Olarak Alevî-Bektaşî Nefesleri”, *Geçmişten Günümüze Alevîlik I. Uluslararası Sempozyumu*, ed: Mehmet Yazıcı (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014), 2/ 303-304.

Çeşitli zaman dilimlerinde müstakil kitaplar halinde kaleme alınan eserler Türkiye Diyanet Vakfı tarafından günümüz Türkçesi, latinize metin ve orijinal şekli bir arada olmak üzere *Alevî-Bektaşî Klasikleri* adıyla yayımlanmıştır. Bahsedilen eserler arasında Hacı Bektaş-ı Velî ve Kaygusuz Abdal'ın eserlerinin yanı sıra anonim metinler de yer almaktadır. Alevî-Bektaşî klasikleri uzun yıllardır Alevî-Bektaşî zümrelerce ilgiyle okunmakta ve eserler içerisinde her iki grubun bağlı olduğu öğreti ve erkânlar hakkında okuyucular için gerekli bilgiler mevcuttur. Bu bölümde Alevî-Bektaşî klasiklerini tanıyacak, muhteva bakımından eserlerin sahip olduğu özelliklerle klasiklerde yer verilen peygamberlik algısını açıklamaya gayret göstereceğiz.

2.3.1. Hacı Bektâş-ı Velî (v. 669/1271) ve Eserleri

Asıl adı Bektaş olan, Hacı Bektâş-ı Velî'nin hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Onun menkıbevi yönüne dair bilinenler tarihi yönü hakkındaki malumattan daha fazladır.⁸² Saha araştırmacılarınca bu durum onun hayatta olduğu zamanlarda şöhretinin pek yaygın olmadığı ancak vefatıyla birlikte tanınırlığının arttığı şeklinde yorumlanmaktadır. Hacı Bektaş'ın vefatının üzerinden uzun zaman sonra kaleme alınan kaynaklar onun hayatı hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Bu kaynaklardan en eskisi ve ilki Elvan Çelebi'nin (v. 760/1358-59'dan sonra) *Menâkıbü'l-Kudsîyye* adlı eseri kabul edilmektedir.⁸³

Hacı Bektâş-ı Velî'nin hayatı hakkında bilgiler ihtiva eden ikinci kaynak Ahmed Eflâkî (v. 761/1360) tarafından yazılmış olan *Menâkıbu'l-Ârifin* adlı eserdir. Hacı Bektâş-ı Velî "Horasan Erenleri" olarak tanınan Kalenderîyye akımına mensup sufilerden birisi olarak düşünülmektedir.⁸⁴ XIII. yüzyılda yaşanan istilalar ve akabindeki göçlerle Anadolu'ya geldiği ve burada Baba İlyas'a intisap ettiği ifade edilmektedir. Bir süre halifelik yaptığı ancak Babai İsyanına katılmadığı belirtilmektedir. Ayrıca Babai isyanı sonrasında yaşadığı bölgedeki Müslüman ahaliye şeyhlik yaptığı ve Hristiyan tebaayı da İslam'la tanıştırmaya çalıştığı

⁸² Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 21.

⁸³ Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996),14/455-458.

⁸⁴ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, 34-35.

bilinmektedir.⁸⁵ Bazı çevreler Hacı Bektaş'ın Horasan Melâmetî anlayışının cezbeci karakteriyle birlikte gayri Sünni bir anlayışa sahip olduğunu ifade etmektedir. Hayatı hakkındaki bilgilerde bir netlik bulunmadığı gibi Hacı Bektaş'ın vefat tarihiyle de ilgili net bir bilgi mevcut değildir.⁸⁶ Bektaşîliğin sembol ismi olan Hacı Bektâş-ı Velî tarihsel yönünün yanı sıra menkıbevi yönüyle de ön plana çıkmıştır. *Velâyetnâme* gibi eserler onun bu yönü hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Buna göre onun küçük bir çocukken kerametler gösterdiği ve ileride önemli bir şahıs olacağı yönünde düşünceler ileri sürülmüştür.⁸⁷

Hacı Bektâş-ı Velî'ye pek çok eserin isnat edildiği bilinmektedir. *Kitâbü'l-Fevâid*, *Nesâyih-i Hacı Bektâş-ı Velî*, *Risâle*, *Tefsîr-i Fâtîha*, *Şathiyye*, *Şerh-i Besmele* gibi eserler bunlar arasındadır.⁸⁸ Biz bu çalışmada *Alevî-Bektaşî Klasikleri* içerisinde yayımlanan ilk eseri *Besmele Tefsiri*'ni (Ankara: TDV Yayınları, 2014) konumuz açısından incelemeye tabi tutacağız.

2.3.1.1. *Şerh-i Besmele (Besmele Tefsiri)*

İslam yazım geleneği içerisinde klasik eserlerde, çeşitli metin ve dualarda besmele, hamdele ve salvele ile eserlerin kaleme alındığını görmekteyiz. Her işe besmele ile başlama hayat düsturunu ilke edinen İslam âlimleri eserlerini de yine bu düsturu uygulayarak yazmışlardır. Sûfî gelenek içerisinde okunan eserlerde bu kullanımın örneklerine sıkça rastlamaktayız. Aynı zamanda besmelenin manası, işaret ettiği noktalar, okunmasının faziletleri gibi hususlarda bilgi vermesi amacıyla *Besmele Tefsiri* adıyla kendisinden söz ettiren müstakil eserler yazılmıştır. Ebu İshak

⁸⁵ Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 35.

⁸⁶ Bkz: Ocak, "Hacı Bektaş-ı Velî", 455-458.

⁸⁷ Hacı Bektâş-ı Velî Lokman Parende'nin tedrisinden geçmiş, Ahmet Yesevî çizgisinde kendisini yetiştirmiştir. Ayrıca anlatıldığına göre Ahmed Yesevî "velilerin başkanı, önde geleni" olarak açıklanan Kutbü'l-aktablık mertebesini Hacı Bektaş'a vermiştir ve onu Rum abdalları üzerinde önder kılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1966), 41-44.; Süleyman Ateş, "Kutub", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/498-499.

⁸⁸ Konu hakkında araştırmaları bulunan Ocak'a göre bu eserlerin Hacı Bektaş'a ait olduğu ile ilgili bir netlik bulunmamaktadır. Bkz: Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", 455-458.

ez-Zeccâc'a ait *Kitâbu'l-İbâne ve't Tefhim an ma'âni Bimillâhirrahmânirrahîm* adlı eser ilk müstakil besmele tefsiri olarak bilinmektedir.⁸⁹

Osmanlı Devleti dönemindeki ilk müstakil besmele tefsirinin ise Dâvûd-i Kayserî'ye ait *Şerhu'l Besmele mine't-Tevilâtü'l-Kâşâniye*'nin olduğu kabul edilmektedir.⁹⁰ Bunun dışında “*Fatiha Tefsiri*” olarak neşredilen pek çok kaynaktan besmelenin tefsiri, şerhi hakkında bilgi edinebilmekteyiz. Ayrıca besmelenin fazileti ve önemi hakkında yazılmış pek çok risale mevcuttur. Ebu Bekir b. Ömer el-Akhisârî *Risâle fi'l Besmele ve'l-Hamdele*, İbn Kemal Paşa *Risâle fi Tahkiki'l-Besmele*, Kasım b. Muhammed el-Kayserî *Risâle fi Hakki'l Besmele* bu risalelere örnek verilebilir.⁹¹ Zikredilen eserler haricinde pek çok risale daha kaynaklarımızda mevcuttur.

Hacı Bektâş-ı Velî'ye ait olduğu yaygın bir kanaatle kabul edilen *Besmele Tefsiri*, *Şerh-i Besmele* olarak karşımıza çıkmaktadır ancak konu hakkında araştırmaları bulunan Ahmet Yaşar Ocak'a göre eserin Hacı Bektâş'a ait olduğu hususunda kesin bir delil mevcut değildir.⁹² Eserin tam ismi *Kitâb-ı Tefsir-i Besmele Ma'a Makâlât-ı Hacı Bektâş*'tir.⁹³ İlk olarak Rüştü Şardağ tarafından eserle ilgili çalışma yapılmış⁹⁴ daha sonra Hamiye Duran tarafından günümüz Türkçesi, transkripsiyonlu metin ve el yazma nüshası beraber bir şekilde Diyanet Vakfı tarafından yayımlanmış olup *Alevî-Bektâşî Klasik Eserleri* içerisinde yer almıştır.

Duran, eserin 30 varaktan oluşan tek nüshasının Manisa İl Halk kütüphanesinde 3536 numara ile kayıtlı olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca yazar eserin Cafer bin Hasan tarafından 827/1423 tarihinde istinsah edildiği kaydını düşmektedir.⁹⁵ Duran, *Besmele Tefsiri* adıyla tanıttığı eserde “besmele kavramı,

⁸⁹ İbrahim Yıldız, “Hacı Bektâş-ı Velî'nin Besmele Tefsiri İsimli Eserinin Kaynak ve Yöntem Açısından Değerlendirilmesi”, *Kilis 7Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 158.

⁹⁰ Yıldız, “Hacı Bektâş-ı Velî'nin Besmele Tefsiri İsimli Eserinin Kaynak ve Yöntem Açısından Değerlendirilmesi”, 158.

⁹¹ Süleyman Gür, “Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Literatürü”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (2018), 426,429-430.

⁹² Ocak, “Hacı Bektâş-ı Velî”, 455-458.

⁹³ Yıldız, “Hacı Bektâş-ı Velî'nin Besmele Tefsiri İsimli Eserinin Kaynak ve Yöntem Açısından Değerlendirilmesi”, 158.

⁹⁴ Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Makâlât*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), 41.

⁹⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*, haz: Hamiye Duran (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 29-30.

yazma geleneği, önemi, Türk Edebiyatında Besmele” gibi başlıklardan bahsetmiş ve daha sonra orijinal metnin incelemesini yapmıştır. Orijinal metin, “Bu kitab, Hacı Bektâş-ı Velî’nin Makalatı ile birlikte Besmele Tefsiridir” konu başlığıyla başlamaktadır.⁹⁶ Bu başlık sonlandırılırken 1b kısmında Hacı Bektaş şu ifadeleri kullanarak eseri niçin yazdığına dair bilgi vermektedir:

“Ben zaif kim bu kitabı kıldum ve ol şariat hükümlerinin sırlarından bir şem’a beyan ve takrir kıldum ahiret ve din yolın başarmağa yardım oldı vacib gördüm Bismillahirrahmanirrahim”

Yukarıdaki ifadelerden Hacı Bektaş’ın ahiret ve din yolunu kazanmaya yardımcı olması gerekçesiyle eserini yazdığı anlaşılmaktadır.⁹⁷ Bu kısmın devamında Miraç hadisesine değinilmektedir. Sadeleştirilmesi yapılan eserde 29b kısmında Hacı Bektaş;“..Dilersem üç yüz tabak Bağdâdî kağıdıla Bismillâhirrahmânirrahim tefsirin yazarven illa işbu kadar yeter tab olsun temmet va’llahu a’lemu bi’s-sevâb.” ifadeleriyle besmele hakkında üç yüz tabak açıklama yazabileceğini ancak bu kadarını yeterli bulduğunu dile getirerek eserini tamamlamıştır.⁹⁸

Hacı Bektaş besmelenin açıklamasını yaparken konuları çeşitli ayetler, hadisler ve kıssalarla desteklemeye çalışmıştır.⁹⁹ Eser güzel bir Türkçe ile kaleme alınarak akıcı bir üslup ortaya çıkmıştır.¹⁰⁰ *Besmele Tefsiri* isimli eserde peygamberlik düşüncesi ile ilgili şu hususları görmek mümkündür: Öncelikle Hz. Muhammed’e (s.a.v) dua, selam, övgü, salat getirilerek başlanmıştır. Hz. Peygamber kitap verilen peygamberler arasında üstün bir yerde kabul edilmiş, sözünde duranların efendisi olarak nitelendirilmiştir.¹⁰¹ Hz. Peygamber ile Allah Teâla arasında geçen konuşmalar ve Miraç hadisesi,¹⁰² Eyüp Peygamberin sabrı (vr. 4a), Mûsâ (a.s.) hakkında anlatılar (vr. 10b), Yusuf (a.s.) hakkında bir hikaye (vr. 11b),

⁹⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*, 41.

⁹⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*, 41.

⁹⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*, 153.

⁹⁹ Bkz: Furkan suresi 70. ayet bunlardan sadece bir tanesi olup detaylı bilgi için esere müracaat edilebilir. Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*, 46. ;Güzel, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Makâlât*, 41.

¹⁰⁰ Bedri Noyan Dedebaba, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevîlik*, Yay. haz: Şakir Keçeli (Ankara: Ardıç Yayınları, 1998), 94.

¹⁰¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*, 41.

¹⁰² Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*, 42.

Adem Peygamberin cennetten dünyaya gelmesi (vr. 21a), Nuh Peygamberin Allah Teâla ile konuşması (vr. 21b), Hz. Yusuf ile Züleyha arasındaki hususlar (vr. 22a), Süleyman (a.s) (vr. 27b), Hz. Muhammed'in şefaatçi olacağı (vr. 29b) gibi konular eserde peygamberlik algısı ile zikredilebilecek örnekler arasındadır. Buradan hareketle Alevî-Bektaşî klasik eserleri içerisinde peygamberliğe iman hususunun çeşitli örnekler ile ortaya konulduğunu söyleyebiliriz.

2.3.1.2. Makâlât

Hacı Bektâş-ı Velî'ye ait olduğu konusunda ortak bir kanaat oluşmamasına rağmen *Makâlât*'ın ona aidiyeti hususunda araştırmacıların pek çoğu tarafından birtakım tezler öne sürülmüştür. Üstelik bu kaynak onun en çok tanınan ve en hacimli eseri kabul edilir.¹⁰³ *Makâlât*'ın müellifi içerdiği konular, yansıttığı tasavvufi anlayış ve yazıldığı tarih göz önünde tutularak düşünüldüğünde Hacı Bektâş-ı Velî'dir.¹⁰⁴ *Velâyetnâme*'de geçen “*Said'i kazandan çıkardılar. Said bundan sonra hoş bir hale büründü; Hünkâr'ın Makâlât'ını Türkçe'ye çevirdi.*”¹⁰⁵ ifadelerinden hareketle Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Makâlât*'ın müellifi olduğu kesinlik kazanmaktadır.

Eser üzerinde araştırması bulunan Güzel, bu kaynağın en önemli özelliğinin Hacı Bektâş-ı Velî'nin Şîî-Bâtîni kişilikte olduğu yönündeki bazı fikirlerin tam aksine onun, “dini hassasiyetlere sahip tasavvuf erbabı biri olduğunun kanıtıdır”, demektedir.¹⁰⁶ *Makâlât* bir tasavvuf kılavuzu ve rehberi mahiyetinde bir eser olduğu için konuları da bu doğrultuda olup eser dört kapı kırk makam¹⁰⁷ hakkında detaylı bilgileri ihtiva etmektedir.¹⁰⁸ Hacı Bektaş'ın *Makalat*'ı bu özelliği sebebiyle Hoca Ahmed Yesevî'nin *Fakr-name*¹⁰⁹ isimli eserine benzetilmektedir.¹¹⁰ *Makâlât*

¹⁰³ M. Esad Coşan, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, (İstanbul: Server İletişim, 2013), 47. ; Cengiz Gündoğdu, *Hacı Bektâş-ı Velî Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Bir Yaklaşım*, (Ankara: Aktif Yayınevi, 2007), 37.; Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*, 40.

¹⁰⁴ Coşan, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 47-48.

¹⁰⁵ Coşan, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 47.; Güzel, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Makâlât*, 42.

¹⁰⁶ Güzel, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Makâlât*, 42.

¹⁰⁷ Şeriat, Tarikat, Hakikat ve Marifet tasavvufta “dört kapı” olarak bilinmektedir. Bunların her birinin on tane alt şubesi vardır onlar da “kırk makam” şeklinde isimlendirilmiştir. Ayrıca “şeriat farz, tarikat vacib, marifet sünnet, hakikat nafi” şeklinde de ifadeler mevcuttur. Detaylı bilgi için bkz: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 227-228.

¹⁰⁸ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 259.

¹⁰⁹ *Fakr-Nâme* Hoca Ahmed Yesevî'ye isnad edilen bir eserdir. Ancak araştırmacılar bu eserin Ahmed Yesevî'nin vefatının ardından kaleme alındığını söylemektedirler. *Fakr-Name* Hoca

boyunca dinimizde nas olarak kabul edilen temel kaynaklarımız olan Kur'an ve sünnetten faydalanılması ve Şîilikle ilgili unsurların eserde yer almaması onun Şîi-Bâtîni fikirde olduğu yönündeki düşünceleri reddeden bir konumdadır.¹¹¹

Arapça “Makale” kelimesinin çoğulu olan “Makalat”, Türkçe karşılığı ile “makaleler” anlamındadır ve Hacı Bektâş-ı Velî eserine bu ismi vermiştir.¹¹² *Makâlât*'ın muhtevası incelendiğinde öncelikli olarak kişinin kendini tanıyıp olgunlaştırmasında nelere dikkat etmesi gerektiğini, dünya hayatının esasen geçici olup insanın hal ve hareketlerini buna göre gerçekleştirmesinin ve nihayetinde kendisi ve içinde bulunduğu toplum için faydalı bir birey olarak eğitilmesini amaçlayan bir eserdir. Bektaşî Erkânâme hakkında çalışmaları bulunan Teber'e göre *Makâlât* ve *Erkânâme* gibi kitaplar yalnızca tasavvufi birer kaynak değil bunlar esasen insanlık için faydalı bireyler yetiştirebilmek maksadını hedefleyen eserlerdir.¹¹³

Ethem Ruhi Fığlalı *Makâlât* adlı eserde felsefi derin açıklamaların yer almadığını ancak okuyucu tarafından kolaylıkla anlaşılabilir bir üslubun görüldüğünü ve meselelerin Türk sufisinin bakış açısıyla izah edildiğini dile getirmiştir. Bu sebeple *Makâlât*'ı bir çeşit tasavvuf kitabı, tarikat hakkında ele alınan bir kılavuz olarak nitelendirmiştir.¹¹⁴ *Makâlât*¹¹⁵ üzerinde çalışması bulunan Esad Coşan *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî adıyla* yayımladığı eserinde Hatiboğlu'nun şu cümleleri ile eserin aslının Arap dilinde yazıldığını ortaya koymuştur: “Sekiz yüz on ikinci yılda

Ahmed Yesevî'nin “hikmetlerin eşiği” olarak bilinen “*Dîvân-ı Hikmet*” adlı eserinin mensur bir mukaddimesi olarak değerlendirilmektedir. Bkz: Kemal Eraslan, “Ahmed Yesevî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/159-161.

¹¹⁰ Güzel, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Makâlât*, 42.

¹¹¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, haz: Ali Yılmaz vd. (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33.

¹¹² Hacı Bektâş-ı Velî, *Velâyetnâme*, haz: Hamiye Duran (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 40. ;Coşan, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 48.

¹¹³ Ömer Faruk Teber, *Bektaşî Erkânâmelerinde Mezhebi Unsurlar* (Ankara: Aktif Yayınevi, 2008), 47.

¹¹⁴ Ethem Ruhi Fığlalı, *Türkiye'de Alevîlik Bektaşîlik* (Ankara: Selçuk Yayınları, 1990), 159-164.

¹¹⁵ Hacı Bektâş'ın *Makâlât* ve *Velâyetnâme* isimli iki eserinin zaman zaman birbirine karıştırıldığı veya bunların Bektaşî yazınında *Büyük Velâyetnâme* ve *Küçük Velâyetnâme* şeklinde isimlendirildikleri yönünde fikirler mevcuttur. Bkz.Coşan, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 48.

iy yar/ Muharrem ahırındaydı, bu guftar/ Tamam oldu, bu sözün aslı ma'lum/ Arapça nesriken okındı manzum”¹¹⁶

Abdurrahman Güzel aynı dizelerden ve mevcut diğer nüshalardan hareketle eserin Arapça kaleme alındığını sonra Saîd isimli kimse tarafından Türkçeye çevrildiğini kabul etmektedir. Metinde yer alan “Arapça nesriken okındı manzum” ifadesi bu fikri desteklemektedir. *Makâlât*’ın manzum ve mensur nüshaları mevcuttur.¹¹⁷ Alevî Bektaşî klasik eserleri içerisinde inceleme konusu yaptığımız eser olan *Makâlât*; Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş ve Ali Öztürk tarafından orijinal metin ve günümüz Türkçesine çevrilmiş hali ve sadeleştirilmesi bir arada hazırlanmıştır. Eserde kendisinden istifade edilen kaynak kişi Veliyettin Ulusoy olarak belirtilmiştir. Hacı Bektâş-ı Velî ve eserlerinin bir tanıtımının ardından *Makâlât*’ın muhtevası, nüshaları ve genel özelliklerinden bahsedilerek eserin metni detaylıca incelenmiştir.¹¹⁸ Eserde anlatılanlar bab başlıkları halinde bölümlere ayrılmıştır.¹¹⁹ Eserin başlangıcı ise şu şekildedir: “Hazihi Makâlât-ı Şerîf-i Hazret-i Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî. Bi’smi’llâhi’r-Rahmani’r-Rahim.”¹²⁰

Makâlât kitabı içerisinde diğer Alevî-Bektaşî klasiklerinde olduğu gibi peygamberlik algısı ile ilgili çeşitli örnekler göstermek mümkündür. Eserde “resule iman, Hz. Muhammed’in tüm peygamberlerin reisi, Allah Teâla’nın Hz. Muhammed’e olan sevgisinden dolayı âlemlerin yaratıldığı düşüncesi,¹²¹ İsa Peygamber’in doğumu, Mûsâ peygamberle ilgili anlatılar,¹²² Hz. Muhammed’e ait olduğu düşünülen sözler¹²³ bunlar dışında Mısırlı kadınların Hz. Yusuf karşısındaki şaşkınlıkları, peygamberlere iman, Adem ve Nuh (a.s.m.) hakkında bahis, Allah

¹¹⁶ Coşan, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 49. ; Güzel, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Makâlât*, 340.

¹¹⁷ İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi gibi pek çok yerde *Makâlât*’ın nüshalarının bulunduğu belirtilmektedir. Detaylı bilgi için Bkz. Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 22-23. ;Güzel, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Makâlât*, 157-158.

¹¹⁸ Bkz: Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*.

¹¹⁹ Örneğin birinci bab içerisinde âdemin yani insanın dört çeşit nesneden yaratıldığı, bunların dört farklı gruba ayrıldıkları gibi hususlar, ikinci bab “Şeytan Ahvalin Beyan İder” başlığıyla şeytanın halleri, III. bab ise, insanın daima gönül şehrini aramasının ve gafletten uzak durmaya çalışmasının gerektiği hakkındadır. Bkz. Hacı Bektaş, *Makâlât*, 44, 59, 67.

¹²⁰ Hacı Bektaş, *Makâlât*, vr. 1b.

¹²¹ Hacı Bektaş, *Makâlât*, 43.

¹²² Hacı Bektaş, *Makâlât*, 47.

¹²³ “Küllü şey’in yerciu ila aslihi.” Hacı Bektaş, *Makâlât*, 55.

Teâla'nın Musa (a.s.) ve Firavun mücadelesinde Musa'nın (a.s) yardımcısı olması, Adem'in (a.s.) cennetteki imtihanı, Hz. İbrahim'e ateş içerisinde bir bahçe verilmesi¹²⁴ gibi hususlar eser içerisinde nübüvvet algısı hakkında verilebilecek örnekler arasındadır.

Makâlât adlı eser bahsedilen örnekler haricinde özel olarak Hz. Adem'in yaratılışı, özellikleri, ilk secde ve onun insanlığın atası olduğu, Hz. Muhammed'in ve diğer peygamberlerin inananlar için şefaathane olacakları gibi hususlar hakkında bilgi vermektedir.¹²⁵ Eserin sonu Naziat Suresi 37. ayeti kerimenin¹²⁶ zikredilmesinin ardından 24b varak numarasıyla Allah Teâlanın rızasının dünya sevgisini terk etmekle elde edilebileceğini belirterek şu şekilde bitmektedir:“Ve hem dünyayı sevmemek, Allah teâlâ hoşnudluğun bulmakdur. Bâki kelâm mübarek ve hayrlu sözler Kur'an tefsirinde ve hadis-i nebevide götürür.”¹²⁷

2.3.1.3. *Velâyetnâme*

Tarihi süreç içerisinde Hacı Bektâş-ı Velî'ye (v.669- 1271) pek çok eser isnat edilmiştir. *Velâyetnâme* de bu eserlerden biridir. *Velâyetnâme* sözlüklerde “vilayet, vilayat” gibi kelimelerle ilişkilendirilmiştir. Bu kavram yerine “Menâkıbnâme” ifadesinin kullanıldığı bilinmektedir. Velilerin yaşamına dair onların faaliyetleri ve menkıbeleri hakkındaki bilgileri muhteva eden eserler için “*Velâyetnâme*” ifadesi kullanılmaktadır.¹²⁸ *Velâyetnâme-i Otman Baba, Velâyetnâme-i Seyyid Ali Sultân, Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî* bu eser türü arasında gösterilen örneklerden bazılarıdır.¹²⁹ Bizim bu çalışmada kullandığımız *Velâyetnâme* nüshası (Ankara: TDV Yayınları, 2014) Hamiye Duran tarafından hazırlanmış ve *Alevî-Bektaşî Klasikleri* içerisinde yayımlanmıştır.

¹²⁴ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 59, 68, 76, 89.

¹²⁵ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 110-122.

¹²⁶ Allah Teâla şöyle buyurmaktadır: “Artık kim azmışsa ve dünya hayatını ahirete tercih etmişse, şüphesiz cehennem (onun için) tek barınaktır.”

¹²⁷ Hacı Bektâş, *Makâlât*, 137.

¹²⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 379. ;Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 754. ; Korkmaz, *Ansiklopedik Alevîlik-Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*, 703.

¹²⁹ Alevî-Bektaşî Edebiyatında önemli bir yer teşkil eden bu eser türü *Velâyetnâmeler* hakkında detaylı bilgi daha önce zikredildiği için burada bu kadar malumat vermeyi yeterli görmekteyiz.

Hacı Bektaş, Bektaşîliğin geleneksel kimliğinin oluşmasında etkili olmuş bir isimdir. Ona atfedilen pek çok eser mevcuttur. Bu eserlerin gerçekte ona ait olup olmadığı da araştırmacılarca tartışılan bir husustur. Eserin müellifinin kim olduğu hakkında çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Firdevsî Rûmî, Firdevsî Tavîl ya da direkt Uzun Firdevsî gibi lakaplarla tanınan Bursalı İlyas b. Hızır *Velâyetnâme*'yi yazan kişi olarak tanınmıştır.¹³⁰ Eser üzerinde çalışmaları bulunan M. Esad Coşan *Velâyetnâme*'nin manzum ve mensur şekilde yazılan nüshalarının kuvvetle muhtemel Firdevsî'ye ait olduğunu ifade etmiştir.¹³¹ Bektaşîlik'te bu eserlerin yaygın bir şekilde bilinmesi ve Hacı Bektaş'a ait kabul edilip okunması ve onun çeşitli halleri hakkında bilgiler barındırması sebebiyle eser inceleme konusu yapılacaktır. Ayrıca *Menâkıbnâme* olarak bilinen eser Hacı Bektâş-ı Velî'nin yaşamı hakkında en çok tanınan ve okunan eseri olarak kabul edilmektedir.¹³²

Eser *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî* ismiyle bilinmekte olup üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır. *Velâyetnâme*'nin düz yazı şeklinde veya manzum yazım şekillerinde neşredildiği “Abdübâki Gölpınarlı, Bedri Noyan, Eric Gross, Sefer Aytekin” gibi araştırmacılar tarafından muhtelif zamanlarda yayımlandığı bilgisi kaynaklarımızda mevcuttur.¹³³ Eserin yazıldığı tarih konusunda Abdübâki Gölpınarlı, Hacı Bektaş'ın Mevlânâ Celâleddîn (v.672/1273) ile aynı dönemde yaşamış olmalarını ve vefat tarihlerinin birbirine yakın olmasını, bu sebeple *Velâyetnâme* adlı eserin 1481-1501 yılları arasında yazılmış olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır.¹³⁴ *Velâyetnâme*, öz Türkçe ile Gölpınarlı'nın tabiriyle tahkiye tarzında yazılmıştır, eser içerisinde kullanılan mecazlar o dönem için anlaşılır bir mahiyettedir.¹³⁵ Eser, Hacı Bektâş-ı Velî'nin on iki imamlardan olan Mûsâ el-Kâzîm'la ilişkilendirilmesi, doğumu, çocukluk yılları, Ahmed Yesevî ile bağlantıları, hacca gidişi, kerametler gibi çeşitli konular etrafında yazılmıştır.¹³⁶ Eser içerisinde

¹³⁰ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 246.

¹³¹ Doğruluğunun tespiti hususunda şüphe olduğu düşünülmeyle birlikte eserin h. 844/ m.1440'da Mûsâ b. Ali tarafından yazıldığı iddia edilmiştir. Bkz. Coşan, *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî*, 22.

¹³² Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 212.

¹³³ Ahmet Yaşar Ocak, “Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/471-472. ;Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 249.

¹³⁴ Hacı Bektaş Velî, *Manâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî (Vilâyet-Nâme)*, haz: Abdübâki Gölpınarlı (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1958), 19-20.

¹³⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Manâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî (Vilâyet-Nâme)*, 8.

¹³⁶ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 247.

masalsı anlatımları görmek mümkündür. Örneğin; Hacı Bektâş-ı Velî'nin babasının doğum hadisesi masalsı bir şekilde ifade edilerek aktarılmıştır.¹³⁷

Hacı Bektâş-ı Velî'nin babasının viladeti hakkında kullanılan ifadeler normal koşullarda dünyaya gelmenin dışında menkabevi bir tarzda ele alınmış ve mucivezi bir doğum gibi anlaşılmıştır. Menkâbe kitaplarında genel olarak masalsı unsurların yer aldığı velilerin doğumlarının, yaşayışlarının çeşitli kerametler doğrultusunda gerçekleştiği ifade edilmektedir. Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Velâyetnâme* adlı eserinin çeşitli kısımlarında bahsedilen anlatım şekli mevcuttur. Bir diğer örnekle bu durum daha iyi anlaşılmaktadır: “Hacı Bektaş, Rum ülkesine gelirken erenlere selam verir. Toplu bir halde bulunan erenlere, Fâtımâ Bacı hizmet edermiş. Yalnız o duyar, kalkıp selam alır. Sorarlar, ülkemize bir er geldi der. O güçlü er yurda girerse bize oyun kalmaz, kanat kanata çatalım tâ arşa dek, yol bulup giremesin derler. Vilayet kanatlarını çatıp yolunu keserler. Fakat Hacı Bektaş, bunu görünce sıçrar, arşın damından Rum ülkesine girer.”¹³⁸

Hacı Bektaş'ın burada zikredilen örnekte yolunu kesenler karşısında sıçrayıp yükselmesi bahsedilen menkıbevi kullanım şekline uygundur. Dolayısıyla *Velâyetnâme* içerisindeki anlatımda masalsı unsurların oldukça önemli bir yer tuttuğu söylenilebilir. Eser insanları doğru yola yönlendirmek ve onların manevi olarak arınmasını sağlamak maksadıyla hazırlanmıştır.¹³⁹ Araştırmacılarca ifade edildiğine göre eserde eski Türk inançları, Şamanizm, Budizm, Maniheizm gibi çeşitli inançlara ait birtakım örnekler mevcut olmakla birlikte Hacı Bektaş'ın içerisinde bulunduğu çevreyi tanıtan bilgiler yer almaktadır.¹⁴⁰

Velâyetnâme içerisinde nübüvvet olgusu hakkında yer verilen hususlar incelenecek olursa Hz. Muhammed'in yüce Allah'ın habibi, peygamberler içerisinde seçkin ve faziletli bir nebi olduğu ve ona çokça selam ve salat getirildiği¹⁴¹ bununla birlikte resullerin efendisi¹⁴² olarak görüldüğü söylenilebilir. Eser içerisinde

¹³⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Manâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî (Vilâyet-Nâme)*, 13.

¹³⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Manâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî (Vilâyet-Nâme)*, 13-15.

¹³⁹ Bedri Noyan Dedebaba, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, yay. haz: Şakir Keçeli (Ankara: Ardıç Yayınları, 1998), 87.

¹⁴⁰ Bulut - Yıldız, *Alevilik-Bektaşilik*, 248.

¹⁴¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Velâyetnâme*, 57.

¹⁴² Hacı Bektâş-ı Velî, *Velâyetnâme*, 81.

Zekeriya, Dâvûd ve Îsâ peygamberler¹⁴³ hakkında da yer verilen bilgiler göze çarpmaktadır. Bu bilgiler ışığında *Velâyetnâme* adlı eser içerisinde peygamberlik algısının yansımalarının görüldüğünü söyleyebiliriz. Sonuç itibariyle dile getirilen hususlar Alevîlik ve Bektaşîlik'te peygamberlere iman unsurunun mevcudiyetini ispat etmektedir.

2.3.2. *Kitâb-ı Dâr*

Alevî-Bektaşî klasikleri içerisinde yayımlanan eserler arasında inceleyeceğimiz diğer eser *Kitâb-ı Dâr*'dır. Bu eser anonim bir metin olup orijinal metin, transkripsiyon ve sadeleştirmesi bir arada olacak şekilde Osman Eğri tarafından hazırlanmıştır. Dar kitabı olarak bilinen eserde kaynak kişi Durmuş Topal Babadır. Kitapta eserin bilinen nüshaları, bu nüshaların mukayesesi, Alevîlik-Bektaşîlik'te “Dardan İndirme Erkânı” gibi başlıklara değinilmiş ve *Kitâb-ı Dâr*'ın orijinal metni ile günümüz Türkçesine çevrilmiş hali verilmiştir. Eser vr. 1b'de; “Bismillahirrahmanirrahim. Hak Teâla, yokları var edici ve ölmüşleri diri kılıcı ve marazları afvedici Kadir Padişah'dır. Dertlere derman, hastalara şifa verici, cümle marazları afveyleye.” ifadeleriyle başlamaktadır.¹⁴⁴

“Dar” Arapça'da “ev, şehir, yer, mesken, saray, yurt” gibi manalarda olup Farsça'da bu ifadelere ilave olarak “ağaç, darağacı, direk, idam sehpası, darağacına çekmek, idam etmek ” gibi anlamlar eklenmiştir.¹⁴⁵ Özel olarak “Hallâc-ı Mansûr'un asıldığı direk”¹⁴⁶ ve “Muhiplerin canlarını feda etmek amacıyla meydanda ikrar verdikleri yere verilen ad ve meydanın tam ortası”, “dar” kelimesi ile karşılanmaktadır.¹⁴⁷ Fiil olarak kullanıldığında ise “dar” kelimesi” dönmek, dolaşmak, deveren etmek” gibi şekillerde anlaşılmıştır.¹⁴⁸

Dar, Alevîlikte taliplerin cem esnasında meydana, orta alana çıkıp durması şeklinde ifade edilmiştir. Buna göre talipler darda iken sağ ayak başparmaklarını sol ayak başparmaklarının üstüne ve sağ ellerini de kalplerinin üstüne koyarak başları

¹⁴³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Velâyetnâme*, vr. 29b, 109a.

¹⁴⁴ *Kitâb-ı Dâr*, haz: Osman Eğri (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 37.

¹⁴⁵ Kanar, *Büyük Farsça Türkçe Sözlük*, 629.

¹⁴⁶ Korkmaz, *Ansiklopedik Alevîlik-Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*, 176.

¹⁴⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 206.

¹⁴⁸ Kaplan, *Alevîlik*, 261.

eğik bir vaziyette edep hali üzere bir duruş sergilemektedirler.¹⁴⁹ Alevîlerce şu dört darın malum olduğu söylenmektedir bunlar: Dâr-ı Fâtımâ, Dâr-ı Mansûr, Dâr-ı Fazlı ve Dâr-ı Nesîmîdir.¹⁵⁰ Dar erkânı ile Alevîlik-Bektaşîlik'te kişilerin hata ve kusurlarının affolunması amaçlanır ve dar erkânı toplum önünde gerçekleştirilir. Dolayısıyla bu erkân Alevîlik-Bektaşîlik'te önem atfedilen bir ritüeldir.¹⁵¹

Kitâb-ı Dâr isimli eserin kim tarafından yazıldığı konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Alevî-Bektaşî inancındaki Dar erkânı hakkında talipleri bilgilendirmek ve bu erkânın önemine dikkat çekmek maksadıyla eserin kaleme alındığı söylenilebilir. Eğri, eserin girişinde *Kitâb-ı Dâr*'ın üç ayrı nüshasından bahsetmiştir.¹⁵² Eğri'ye göre bu nüshalar birkaç değişiklik dışında birbiriyle büyük bir benzerlik göstermektedir.¹⁵³ Eser, 20b ile kayıtlı kısımda dualar ile tamamlanmıştır.¹⁵⁴

Kitâb-ı Dâr hakkında verilen bilgilerden sonra eserdeki peygamberlik tasavvuru hakkında bahsetmek isabetli olacaktır. Diğer Alevî-Bektaşî klasiklerinde olduğu gibi *Kitâb-ı Dâr*'da peygamberlik hakkındaki noktalar müstakil başlıklar halinde olmayıp eser içerisinde kullanılmıştır. Buna göre, Hz. Muhammed (s.a.v) dünya ve ahiretin efendisi olarak gösterilmiş ve onun peygamberliği ile bütün gam, acı ve kederin yok olacağı dile getirilmiştir. Ölen ve darda kalan kimsenin günahlarının affedilmesi için “Hz. Peygamberin hatrı için” gibi ifadeler kullanılmıştır. İlave olarak Hz. Adem ve eşinin hatrı için vefat eden kişiye af talebinde bulunulmuş, eserdeki tasvirlerden hareketle İbrahim (a.s) için ateş nasıl gül bahçesine döndüyse, Dâvûd (a.s) demiri nasıl muma çevirdiyse, Süleyman (a.s) kendisine verilen güçle nasıl ki insanlar, cinler ve şeytanlar başta olmak üzere çeşitli yaratılmışlara sözünü tesirli kıldıysa tüm bu peygamberlerin hatrı ve işledikleri için hakka yürüyen kimsenin bağışlanması talep edilmiştir. Bu ifadelerden yola çıkılarak *Kitâb-ı Dâr* yazarının peygamberlere iman ilkesini eserinde yine peygamberlerin hayatlarından kesitler sunarak verdiği anlaşılmaktadır.

¹⁴⁹ Kaplan, *Alevîlik*, 261.

¹⁵⁰ Kaplan, *Alevîlik*, 262.

¹⁵¹ *Kitâb-ı Dâr*, 24-25.

¹⁵² *Kitâb-ı Dâr*, 20-21.

¹⁵³ *Kitâb-ı Dâr*, 23.

¹⁵⁴ *Kitâb-ı Dâr*, 113-114.

Eserin ilerleyen kısımlarında “Eyüp, Yakup, Yusuf, Musa, İsa, İdris ve İlyas” peygamberlerin yaşadıklarından bazı kesitler verilmiştir ve dardaki kimse için yine yüce Allah’ın mağfiret ve bağışlaması niyazında bulunulmuştur. *Kitâb-ı Dâr*’da Hz. Peygambere verilen mucize, keramet ve şefaât inancı aynı zamanda Hz. Peygamber’in miraca yükselmesi olayından da bahsedilmektedir.¹⁵⁵

Alevî-Bektaşî geleneğinde önemli bir yere sahip olan Dar erkânı ve bu erkânın adını verdiği eser olan *Kitâb-ı Dâr*, bahsedilen konulardan hareketle peygamberlik inancını belirgin bir şekilde ortaya koymuştur denilebilir.

2.3.3. *Erkânnâme I*

Çalışma içerisinde yer verdiğimiz *Erkannâme I* (Ankara: TDV Yayınları, 2007) eseri Doğan Kaplan tarafından hazırlanmış ve TDV Yayınları tarafından *Alevî-Bektaşî Klasik Eserleri* içerisinde yayımlanmıştır. *Erkânnâme I* adı verilen kaynağın kim tarafından kaleme alındığı veya müstensihinin kim olduğu konusunda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.¹⁵⁶ *Erkânnâme I* kitabına adını veren “erkân” kavramı Arapça’da “rûkn” kelimesinin çoğuludur ve “bir şeyin dayandığı yanı, dayanak, temeller, esaslar” gibi anlamlarda kullanılan bir tasavvuf terimidir.¹⁵⁷ ayrıca “tasavvuf ile ilgili usuller” hakkında da “erkân” ifadesi kullanılır.¹⁵⁸ Dolayısıyla “tarikatin kural ve kaideleri, ilkeleri, törenleri” erkân olarak isimlendirilirken tüm bu kaideleri içerisinde toplayan eserlere “Erkânnâme” adı verilmiştir.¹⁵⁹

Bektaşîliğin öğretilerinin uygulamasında uyulması gereken hususlar, tarikatin ritüellerini gerçekleştirirken gösterilmesi gereken davranış kalıplarının ifade edilmesinde Erkânnâmeler önemli bir role sahiptir. Erkânnâmeler kişiyi kemale götüren yolda tarikatin adap ve kurallarını vermekle yetinmez aynı zamanda İslam toplumunun daha iyi özellik ve erdemlere sahip olmasını da amaçlamaktadır. Bu sebeple Erkânnâmeler hem özel olarak kişinin hem de genel manasıyla fazilet sahibi

¹⁵⁵ *Kitâb-ı Dâr*, 42, 57,58-62, 65-66, 69-70, 74, 77, 82, 86, 89, 93-94, 98, 102.

¹⁵⁶ *Erkânnâme I*, haz: Doğan Kaplan (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 14.

¹⁵⁷ Râgıb el- İsfâhânî, *Müfredât (Kur'an Kavramları Sözlüğü)*, 440-441.

¹⁵⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 237.

¹⁵⁹ Korkmaz, *Ansiklopedik Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, 227. ; Nurgül Özcan, “Bektaşî Erkânnâmeleri ve Bir Bektaşî Erkânnâmesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Velî Araştırma Dergisi* 46 (2008), 191.

birey ve reziletlerden uzak bir toplum yapısı oluşturmayı hedef edinmiş kaynak kitaplardır.¹⁶⁰

Yazılı ilk Erkânnâme eserinin Balım Sultan’a ait “*Erkânnâme-i Bektaşîyân ve Kavânîn-i Yeniçeriyân*” adlı kaynak olduğu ve en erken Erkânnâme metninin XVI. yüzyılda kaleme alındığı bilginlerimizce ortaya konulmuştur.¹⁶¹ Erkânnâmeler Osmanlı Devleti tarafından okutulması uygun görülen eserler olmakla birlikte, Anadolu ve Balkanlarda dervişler eliyle Bektaşîliğin yayılmasında etkili olmuştur.¹⁶²

Erkânnâmelerin esasen hitap ettiği kitlenin yerleşik düzene geçmiş ve eğitim görmüş kimseler olduğu eserin içeriğinde Alevî-Bektaşîlik’te önemle üzerinde durulan dört kapı kırk makam konusu başta olmak üzere Sünni öğretiyi destekleyen fikirlerin anlatıldığı araştırmacılarca dile getirilen bir durumdur.¹⁶³ Konu bağlamında araştırmaları bulunan Teber’e göre Osmanlı Devleti Bektaşî Erkânnâmeleri ile Türkmen zümrelerin, Safevîlerin Şiîleştirme politikalarının ve bu düşünceyle ilintili olarak yaptıkları faaliyetlere maruz kalmalarını engellemeye çalışmıştır.¹⁶⁴

Erkânnâmeler tasavvuf yolunun öğretileri, ilkeleri hakkında bilgiler ihtiva ettiği için bu eserlere bir tasavvuf risalesi olarak bakılmaktadır. Kaplan *Erkânnâme*’nin daha önceleri Fuat Köprülü’nün şahsi kütüphanesinde iken eserin buradan taşınarak Yapı Kredi Sermer Çifter Araştırma Kütüphanesinde ilgili bölüme koyulduğunu belirtmektedir.¹⁶⁵ Ulaşılan eserin 58 varaklık harekeli nesih yazı kullanılarak yazılmış dört risaleden oluştuğu ifade edilmiştir.¹⁶⁶ Birinci risale Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye yaptığı son nasihati hakkındadır ve besmelenin zikredilmesinin ardından eser, “el-Hamdü li’llahi rabbi’l-alemin. Ve’s-salatu ve’s-selamu ala hayri halkihi Muhammedin ve alihi ecmain. Amma ba’d: Ey talib-i suluk-i evliya! Şöyle

¹⁶⁰ Teber, *Bektaşî Erkânnâmelerinde Mezhebi Unsurlar*, 31-32.

¹⁶¹ Bulut - Yıldız, *Alevîlik-Bektaşîlik*, 271.

¹⁶² Teber, *Bektaşî Erkânnâmelerinde Mezhebi Unsurlar*, 32-34.

¹⁶³ Teber, *Bektaşî Erkânnâmelerinde Mezhebi Unsurlar*, 35.

¹⁶⁴ Teber, *Bektaşî Erkânnâmelerinde Mezhebi Unsurlar*, 37.

¹⁶⁵ *Erkânnâme I*, 13.

¹⁶⁶ *Erkânnâme I*, 14.

rivayet olunur ki, Rasulu'llah salla'llahu aleyhi ve sellem çünkü fena sarayından beka mülkine nakl itmelu oldu...”¹⁶⁷ ifadeleriyle başlamaktadır.

Erkânnâme I, vr.57a 58b arasında “Pirim Hacı Bektaş Sen Kurtar Canımı” şiiriyle tamamlanmıştır.¹⁶⁸ Günümüz Türkçesine çevrilmiş haliyle basılan *Erkânnâme*’de ikinci risalede musahiplik, üç sünnet yedi farz, üçüncü risalede tarikata dair bilinmesi gerekenler, dördüncü risalede Şeyh Sâfi menakıbı gibi başlıca konular ele alınmıştır.¹⁶⁹ Eserde karşılıklı diyaloglar düzeyinde anlatımı görmek mümkündür. Örneğin, vr. 2a’da Talibin öncelikli olarak yapması gerekenler ile ilgili Şeyh Sadreddîn ve Şeyh Sâfi arasında geçen konuşmaya yer verilmiştir.¹⁷⁰

Erkânnâme I sadece diyaloglar ve soru cevap yöntemiyle oluşturulmuş bir anlatım üslubuna sahip değildir. Bazı bölümlerde direkt açıklamalar halinde bir anlatım metodu kullanılmıştır. Örneğin musahiplerin birbirlerine karşı edeplerinin, hallerinin nasıl olması gerektiği ile ilgili vr. 38a’da musahiplerin dava ve mana kardeşleri olmalarının nasıl gerçekleşeceği ayrıntılı olarak anlatılmıştır.¹⁷¹

Erkânnâme I adlı eserde değinmemiz gereken bir husus daha mevcut olup bu durum eserde yer alan peygamberlik düşüncesi hakkında bize bilgi verecektir. Eserdeki ilk risale “Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye Son Nasihati” başlığına sahiptir. Buradan anlaşıldığına göre eser Hz. Muhammed’in peygamberliğine olan inancın direkt örnekle ortaya konulmasıyla başlamaktadır. Zira son dinin peygamberinin Alevî-Bektaşîlik’te sembol isim olan Hz. Ali ile olan diyalogunu vermesi bize Hz. Muhammed’in peygamberliğinin tasdik edildiğini ispatlamaktadır. Bunun yanı sıra eserde Hz. Peygamber’e ait olduğu düşünülen ancak araştırmacılarca hepsinin hadis olmadığı ifade edilen sözler, Hz. Muhammed’e rahmet niyazında bulunulan bir hutbe örneği, “Hz. Muhammed Nebidir” şeklinde bir de başlık mevcuttur. Sıkıntı ve ezaların Hz. Muhammed’in peygamberliği ile giderilebileceği, onun inananlara şefaathedeceği, dört kapı kırk makamdan bahsederken şariat kapısının Hz.

¹⁶⁷ *Erkânnâme I*, 25-26.

¹⁶⁸ *Erkânnâme I*, 238-245.

¹⁶⁹ *Erkânnâme I*, 22-23.

¹⁷⁰ Bahsedilen diyalog için bkz. *Erkânnâme I*, vr.2a.

¹⁷¹ *Erkânnâme I*, 162.

Peygamber'in sözü olduğu, Hz. Peygamber'in tanınıp bilinmesinin önemi üzerinde durulmuştur.

Erkânâme I içerisinde Hz. Adem'e iman ve ilk secde, Ulu'l Azm Peygamberler arasında yer alan Nuh, İbrahim, İsa ve Muhammed'e (a.s.m) farklı renklerde kisve verildiği, beş vakit boyunca Hz. Muhammed'e salavat getirmenin gerektiğine dair ifadeler görmektedir. Ayrıca eser içerisinde yüz yirmi dört bin peygamberin gülü olarak kabul edilen Hz. Muhammed'in sürekli hatırd tutulmasının önemini tavsiye eden bir şiir mevcuttur.¹⁷² Dolayısıyla Alevî-Bektaşî çevrelerce yolun usul ve erkânını öğreten, taliplere kılavuzluk ettiği düşünülen *Erkânâme I* içerisinde peygamberlere imanın açıkça ifade edildiğini bunların direkt başlıklar halinde verilmeyip eser içerisine serpiştirildiğini söyleyebiliriz.

2.3.4. *Kitâb-ı Cabbar Kulu*

Alevî-Bektaşî inancında okunan eserler arasında *Kitâb-ı Cabbar Kulu* adlı eser inceleme konusu yaptığımız kaynaklar arasındadır. Eser, Osman Eğri tarafından hazırlanmıştır ve esere ulaşılmasında kendisinden bilgi edinilen kaynak kişi Eyüp Öztürk Dede olarak belirtilmiştir. Eserin Çorum/Dodurga Mehmet Dede Tekke Köyü nüshası, Amasya/Gümüşhacıköy ve Hamamözü nüshaları olmak üzere toplam üç adet nüshası olduğundan bahsedilmektedir.¹⁷³ Eserin hangi tarihte yazıldığı hakkında net bir tarih verilmemiştir.¹⁷⁴ *Kitâb-ı Cabbar Kulu*'nun yazılış gerekçesi olarak Hz. Peygamber'in Cabbar Kulunu kitabı yazmaya teşvik etmesi gösterilmektedir.¹⁷⁵

Kitâb-ı Cabbar Kulu'nda; Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve kitap gönderilmiş veya gönderilmemiş bütün peygamberlere iman ve hepsine selam gönderilmesi, Allah'a imanının hemen ardından onun peygamberlerine, meleklerine, kitaplarına imanla ilgili açıklamaların yer alması, İdris'in (a.s.) cennete girmesi,

¹⁷² Bkz: vr. :4b, 5a, 18a, 18b, 21b, 23a, 23b, 25a, 26a, 26b, 28a, 29b, 30a, 31a, 32b, 33a, 52b, 57b.

¹⁷³ Osman Eğri, "Kitâb-ı Cabbar Kulu'nda Din Öğretimi Unsurları", *Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu I* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005), 488-489.

¹⁷⁴ Kamile Ünlüsoy, "Kitâb-ı Cabbar Kulu'nda Dini İnanç Motifleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 41 (2007), 222.

¹⁷⁵ Cebbar Kulu, *Üveysilikten Bektaşîliğe Kitâb-ı Cebbar Kulu* haz: Hasan Yüksel vd., (Sivas: Dilek Matbaası, 1997), 10.

Adem'in (a.s.) yaratılması ile ilgili anlatılar ve ilk secde, İbrahim'in (a.s) Nemrut ile yaşadıkları, Zekeriyya'nın ve Yahya'nın (a.s.m) vefatları, Allah'a ve resulüne imanın bir sembolü olan Kelime-i Şهادet'in zikredilmesi, Hz. Peygamber'in ve tüm peygamberlerin şefaatçi olması ve aynı zamanda Hz. Muhammed'in kıyamet günü diğer peygamberlere öncülük ederek sancağı taşıması, marifetullahın öncelikle Hz. Muhammed'e ittiba ve saygı ile olacağı gibi pek çok konudan bahsedilmiştir.¹⁷⁶ Eserden anlaşılacağı üzere bahis konusu edilen hususlar imanın en önemli şartlarından biri olan "Peygamberlere İman" düşüncesine sahip olmakla mümkündür. Alevî Bektaşî klasikleri içerisinde başvuru kaynağı olan bu eserde peygamberlere imanının emareleri açıkça görülmektedir. İlk peygamber Hz. Adem'den son peygamber Hz. Muhammed Mustafa'ya kadar pek çok peygamberin hayatı hakkında çeşitli kesitler sunan eser, bizlere Alevî-Bektaşî çevrelerin sahip olduğu peygamberlik tasavvuru hakkında bilgi vermektedir. Yine eser içerisinde peygamberliğin hak ve gerçek olduğu, buna iman etmenin gerekli olduğu üzerinde durulmuştur.¹⁷⁷ Bu düşünce şu cümlelerle ifade edilmiştir: "İmân şudur: Allah birdir, peygamber gerçektir, bütün peygamberler gerçektir. Allah dostları, melekler, kitaplar, cennet, cehennem, ölüm, yeniden dirilme (ba's u ba'de'l- mevt), sorgu-suâl, günahların tartılacağı terazi (mîzân), bütünüyle gerçektir."

Cabbar Kulu olarak eserde kendisinden bahsedilen kişinin kim olduğu ile ilgili net bilgiler mevcut değildir. Ancak bu ismin Allah Teâla'ya olan itaat, bağlılık ve samimiyetle kulluk etmek maksadıyla eserde bahsedilen kişiye verilmiş olabileceği üzerinde fikirler öne sürülmüştür. Onun Üveysî¹⁷⁸-Bektaşî dervişi olduğu eserden yola çıkılarak iddia edilen bir durumdur.¹⁷⁹ Eserin nüshaları hakkında bilgi

¹⁷⁶ *Kitâb-ı Cabbar Kulu*, haz: Osman Eğri (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 75, 98, 109-110, 251, 359, 379, 420, 423, 431-432, 459, 478, 521.

¹⁷⁷ *Kitâb-ı Cabbar Kulu*, 359.

¹⁷⁸ Bir tasavvuf terimi olarak Üveysîlik, "bir kimsenin bizzat görüşemediği halde kişi veya kişilerden manevi eğitim alması, terbiye ve irşad olması veya bu yolla meydana gelen tarikat" şeklinde tanımlanır. Veysel Karanî'nin Hz. Peygamber'den (s.a.v) zahiren değil de ruhani olarak eğitim alması olayı bu duruma örnek gösterilir. Hz. Peygamber, Veysel Karanî, Hızır (a.s) veya bir müridinden manevi olarak eğitim alan kişiler Üveysî sıfatı ile nitelendirilir. Detaylı bilgi için bkz: Necdet Tosun, "Üveysîlik", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/400-401. ;Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 737.

¹⁷⁹ Osman Eğri, "Kitâb-ı Cabbar Kulu'nda Din Öğretimi Unsurları", *Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu I* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005), 485-486.

veren bazı araştırmacılara göre Tokat nüshasından hareketle Cabbar Kulu Üveysî meşrep birisidir. Onların bu kanaate varmalarında etkili olan dizeler ise şu şekildedir:

“Bir deryaya düşmüşem gayet	Bir sevdâdur düşmüş başa
Ne ölü idiğim bildim ne hayat	Oldum ben halka temâşa
Deryanın yolun bilmedim	Dirildiler başıma geldiler
Yapışacak bir dal bulmadım	Temâşa edilecek bir deli buldular
Onbir gün gezdim yer ile gökte	Kimi şeytan kimi cinnî dediler
Karar idemedim hiçbir yerde	Her biri bir isim kodular
Gah yerde gezdim gah göğe	Çün onbir gün tamam oldu
çıkardım	Akl ile ruh-ı cismani geldi
Gah nâra girer yüreğim yakardım	Karalıktan aydınlığa erdim
Aklım başımdan etmiş firâr	Ahval ne olduğun bildim.” ¹⁸⁰
Günah eylemişem ben bî karar	

Bu dizelerden hareketle Cabbar Kulunu ruhani âlemde gezen bir şeyh derviş olarak kabul etmişlerdir. Cabbar kulu, Hz. Peygamber (s.a.v), Hz. Ali (r.a), Veysel Karanî, Hızır (a.s) gibi kişilerden feyz almış ve onların manevi eğitimlerinden geçmiştir.¹⁸¹ Dolayısıyla Üveysîlikte bahsedilen manevi eğitim ve feyz alma durumunun Cabbar Kulu adı verilen dervişte örnek bulunduğunu söyleyebiliriz.

Kitâb-ı Cabbar Kulu içerisinde dört kapı kırk makam ile ilgili başlıklar, meşayihın, kuşun, halvetin, benliğin, nefsin, dünyanın ahvali gibi çeşitli bab başlıkları mevcuttur. Dolayısıyla eserin konu yelpazesi oldukça geniştir. Konular anlatılırken anlatımı sade ve anlaşılır kılmak maksadıyla benzetme, soru-cevap, sosyo-drama gibi metotlardan istifade edilmiştir.¹⁸² Bunlar *Kitâb-ı Cabbar Kulu* içerisindeki din öğretim yöntemleridir. Eserin bu şekilde hazırlanmasında hitap edilen toplumun bilgi düzeyi göz önünde tutulmuştur.¹⁸³ Eserde Hızır ile Cabbar Kulu olarak tanıtılan derviş arasındaki diyalogları görmek de mümkündür.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Cebbar Kulu, *Üveysîlikten Bektaşîliğe Kitâb-ı Cebbar Kulu*, 8-9.

¹⁸¹ Cebbar Kulu, *Üveysîlikten Bektaşîliğe Kitâb-ı Cebbar Kulu*, 11.

¹⁸² *Kitâb-ı Cabbar Kulu*, 42.

¹⁸³ Kamile Ünlüsoy, “Kitâb-ı Cabbar Kulu’nda Dini İnanç Motifleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 41 (2007), 232.

¹⁸⁴ *Kitâb-ı Cabbar Kulu*, 541.

Örneğin aşağıdaki diyalogta Hızır ve Derviş'in Hz. Peygamber (s.a.v) huzurunda yaptıkları bir konuşmadan bahsedilmiştir:

“-Ey Hızır! Bir şeyin aslını ve şükrünü bilelim dedin. Aslımız nedir? Dünyaya niçin geldik?

-Ey derviş! Birimiz soru sorsun, birimiz cevap versin de öyle bilelim.

-Hangimiz sorsun, hangimiz cevap versin?

-Ey derviş! Hazret-i Peygamber ne buyurursa, ona razı olalım. Hazret-i Peygamber:

-Ey Hızır! Sen sor. Derviş cevap versin.

-Buyruk Sizin Sultanım!

-Ey Hızır! Buyruk Allah'ındır. Allahu Teâla yemez, içmez uyumaz, isteğini yapar.”

Eser içerisinde Hz. Peygamber (s.a.v) ve Hz. Ali (r.a) ile Cabbar Kulu derviş arasındaki konuşmalardan örnekler görmek mümkündür. “Nefsiyle şeytanı öldüren, Allah'tan başkasını kalbinden çıkararak veya kalbini nur ile dolduran kişi” olarak anlamlandırılan “Yararlık” konusu başlığı bu örneklerden birisidir.¹⁸⁵ Ayrıca kitapta Hz. Musa'nın menkıbelerinden de bahsedilmektedir.¹⁸⁶ Başlıklandırma yapılırken “Bu bölümde Musa'nın menkıbeleri anlatılmaktadır.” ifadelerini görmekteyiz. Eser bu bölümün anlatılmasıyla sona ermektedir. Yazar transkripsiyonu yapılan metinde bu bölüm için 131a numaralandırmasını yapmıştır.¹⁸⁷

2.3.5. *Hızırnâme*

Alevî-Bektaşî klasik eserleri arasında yer alan *Hızırnâme* kitabının müstensihisi Seyyid Ali-zâde Hasan b. Müslim'dir. Amasya'da 1848-1849 tarihinde istinsah edildiği belirtilmiştir. TDV tarafından yayımlanan eser Bâki Yaşa Altınok nüshası olup, 166 varaktan oluşmaktadır.¹⁸⁸ *Hızırnâme* içerisinde levlake hadisi, Hz. Muhammed'in peygamberliğini tanımak, bilmek ve tasdik etmek bağlamında onun

¹⁸⁵ *Kitâb-ı Cabbar Kulu*, 586.

¹⁸⁶ *Kitâb-ı Cabbar Kulu*, 602.

¹⁸⁷ *Kitâb-ı Cabbar Kulu*, 73.

¹⁸⁸ Seyyid Alizade Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, haz. Baki Yaşa Altınok (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 15-16.

peygamberliğine iman, risaletin hak olması, peygamberlere iman, Hz. Muhammed'in şefaatçi olması, Adem'in (a.s) topraktan yaratılması, Hızır Nebi, Musa'nın (a.s) Allah Teâla ile konuşması, İshak, Yakub, Yusuf, Süleyman, Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas peygamberler hakkında verilen malumatlar ve tüm peygamberlerin en şerefliisi olarak Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.v) zikredilmesi eserde peygamber tasavvuru hakkında göze çarpan konular arasındadır.¹⁸⁹ Eser; "Bi'smi'llâhi'r-Rahmânir'-Râhim. Resulu'llah'a Salavat. Hâzâ Kitâb u Hızır aleyhi's-selâm [ve] rahmetu'llâhi aleyh. Evvel diyelim salavat. Secde kılalım şehâdet. Kâf ile nun oldu eşyaya bî-aded. Hak buyurdu Kur'ân içinde Ali-Muhammed."¹⁹⁰ ifadeleriyle başlamaktadır. Metin "Bu kitap Hızır'ındır. Önce salavat diyelim, secdeyi buna şahit kılalım" ifadeleriyle devam etmektedir.¹⁹¹

Eserin yazılmasının sebebi Altınok'a göre Hızır (a.s) hakkındaki fikirler, ondan etkilenme gibi anlaşılabilir.¹⁹² Anadolu'da Hızır sevgisi, Hızır inancı, Hızır kültü uzun yıllardır bilinen bir gerçektir. Kurtarıcı fikri düşüncesi zorluk ve sıkıntı içerisinde olanların imdadına Hızır'ın yetişmesi gibi anlatılar mevcuttur. Arzu ve dileklerin kabul olması, gerçekleşmesi bir hayal ürünü gibi düşünülen isteklerin Hızır tarafından yerine getirileceği düşüncesi ona olan bağlılığı ve inancı artırmıştır.¹⁹³

2.3.6. *İlmi Câvidân*

Alevî-Bektaşî klasik eserleri arasında adından söz ettiren bir diğer eser Virânî Baba tarafından kaleme alınan *İlmi Câvidân*'dır. Çalışma içerisinde kullandığımız kaynak Osman Eğri tarafından hazırlanmış ve TDV Yayınları tarafından yayımlanmıştır.¹⁹⁴ Eserin müellifi Virânî Baba hakkında kaynaklarda detaylı bilgi mevcut olmamakla birlikte onun, Alevî-Bektaşî şairleri arasında olduğu kabul edilmektedir. Virânî adıyla meşhur zatın doğum yeri ve zamanı, öldüğü tarih ve

¹⁸⁹ *Hızırnâme*, vr. 1a, 5b, 6b, 19a, 23a, 24a, 26a, 26b, 30a, 43b, 67a, 84b, 112a, 140a, 140b, 155b, 156a, 156b, 157a, 158b, 159a.

¹⁹⁰ *Hızırnâme*, 36.

¹⁹¹ *Hızırnâme*, 36.

¹⁹² *Hızırnâme*, 19.

¹⁹³ Korkmaz, *Ansiklopedik Alevîlik-Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*, 321-322.

¹⁹⁴ *İlm-i Câvidân*, haz: Osman Eğri (İstanbul: TDV Yayınları, 2008).

mekan belli değildir. Onun hakkındaki bilgilere Abdalbâki Gölpınarlı'nın eserleri aracılığıyla ulaşıldığı belirtilmektedir.¹⁹⁵

Eserde aktarılan bilgilere göre Virânî Baba'nın Şah Abbas'la görüştüğü, aslında ölmediği sırrolduğu, Balım Sultan'a intisap ettiği sonucu çıkmaktadır.¹⁹⁶ *İlm-i Câvidân* orijinal metni besmele ve Fatiha Suresi'nin ilk ayetinin söylenmesinden sonra şu ifadelerle başlamaktadır:

“İmdi ey talib-i Hak! “*el-Hamdü li'llah*’dan murad, Tanrı Teâla’yı anmaktır ve Tanrı’yı anmaktan murâd, *bi-hamdi li'llâh* [demektir.] Eğer Tanrı’yı dilersen, özüne nazar eyle. Zira kim, özün[ü] bilen Hakk’ı bilir. Özün[ü] bilmeyen, Hakk’ı bilmez ve Hakk’ı bilmeyen, dîdâra irmez. Dîdâra irmeyen, hayvandır. Pes, hayvan olanlardır [ki], makam-ı fakrden bî-haberlerdir. Pes her kim, bu fakrın iktizası ne ise, bilmese, ol kimse mürşide irmemiştir. Mürşide irmeyen, Hakk’ı bilmemiştir ve Hakk’ı bilmeyen, Muhammed ve Ali’yi bilmemiştir ve Muhammed ve Ali’yi bilmeyen mülhiddir. İmdi, ey tâlib-i Hâk! Hâk didikleri, Muhammed Ali’dir. Zira külliye hâk, bunlardan aşikâre oldu. Eğer Adem isen, fehm eyle! Hayvan isen, otunu otla!”¹⁹⁷

Virânî Baba 1b varak numarasıyla kayıtlı olan kısımda besmele ve hamd kavramlarının açıklamasını yaptıktan sonra; Hakk’ı bilmenin Hz. Muhammed ve Hz. Ali’yi bilmekle başladığını bunları bilmeyenlerin ise inançsız olacaklarını ifade etmiştir. Hakk’a ulaşmak isteyen Adem olan insanın bunu idrak etmesi gerektiğini benzetme yöntemiyle ortaya koymuştur.¹⁹⁸ Fatiha Suresi’nin tefsiri, Ehl-i Beyt sevgisi, adap ve erkana dair kalp, velayet, insan-ı kamil gibi tasavvufî kavramlar *İlm-i Câvidân* içerisinde ele alınan konular arasındadır. Bunun dışında dört kapı kırk makam anlayışı eserde önemle üzerinde durulan bir diğer konudur.¹⁹⁹

Virânî Baba'nın eser içerisinde kullandığı dil öğreticiliğin yanı sıra anlatılanları teşvik edici ve sevdirci bir nitelik gösterir. Müellif kimi zaman eleştirip sakındırma yoluna giderken kimi zaman nasihat etme üslubunu kullanarak taliplerin

¹⁹⁵ Nurettin Albayrak, “Virânî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/109-110.

¹⁹⁶ *İlm-i Câvidân*, 16.; Ayrıca eserde onun Caferî ve Bektaşî olduğuyla ilgili dörtlükler mevcuttur. Bkz. *İlm-i Câvidân*, 289.

¹⁹⁷ *İlm-i Câvidân*, 65.

¹⁹⁸ *İlm-i Câvidân*, 67.

¹⁹⁹ *İlm-i Câvidân*, 141.

ve okuyucunun hem zihni hem de ruhsal alemlerine hitap etmeyi amaçlamaktadır.²⁰⁰ *İlm-i Câvidân*'da konular aktarılırken ayet ve hadislerden veya Hz. Ali'ye ait sözlerden faydalandığı, anlatımı anlaşılır kılmak için gerekli yerlerde benzetmeler yapıldığı ve soru-cevap metodunun kullanıldığı görülmektedir. Eserin içindekiler kısmında “*İlm-i Câvidân*'daki Din Öğretimi Metotları” şeklinde bu başlıklar hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

Eser, 36b kısmıyla neticelenmektedir. Burada müellif, kişinin insan-ı kamil olma yolunda Muhammed-Ali'yi dört kapı kırk makam tasavvuruyla bilmesi gerektiğini, karşılaşılan problemlerin ancak onlara ittiba etmekle çözüme kavuşturulacağını ifade etmiştir. Aksi takdirde Virânî Baba'ya göre kişi kurtuluşa eremeyecek ve ateş ehlinden olabileceği gerçeği ile karşılaşacaktır.²⁰¹ Bölümün bu kısmında çeşitli ayeti kerimelerle kişinin düşar olacağı durum betimlenmiştir.²⁰² Ayetlerden sonra müellif; “Hû dost, Şâh'ım, Efendim. “Mîm” [Muhammed], “âyn” [Ali], yâ hû.” ifadeleriyle eserini noktalamıştır.²⁰³

Eserde Hz. Muhammed'i bilmek ve tanımak sebebiyle peygamberliğe iman, çeşitli hadisler, miraç hadisesi, resule tabi olmak, levlake hadisi olarak ifade edilen rivayet, Hz. Adem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar peygamberlere iman, Adem'in (a.s) yüzü, sureti, vücudu ve özellikleri, Şuayb (a.s) hakkındaki bilgiler peygamberlik konusu ile ilgili ele alınan başlıklardır.²⁰⁴

2.3.7. *Dâstân-ı İbrâhim-i Edhem*

Alevî-Bektaşî klasik eserleri içerisinde yayımlanan eserlerden bir diğeri *Dâstân-ı İbrâhim-i Edhem* adlı manzum eserdir. Çalışmada yer verdiğimiz eser Mehmet Mahfuz Söylemez tarafından orijinal metin ve çevirisi bir arada olacak şekilde hazırlanmıştır.²⁰⁵ Orijinal nüshanın elde edilip incelenmesinde kendisinden istifade edilen kaynak kişi Durmuş Topal Baba'dır. Eser adından anlaşıldığı üzere aslen Arap kökenli olan İbrâhim b. Edhem (v.161/778-162/779) isimli zatın

²⁰⁰ *İlm-i Câvidân*, 21-27.

²⁰¹ *İlm-i Câvidân*, 345.

²⁰² Bkz: Tevbe,9/80. ; Yunus, 10/44. ; Saffat, 37/180-182.

²⁰³ *İlm-i Câvidân*, 349.

²⁰⁴ Bkz. *İlm-i Câvidân*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 107,111, 121, 133.

²⁰⁵ *Dâstân-ı İbrâhim-i Edhem*, haz. Mehmet Mahfuz Söylemez (Ankara: TDV Yayınları, 2011)

destanları hakkındadır. Hayatı hakkında değişik bilgiler mevcut olup tarihi kişiliği onun menkıbelerde kendisine yer verilmesine sebep olmuştur. Zengin ve saygın bir aileden olduğu, züht içerisinde bir yaşam sürdüğü ve çeşitli meslek gruplarında çalıştığı bilgisi onun hakkında söylenilebilecek şeyler arasındadır.²⁰⁶ Döneminin önde gelen âlimlerinden hadis rivayet ettiği ve büyük kitlelere dersler okuttuğu tarihi kayıtlar arasındadır.²⁰⁷ Sultan iken yaşadığı ibretlik olaylar sonucunda²⁰⁸ bu kisvesinden ayrılıp sade bir hayatı seçmesi, tefekkür ve ibadet ile Allah sevgisini her şeyin üstünde görmesi ve ona atfedilen çeşitli kerametler İbrâhim b. Edhem'in halk arasında destansı bir kişilik olarak addedilmesine sebep olmuştur.²⁰⁹

Söylemez tarafından çevirisi yapılan eserde *Dâstân-ı İbrâhim*'den sonra *Dâstân-ı Fâtumâ* adıyla ikinci hikaye bahis konusu edilmiştir. Bu hikayede Hz. Fatıma'nın Hz. Peygamber'in vefatının üzerine yaşadığı derin üzüntü ve acıları ele alınmıştır. Eserin son kısmında bir hikaye daha mevcut olup *Dâstân-ı Hâtun* hakkındadır.²¹⁰ *Dâstân-ı İbrâhim Edhem*, varak numarası 1b'de besmelenin ardından şu beyitlerin zikredilmesiyle başlamaktadır: “Yine geldi gönlüme bir söz dâhi/ Söyleyeyim dinler isen ey âhi/ Allah adı ile söze girelum/ Hem Muhammed'e salavât virelum.”²¹¹

Dâstân-ı İbrâhim-i Edhem adlı eser içerisindeki peygamberlik tasavvuru hakkında bir inceleme yapacak olursak yukarıda değindiğimiz üzere metin ilk olarak Hz. Muhammed'e (s.a.v.) salavat getirerek başlamaktadır.²¹² Metnin sonuna kadar başka bir yerde peygamberlikle ilgili bir husustan bahsedilmemiştir. Yalnızca Hızır İlyas nebi (vr. 3b) şeklinde Alevî-Bektaşî kültüründe önemli bir yer tutan bu iki isim zikredilmiş ardından “Muhammed Mustafa'nın (s.a.v.) ruhuna salavat getirelim”

²⁰⁶ *Dâstân-ı İbrâhim-i Edhem*, haz. Mehmet Mahfuz Söylemez (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 12.

²⁰⁷ *Dâstân-ı İbrâhim-i Edhem*, 13.

²⁰⁸ Nurettin Albayrak, “İbrâhim b. Edhem”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/295-296.; Hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Reşat Öngören, “İbrâhim b. Edhem”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/293-295.; Ayrıca hayatı hakkında çeşitli menkıbelerin var olduğu ve bunların pek çok dile çevrildiği bilinmektedir. Bkz. Nurcan Öznal Güder, *Dâstân-ı İbrâhim Edhem*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992), 7-8.

²⁰⁹ *Dâstân-ı İbrâhim-i Edhem*, 15.

²¹⁰ *Dâstân-ı İbrâhim-i Edhem*, 15-16.

²¹¹ *Dâstân-ı İbrâhim-i Edhem*, 21.

²¹² *Dâstân-ı İbrâhim-i Edhem*, 21.

ifadesiyle metin nihayete ermiştir. Hz. Muhammed için “Mustafa” ve seçilmiş manasında “mücteba” ve ayrıca “murtaza” kavramı kullanılmıştır.²¹³ Eserin son hikaye kısmında Hz. Muhammed (s.a.v.) “iki cihan güneşi Ahmed” olarak tanıtılmıştır.²¹⁴ Resulün buyruklarına ittiba etmek (vr. 15b), dinin Muhammed’in dini olduğu ifadesi, Hz. Peygamber’e salavat getirmek, onun iki cihan şahı ve sultanı olduğunun zikredilmesi, Hz. Muhammed’in doğduğu gece yaşananlar (vr. 18b) gibi pek çok husus eser içerisinde peygamberlikle ilgili görülen yansımalar. Sonuç itibariyle peygamberlik tasavvurunun *Dâstân-ı İbrâhim-i Edhem* adlı eserde mevcut olduğu ancak tüm peygamberler hakkında diğer klasiklerde olduğu gibi bir anlatımın var olmadığını söyleyebiliriz.

2.3.8. Kaygusuz Abdal (v. 848/1444) ve Eserleri

Tezimiz içerisinde inceleme konusu yaptığımız *Dil-Güşâ* ve *Saraynâme* adlı klasik kaynakların müellifi Kaygusuz Abdal, Yunus Emre’nin ardından onun fikirleri ve bakış açısı üzerine temellendirilen edebiyatla birlikte ilk nüvelerini oluşturmaya başlayan Alevî-Bektaşî edebiyatının ilk temsilcisi kabul edilmektedir. Onun hayatı hakkında detaylı bilgiler mevcut değildir.²¹⁵ Bununla birlikte müellifin hicri 800 senesinde doğduğu, Abdal Mûsâ’nın tedrisinden geçtiği, kalenderi tacını taktığı, aruz ve hece vezinlerinde şiirler yazdığı gibi ifadeler araştırmacılarca açıklanmıştır.²¹⁶

Kaygusuz Abdal’ın Alâiye Beyi’nin oğlu olduğu ve esasen isminin Gaybî olduğu onun hayatı ile ilgili söylenenler arasındadır. Kırk sene boyunca Abdal Mûsâ’ya hizmet ettiği, Mısır’da şeyhlik yaptığı ve orada bir tekke kurarak ömrünün sonuna kadar burada fikirlerini bağlolarıyla paylaştığı ifade edilmiştir. Gölpınarlı’nın belirttiğine göre Kaygusuz vefat ettikten sonra bahsedilen tekkenin içerisindeki bir mağaraya defnedilmiştir.²¹⁷ Kaygusuz Abdal’ın *Dîvân*, *Nefes* kitapları, *Dolab-nâme*, *Yaş-nâme*, *Câferiyye*, *Budala-nâme*, *Muglata-nâme*, *Esrâr-ı Hurûf*, *Dil-Güşâ* ve

²¹³ *Dâstân-ı İbrâhim-i Edhem*, 58.

²¹⁴ *Dâstân-ı İbrâhim-i Edhem*, 74.

²¹⁵ Abdülbâki Gölpınarlı, *Kaygusuz Abdal, Hatâyî, Kul Himmet*, (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1962), 5.

²¹⁶ Abdülbâki Gölpınarlı, *Kaygusuz Abdal, Hatâyî, Kul Himmet*, 6-7.

²¹⁷ Abdülbâki Gölpınarlı, *Kaygusuz Abdal, Hatâyî, Kul Himmet*, 5.

Saraynâme gibi pek çok eseri mevcuttur.²¹⁸ Kaygusuz'un eserlerinde “*Kaygusuz Abdal, Kaygusuz, Miskin Kaygusuz, Kul Kaygusuz*” gibi mahlaslar kullandığı ayrıca şiirlerinin bir kısmında *Sarâyî* mahlasını kullandığı bilinmektedir.²¹⁹

2.3.8.1. *Dil Güşâ*

Alevî Bektaşî klasikleri içerisinde yayımlanan eserlerden bir tanesi Kaygusuz Abdal'a (v. 848/1444 (?)) ait *Dil Güşâ* adlı kaynaktır. *Dil Güşâ*, Farsça kökenli bir sözcük olup “gönül fetheden, gönül açıcı, üns halinde salikin gönlünde ortaya çıkan feyz ve açılma durumu, ferahlık ve huzur veren, iç açıcı, neşeli gönül” olarak tanımlanmaktadır.²²⁰ Eserin elde edilmesinde kendisinden istifade edilen kaynak kişi Veliyettin Hürrem Ulusoy'dur. *Dil Güşâ*'nın asıl metni ve transkripsiyonlu hali Abdurrahman Güzel tarafından bir araya getirilerek yayımlanmıştır. Giriş bölümünün ardından Kaygusuz Abdal'ın hayatı, manzum, mensur ve manzum-mensur karışık eserleri verilmiş, *Dil Güşâ*'nın nüsha ve özelliklerinden bahsedilmiştir. Son olarak eserin orijinal ve günümüz Türkçesine çevrilmiş hali de verilerek *Dil Güşâ* tamamlanmıştır. Güzel, eserin sonuna sadece Marburg nüshasında yer alan Farsça kısmı ek şeklinde belirterek ilave etmiştir.²²¹ *Dil Güşâ*; besmelenin ardından şu beyitlerle başlamaktadır: “Gel iy kendü halüne yol bulanlar/Ma'nide kendü miktarın bilenler/İrişenler bu vahdet menziline/Can u baş terk edenler ışk yolına.”²²²

“Vahdet-i vücûd” fikrinin ana tema olarak işlendiği eserde vahdet, mürşid-i kâmil, özünü nefsinin bilmek gibi çeşitli kavramlar hakkında açıklamalar ve beyitler görmek mümkündür.²²³ Örneğin 38b varak numarasında özünü bilmekle ilgili ifadeler mevcuttur.²²⁴ Eser açık ve akıcı bir üslupla yazılmıştır.²²⁵ Ek kısmında Farsça ve Türkçe metin kısmında hikayeler de yer almaktadır.²²⁶

²¹⁸ Abdülbâki Gölpınarlı, *Kaygusuz Abdal, Hatâyî, Kul Himmet*, 8-9.

²¹⁹ Kaygusuz Abdal, *Sarayname*, haz: Abdurrahman Güzel (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989), 4-5.

²²⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 225. ; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 108. ; Kanar, *Büyük Farsça Türkçe Sözlük*, 663.

²²¹ Eserin pek çok nüshası mevcuttur. Bkz. Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal -Alaaddin Gaybî* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 141; *Dil Güşâ*, haz: Abdurrahman Güzel (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 58-61.

²²² *Dil Güşâ*, 71.

²²³ Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal (Alaaddin Gaybî)*, 141.

²²⁴ *Dil Güşâ*, 127.

Dil Güşâ içerisinde görülen peygamberlik tasavvuru hakkında bir bilgilendirme yapılacak olursa ilk olarak göze çarpan şey Hz. Muhammed'in candan ve gönülden sevilmesinin önemi (vr. 27b, 37b) üzerinde durulmasıdır. Adem (a.s) dönemi (vr. 28b), Adem peygamberden son peygamber Hz. Muhammed'e kadar pek çok peygamber gönderildiği ve Hz. Adem'in çeşitli yönlerden özellikleri²²⁷ gibi hususlar, İsa, Musa ve İbrahim peygamberler (vr. 32a), Hz. Adem'e secde²²⁸, peygamberlere iman (vr. 36a), Hz. Peygamber'den hadisler²²⁹, Süleyman (a.s.), Eyyüb (a.s.), İsa (a.s.), İdris (a.s.), İbrahim (a.s.), Musa aleyhisselamın Firavun ile mücadelesi, İbrahim aleyhisselam ile Nemrud arasında yaşananlar ve peygamberliğin gerekliliği gibi pek çok örnek eser içerisinde kullanılan peygamberlik algısı motiflerindendir.

2.3.8.2. Saraynâme

Kaygusuz Abdal'a ait eser *Saraynâme*, Alevî-Bektaşî klasikleri içerisinde yayımlanan bir kaynaktır. Abdurrahman Güzel eserin Marburg, Ankara ve Süleymaniye kütüphanelerinde olmak üzere üç adet nüshasının varlığından bahsetmiştir.²³⁰ Alevî-Bektaşî klasikleri içerisinde yayıma hazırlanan eser Kaygusuz Abdal'ın hayatı, eserleri, *Saraynâme*'nin özellikleri ve metnin verilmesi şeklinde bir içeriğe sahiptir. *Saraynâme*'de dünya hayatının insanları aldatıp oyaladığı bu cihanın bir saray hüviyetinde olduğu ve insanların dünya meşgaleleri içerisinde bu sarayı, cihanı var eden yaratıcıyı unuttukları dile getirilmiştir. Eser Kaygusuz Abdal'ın *Dil Güşâ*'sında görüldüğü gibi mesnevi tarzında yazılmış bir şiirle başlamaktadır.²³¹

“Bende-i sahib-i kitabım ta ebed/ Devleteş veliyem kenz-i Rabbü's-samed

Şey'en lillah iderem senden İlahi/ Ki sensin cümle'nün püşt ü penahı

²²⁵ Örnek metin için bkz. *Dil Güşâ*, 197.

²²⁶ *Dil Güşâ*, 197.

²²⁷ *Dil Güşâ*, 88.

²²⁸ *Dil Güşâ*, 112.

²²⁹ “Müminin kalbi Allah'ın evidir”, *Dil Güşâ*, 139.

²³⁰ Güzel, *Kaygusuz Abdal -Alaaddîn Gaybî*, 147.

²³¹ Güzel, *Kaygusuz Abdal -Alaaddîn Gaybî*, 47.

Halinden cümle ‘alemün habirsin/ Her işde kudretün vardır Kadirsin.’²³²,”

Eserde kullanılan dil anlatımın anlaşılabilirlik düzeyini artırmak, mevcut olan kapalı kısımları belirginleştirmek gibi fikirler doğrultusunda sade ve açıktır.²³³ Eserde can kulağıyla dinlemek (vr. 7b), perhiz eylemek (vr. 9b) gibi tasavvufi deyimler de yer alır. *Saraynâme* manzum mensur karışık bir şekilde kaleme alınmıştır. *Saraynâme* adlı eser içerisinde peygamberlik algısı ile ilgili yer verilen noktalar hakkında bir değerlendirme yapılacak olursa, Muhammed Mustafa’yı bilmek, tanımak (vr.2a), nebilere iman (vr.3a), Hz. Adem’e secde ve onun hakimiyeti²³⁴, peygamberlerin sözüne inanan kimseler (vr.19b), Adem peygambere nur, Eyyüb peygambere sabır ve şükür verildiği, Musa (a.s.) hakkında anlatılanlar²³⁵, Lokman’a (a.s.) hikmetin verilmesi, Süleyman peygambere devlet yönetimi verilmesi ve İsa (a.s.) hakkındaki bilgiler (vr.26a), Hz. İbrahim’in daveti, Yusuf aleyhisselamın güzelliği, Yakup peygamberin çektiği özlem, Hz. Yunus’un balık batnındaki imtihanı, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) miracı (vr.26b.), Hz. Peygamber’in inananlara şefaate edeceği düşüncesi²³⁶, Nuh tufanı (vr.28a), Hz. İsmail’in kurbanlık meselesi, Salih peygamberin sıldk sahibi oluşu, Davud’un (a.s.) avazı (vr.36b) gibi peygamberler hakkında çeşitli ifadeler ve anlatımlar *Saraynâme* adlı eser içerisinde nübüvvet konusunun edindiği yeri göstermektedir.

Eserin sonunda araştırmacı Güzel tarafından *Saraynâme*’nin bütün nüshalarında olmayan bir de Çağatayca gazel ilavesi yapılmıştır. Bu kısmın Marburg nüshasından alındığı yazar tarafından belirtilmiştir.²³⁷ *Sarayname* metninin sonunda bir de sözlük kısmı mevcuttur bibliyografyanın verilmesiyle kitap tamamlanmıştır.

2.3.9. *Fütüvvetnâme-i Tarikât*

Arapça’da “gençlik, yiğitlik, mertlik, fütüvvet teşkilatı, ahilik, eskiden Anadolu’da kurulup gelişen esnaf teşkilatı” gibi manalarda anlaşılan “Fütüvvet” kavramı bir kimsenin yalnızca kendisi için değil diğer insanlar için de yiğitlik

²³² *Saraynâme*, haz: Abdurrahman Güzel (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 115.

²³³ *Saraynâme*, 91.

²³⁴ *Saraynâme*, 140.

²³⁵ *Saraynâme*, 187, 208.

²³⁶ *Saraynâme*, 220.

²³⁷ *Saraynâme*, 388.

göstermesini, onların mutluluğu ve iyiliği için çaba göstermesi olarak ifade edilmiştir. Fütüvvet sahibi bireyin yaratıcının seveceği huy ve özelliklerde olması, ilahi emir ve yasakların bireyin nefsi istek ve arzularından daha önemli görülmesini gerekli kılmaktadır.²³⁸ *Fütüvvetnâme* ise “fütüvveti konu alan ve Ahilik teşkilatı hakkında bilgi veren eserler” olarak bilinmektedir.²³⁹ Fütüvvet davetine ilk peygamber Hz. Adem’in başladığı ve Hz. Peygamber (s.a.v) dönemi dahil pek çok peygamberin hayatında fütüvvetin izlerini görmenin mümkün olduğu bilinmektedir.²⁴⁰ Hz. Ali’nin Hz. Muhammed’in (s.a.v) varisi ve ondan sonra fütüvvet makamını temsil edecek en iyi kimse olduğuna dair düşünce “Ali’den başka yiğit, Zülfikâr’dan başka kılıç yoktur” şeklinde anlam bulan “Lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ Zülfikâr” rivayeti ile eserde örneklendirilmiştir.²⁴¹

Fütüvvet sahibi kişiler “fütüvvet ehli, fütüvvetdâr” olarak kabul görürken, Arap dilinde “feta, fityan” gibi kavramlar onları temsil etmek için kullanılırdı.²⁴² Fütüvvetnameler önceleri “fütüvvet” kelimesinin doğrudan bağlantılı olduğu hususlar hakkında yazılırken sonraları özellikle XIII. yüzyıldan itibaren mesleki kural ve kaidelerin yer aldığı içeriklerde hazırlanıp ahi teşkilatı bünyesinde kullanılmışlardır. Fütüvvetnâmeler sufi, fütüvvet teşkilatına ait ve ahi loncaları fütüvvetnameleri olmak üzere üç türde incelenmektedir.²⁴³

²³⁸ Mehmet Saffet Sarıkaya, “Bektaşî ve Alevî Kültürünün Yazılı Kaynaklarından Fütüvvetnâmeler”, *Anadolu’da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, ed., Halil İbrahim Bulut (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010), 367.

²³⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012), 140. ;Kanar, *Büyük Farsça Türkçe Sözlük*, 1021. ;Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 280-281. ; Korkmaz, *Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, 237-238.

²⁴⁰ Ebu Abdi’r –Rahman Muhammed İbn el-Hüseyin es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev: Süleyman Ateş (Ankara: AÜİF Yayınları, 1977), 22-23.; *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, haz: Osman Aydınli (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 15.

²⁴¹ *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, haz: Osman Aydınli (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 15.

²⁴² Abdülbaki Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, *İÜİFM* (İstanbul: 1949-50), 1/1-4, 6.; Eserlerde fütüvvet sahibi olmaktan bahsedilirken kişinin Allah Teâla, Hz. Resul ve veliler ile sohbet etmesi, kulun emanet, sıdk, sabır ve salih kardeş gibi önemli hususları koruması, dostluk, vefa, cömertlik gibi güzel hasletlere sahip olması, çekinmeden hakkı söylemesi gibi özellikler dile getirilmiştir. Bkz. es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 34, 70,93-94.

²⁴³ A. Yaşar Ocak, “Fütüvvetnâme”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/264-265.

Günümüze ulaşan en eski *Fütüvvetnâme*, Ebu Abdrurrahman es-Sülemî'nin (v.412/1021) *Kitâbü'l Fütüvve* isimli eseridir.²⁴⁴ İlk Türkçe *Fütüvvetnâme*, Yahya b. Halil b. Çoban el- Burgazî'nin kaleme aldığı *Fütüvvetnâme*'dir.²⁴⁵ En eski manzum Türkçe *fütüvvetnâme* eserinin ise Şeyh Eşref b. Ahmed'e ait *Fütüvvetnâme*'nin olduğu kabul edilmektedir.²⁴⁶ Çalışma içerisinde incelediğimiz *Fütüvvetnâme*, Alevî Bektaşî klasikleri içerisinde yayımlanan Osman Aydınli tarafından hazırlanmış eserdir. *Fütüvvetnâme-i Tarikât* özel ismiyle tanınan eser, Aldulgani Muhammed b. Alauddin el-Hüseyni er-Radavî'ye (v.930/1524 ?) aittir. *Fütüvvetnâme-i Tarikât* şu şekilde başlamaktadır:

“Hâzâ kitâbu Fütüvvetnâme-i Tarikât Bismillâhirrahmânirrahîm ve sallallahu alâ seyyidinâ Muhammedin hatemi'l enbiyâi ve'l-murselîn ve ashâbihi ecmain buyurmuşdur ki fütüvvet üç kısımdır. Evvelen Allah emrini hıfz etmektir ikinci sünnet-i Resule ria'yet etmektir üçüncü ehlullah ile sohbet etmektir.”²⁴⁷

Eser içerisinde peygamberlik algısı ile ilgili zikredilen hususlar hakkında bilgi verilecek olursa, Hz. Muhammed'e salat ve selam getirildikten sonra O (s.a.v.), nebilerin ve resullerin sonuncusu olarak ifade edilmiştir ve fütüvveyi asfiya²⁴⁸ olarak gösterilmiştir. Ayrıca eserde fütüvvet sıralaması yapılan peygamberler²⁴⁹ sırasıyla şu şekilde ortaya konulmuştur: Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed (a.s.m). *Fütüvvetnâme-i Tarikât* 'ta Hz. Adem'in cennetteki imtihanı, Miraç hadisesi, Hz. Peygamber'in şefaatçi olacağı ve onun uyarıcı, müjdeleyici, kandil ışığı gibi sıfatlarla nitelendirildiği görülmektedir.²⁵⁰ Bütün peygamberlere iman etmenin gerekliliği, Hz. Adem'in zürriyeti, 124 bin peygamberin yaratılması, Hz. Musa ve

²⁴⁴ Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, 12. ;Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998), 42.

²⁴⁵ A. Yaşar Ocak, “Fütüvvetnâme”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/264-265.

²⁴⁶ Diğer Fütüvvetnâmeler ve muhtevaları hakkında bkz. Sarıkaya, “Bektaşî ve Alevî Kültürünün Yazılı Kaynaklarından Fütüvvetnâmeler”, 369-377.

²⁴⁷ *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 61.

²⁴⁸ *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 61.

²⁴⁹ *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 73.

²⁵⁰ *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, vr. 5a, 11a, 12a, 13b, 22b.

Hız. Harun, Hız. Ŗit ve Hız. İdris gibi pek çok peygamberin ismi eser içerisinde zikredilmektedir.²⁵¹

2.3.10. Muhammed b. Hanefiyye Cengi

Hız. Ali'nin (r.a) Havle bint Ca'fer el-Hanefiyye isimli hanımından doğan çocuğu Muhammed b. Hanefiyye' nin (v. 81/700)²⁵² cenkleri ve faaliyetleri hakkında yazılan bir eserdir. Eserin hangi dönem kaleme alındığıyla ilgili net bilgilerin mevcut olmayışı araştırmacılarca zikredilen bir husustur.²⁵³ Alevî-Bektaşî klasikleri içerisinde yayımlanan eserde kendisinden istifade edilen kaynak kişi Durmuş Topal Babadır. Ceyhun Ünlüer tarafından hazırlanan metinde orijinal kısım, transkripsiyon ve sadeleştirme bir arada verilmiştir. Eser, “Râviyân-ı ahbâr ve nakîlân-i âsâr ve Muhaddis-i rüzgâr, râviler şöyle rivayet iderler kim; Şâh-ı Merdân Berber gazâsını feth idüp geldikten sonra üç ay rahat olup dördüncü ay Resul Hazret on altı bin ashâb koşup Şâh-ı Merdân'ı Kayser-i Rum'a gazaya gönderdi.” şeklinde başlamaktadır.²⁵⁴

Metin, hikaye metoduyla anlatılmış ve akıcı bir şekilde ilerleyen diyaloglar içermektedir. Hız. Peygamber ve “Şâh-ı Merdân” olarak kabul edilen Hız. Ali'nin konuşmalarına sıkça yer verilmiştir. Eser Muhammed b. Hanefiyye ile Cemile adlı kişinin nikahlanmasının anlatılmasının ardından bir beyitle tamamlanmıştır. Eser içerisinde Hız. Muhammed (s.a.v.) kainatın efendisi, varlıkların sebebi ve iki cihan serveri olarak gösterilmiştir. Hız. Muhammed'in mucizeleri sebebiyle zaferlerin kazanıldığı, ona çokça salavat getirildiği ve “dini Muhammed aşkına” gibi ifadelerin kullanılması²⁵⁵ sebebiyle eserde peygamberlik kurumuna verilen ihtimam açıkça ortadadır. Bununla birlikte bir yerde İsmail peygamberin kouna yapılan benzetmeden²⁵⁶ hareketle diğer peygamberlere iman edildiği ve onlara da ihtimam gösterildiği varsayımında bulunabiliriz.

²⁵¹ Fütüvvetnâme-i Tarikât ,vr., 13a, 24a, 36b, 37a, 38a.

²⁵² Mustafa Öz, “Muhammed b. Hanefiyye”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/537-539.

²⁵³ Muhammed b. Hanefiyye Cengi, haz: Ceyhun Ünlüer (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 16.

²⁵⁴ Muhammed b. Hanefiyye Cengi, 21.

²⁵⁵ Muhammed b. Hanefiyye Cengi, 79, 81, 83.

²⁵⁶ Muhammed b. Hanefiyye Cengi 103.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ALEVÎ BEKTAŞÎ KLASİK KAYNAKLARINDA
PEYGAMBERLİK TASAVVURU

ALEVÎ BEKTAŞÎ KLASİK KAYNAKLARINDA PEYGAMBERLİK TASAVVURU

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle genel İslami anlayışta var olan peygamberlik tasavvurundan bahsetmeyi uygun gördük. Zira nübüvvet algısını konu edindiğimiz Alevîlik-Bektaşîlik bu ana bünye içerisinde varlık göstermiştir. Bölüm içerisindeki başlıkları seçerken konumuzla ilgili olabilecek hususlara yer vermeye çalıştık. Genel İslami anlayışta nübüvvet meselelerinin çok detaylı bir şekilde işlenmesi, pek çok kaynakta nübüvvete müstakil bir başlık verilmesi mümkündür. Ancak biz çalışmamızın bu bölümünde Alevî-Bektaşî klasik kaynaklarında peygamberlik konusu bağlamında fazlaca vurgu yapılan hususları öne çıkarmaya çalıştık. Klasik kaynaklarda peygamberlik tasavvuruyla ilgili yer verilen anlatımları mukayeseli bir şekilde incelemeye gayret ettik. Konunun bütüncül bir şekilde ele alınabilmesi ve okuyucunun zihninde genel bir tablo çizilebilmesi açısından eserlerde nübüvvet hakkındaki bilgileri karşılaştırmalı olarak ortaya koyduk. Alevî-Bektaşî klasiklerinde peygamberlik tasavvurunu incelerken eserlerde ayet ve hadislere çokça atıf ve telmihte bulunulması sebebiyle de bölüm sonunda ayetlerle ilgili bir tablo hazırlamaya çalıştık.

3.1. Genel İslami Anlayışta Nübüvvet

Alevî-Bektaşî klasik eserlerinde peygamber tasavvuruna eserler üzerinden mukayeseli bir şekilde değinmeden önce, okuyucunun mukayese yapabilmesi açısından genel İslami anlayışta nübüvvet meselesi ve alt başlıkları hakkında özlü bilgiler verilmesi isabetli olacaktır. Peygamberlik olgusu tarih boyunca tüm toplumlar nezdinde konuşulan, üzerinde fikirler yürütülen bir olgu olmuştur. İlk insan Hz. Adem'den itibaren peygamberler toplumların ihya edilmesinde, ilahi kelamın yüceltilip insanlara varoluşsal durumlarını keşfettirmede merkezi konumda yer almışlardır. Peygamberler diğer insanlar gibi çeşitli meslek dallarıyla uğraşarak işlerini sağlamışlardır. Nitekim onların beşeri özellikleri diğer insanlar gibidir ancak peygamberler olarak sorumlulukları ve çeşitli meziyetlerinin olduğu vakidir.

Hayatlarının son anına kadar risalet görevlerini sürdüren peygamberlerin bu elçilik vazifeleri pek çok kaynağa ilham olmuştur. Onların hayatları çeşitli eserler

aracılığıyla kaleme alınmıştır ve tüm insanlığın istifadesine sunulmuştur. Alevîlik-Bektaşîlik kaynak eserleri içerisinde de peygamberler hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu bölümde tüm bu bilgiler ışığında Alevîlik-Bektaşîlik'te peygamber kimdir, nübüvvetin onların zihin dünyasında edindiği yer nedir gibi hususları değerlendireceğiz.

3.1.1. Peygamber, Nebi ve Resul Kavramları

Sözlükte “haber getiren, haberci” gibi manalara gelen “Peygamber” kelimesi Farsça kökenli bir tabir olup terim olarak “Yüce Allah’tan vahiy vasıtasıyla edindiği bilgi, emir ve nehiylerin tümünü insanoğluna ulaştırmak ve onları hak dine çağırmakla görevli üstün vasıflara sahip olan elçi” manasındadır.¹ Peygamber kelimesi Kur’an’da Nebi, Resul ve Mürsel gibi kelimelerle ifade edilmiştir. *“Andolsun, senden önce eski topluluklar arasından elçiler göndermiştik. Onlara bir peygamber geldiğinde muhakkak onunla alay ederlerdi.”*² *“Kim Allah resulüne itaat ederse, Allah’a (cc) itaat etmiş olur, yüz çevirenlere gelince seni onlara bekçi olarak göndermedik.”*³ buyrulmaktadır. Görülüyor ki ayetlerde peygamber kavramı resul, nebi, mürsel gibi terimlerle ifade edilmiştir.

Nebi kelimesi Arapça’da “fayda getiren haber” manasındaki n-b-e kökünden gelmektedir. Burada “haber” anlamıyla kastedilen Allah (cc) ve Hz. Peygamber’den (s.a.v.) edindiğimiz kesin, doğru bilgidir. Kur’an-ı Kerim’de nebi kelimesinin kullanımıyla ilgili pek çok örnek yer almaktadır. Allah (cc) nebi kelimesini “haber” manasında zikretmiştir.⁴ Bu kullanımın örneklerini artırmak mümkündür.⁵ “Haber” manasının kesin bilgi kategorisinde değer görebilmesi nebe sayılabilmesi için bahsedilen bilginin ilim ifade etmesi, önemli ve yararlı bir içeriğe sahip olmasının gerekliliği üzerinde durulur. Dolayısıyla Nebi’nin şeksiz şüphesiz, önemli ve insanlık alemine fayda sağlayan bir içerikteki haberi tebliğ eden kimse olduğu anlaşılmaktadır.⁶ Nebi kelimesiyle ilişkilendirilen bir diğer kavram olan n-b-y

¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Peygamber” *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/257.

² Bkz: Hicr 15/10-11.

³ Bkz: Nisa 4/80.

⁴ Bkz: Sad 38/67 -68. ;Nebe 78/ 1-2. ;Teğabun 64/5. vdğr.

⁵ İsfahânî, *Müfredât(Kur’an Kavramları Sözlüğü)*, 958-959.

⁶ Musa Bilgiz, “Kur’an’da Nübüvvet(Peygamberlik)”, *Diyanet İlmi Dergi* 49/1 (2013) , 25.

ifadesinin ise yücelik/yükseklik anlamında olduğu bu sebeple peygamber olan bir kimsenin diğer insanlara göre makam bakımından daha üstün olduğu görüşü dile getirilmiştir. Görüşe delil olarak Kur'an'dan ayetlere⁷ telmihte bulunulmuştur.⁸

Peygamber kavramı analiz edildiğinde ele alınan bir diğer kavram resuldür. Resul sözlükte, r-s-l kökünden gelmekte olup “teenni ile gitmek” olarak belirtilmiştir. Aynı zamanda resul kavramı hakkında “elçi, sözün, mesajın taşıyıcısı”⁹ ifadeleri kullanılmıştır. Yukarıda zikredilen kavramların Kur'an'da yüce Allah'ın emir ve yasaklarını kapsayan tüm buyruklarını insanlara iletmekle vazifeli olan üstün özellikleri haiz bir elçi” ayrıca resul kavramı için de “Allah (cc) ve peygamberleri arasında veya diğer bazı insanlar arasında elçilik görevini yerine getiren melekler” anlamlarının kullanıldığı belirtilmiştir.¹⁰ Resul ve nebi kavramlarının her ne kadar birbirlerinin yerine kullanıldığına dair örnekler mevcutsa da bu iki kavram arasında bir ayrımın bulunduğundan söz edilir. Kendinden önceki şariat ile ayrılmayıp, kendisine kitap indirilmemiş peygamber için “nebi” kavramı buna karşın kendisine yeni bir şariat ve kitap verilmiş olan peygamber için ise “resul” kavramının kullanıldığı çeşitli kaynaklarda dile getirilen bir ayrımdır.¹¹

Netice itibariyle söylenecek olursa Nübüvvet ve Risalet kavramlarının eş anlamlı terimler oldukları ve Türkçe'de yaygın kullanımlarının ise peygamber olduğu söylenilebilir. Nebi ve resul kavramlarının ise kelime manası olarak ayrıştığı fakat ıstılahen birbirlerinin yerine kullanıldıkları çoğunluğun görüşüdür denilebilir. Zira bu iki kavramın birbirlerinin yerine kullanıldıkları ile ilgili örneklerden daha önce bahsedilmişti.

3.1.2. Peygamberliğin Allah Vergisi Olması ve Peygamber Göndermenin Gerekliliği Meselesi

⁷ Bkz: Meryem 19/57.

⁸ İsfahâni, *Müfredât (Kur'an Kavramları Sözlüğü)*, 961.

⁹ İsfahâni, *Müfredât (Kur'an Kavramları Sözlüğü)*, 398.

¹⁰ Yavuz, “Peygamber”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/257-262.

¹¹ Osman Cilacı, “İlahi Dinler Açısından Peygamberlik ve Hz. Muhammed”, *İslam'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği*, (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 225.

İnsanlık var olduğu günden bu yana toplumlara hayatlarını belirli bir düzen içerisinde sürdürebilmeleri ve kaosa sürüklenmemeleri için Allah her kavme birer peygamber göndermiştir ve insanlar doğru yola iletmeye çalışılmıştır.¹² Tüm bu peygamberler yüce Allah tarafından seçilmişlerdir. Öte yandan dünya ve ahiret mutluluğunu tesis edebilmek için peygamber gönderilmesi zaruri bir durumdur. Dolayısıyla peygamber örnekliğinde bir yaşam tasavvuru insanlığın daha yaşanılabilir bir hayat sürdürebilmesinin temel koşuludur denilebilir.¹³ Bu doğrultuda Kur'an'da elçilik vazifesinin Allah (cc) tarafından dilediği kuluna verilmiş bir ihsan olduğu, elçilerin bu vazifeyi yalnızca Allah'ın (cc) dilemesiyle hak edebilecekleri belirtilmektedir.¹⁴

Peygamber göndermenin gerekliliği hususu alimler arasında geçmişten günümüze kadar gelen tartışma konularından birisidir. Zira peygamberlik olmadan iyyin, doğrunun ve hakikatin keşfedilebileceği düşüncesine sahip gruplar ve savunucuları olmuştur. Onların bu görüşlerini temellendirmelerinde kullandıkları en temel vurgu akıldır. Buna göre insanoğluna verilen akıl sayesinde evrenin ve diğer hakikatlerin bilim aracılığıyla gün yüzüne çıkarılabileceği düşüncesine inanılmaktadır. Ancak akıl vasıtasıyla evrendeki her şeyin tam manasıyla kavranamadığı bilinen bir gerçektir. Salt akılla kavranamayan şeyleri insanlar kimi zaman mantıki veya dini bir dayanağı bulunmayan büyücülük, medyumluk gibi gelecekte haber verdiğini ve hakikatlerin kişiye ulaştırılabildiğini savunan gruplar aracılığıyla öğrenmek istiyordu.¹⁵ Ancak Kur'an bu tarz işlerle hakikatin algılanamayacağını ve yapılan tüm çalışmaların beyhude birer uğraştan ibaret olduğunu vaz etmektedir.

Kelam ilminde peygamberliğin ispatı ve gerekliliği konusu insan aklının bütün alanları kavramakta yetersiz kalması ile ilişkilendirilmektedir. İmam Mâtürîdî (v. 333/944) nübüvvet konusunun hidayet önderleri ve hayır sahibi öncü kişiler tarafından benimsendiğini risalet kurumuna karşı gelenlerin kimler olduğunu beş

¹² Bkz: Nahl 16/36.

¹³ Mevlüt Uyanık, "İnsanlığın Peygamberliğe İhtiyacı (Bir İman Esası Olarak Peygamberlik)", *İslami İlimler Dergisi*/1 (2006), 244.

¹⁴ Bkz: Cuma 62/4, Enam 6/124.

¹⁵ Çağfer Karadaş, "İsbat-ı Nübüvvet ve Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği Adlı Eser Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi*/1 (2003), 153.

grup altında incelemiştir. Nübüvveti inkar edenlerin fikirlerine çeşitli itirazlarla cevap vererek; ilahi mesajın insanlara ulaştırılmasında peygamberliğin öneminden bahsetmiştir. Akıl, insan doğası, sosyolojik gerçeklikler ve tarihin genel kabullerini göz önünde bulundurarak düşüncelerine açıklık getirdiği belirtilmiştir. Ayrıca İmam Mâtürîdî'nin Hz. Muhammed'in (s.a.v) peygamberliğini anlatırken mucize çeşitlerinden faydalandığı ifade edilmiştir.¹⁶

Aynı zamanda insanlarda sonsuz mutluluk elde etme isteğinin var olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Onları bu sonsuz mutluluğa ulaştırmanın yollarından birisi de iman sahibi bireyin ameli ve pratik boyutta davranışlarını düzenlemesinden geçmektedir. Bu doğrultuda peygamberlerin kişileri cennete veya cehenneme sevk edecek davranışları vahyi bilginin ışığında insanlara bildirmesi ve onlara öncülük etmesi gerekmektedir. Dolayısıyla yalnızca vahyin tebliğ edilmesi değil onun nasıl algılanıp ne tür bir yaşayışla uygulamaya konulacağı ise peygamberlik olgusunun varlığıyla mümkün görünmektedir.¹⁷

3.1.3. Peygamberlerin Sayısı

Peygamberlerin sayısı hakkında kaynaklarda genel geçer bir rakamdan bahsedilmemiştir. Ancak yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'de her millete, her kavme birer peygamber gönderildiği yönünde ayetler mevcuttur. Örneğin Nahl suresi 36. ayette Allah (cc), *“Andolsun ki biz her ümmete “Allah’a kulluk edin, sahte Tanrılardan uzak durun diyen bir elçi gönderdik”* buyrulmaktadır. Yine konuyla ilgili bir diğer ayette *“Doğrusu biz seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun.”* buyrulmaktadır¹⁸.

Ayetler göz önünde bulundurulduğunda görülüyor ki genel itibarıyla gönderilen peygamberlerin sayısı net olarak belirtilmemiştir. Bununla birlikte Allah Teâla insanları doğru yola ulaştırmada onlara rehberlik edecek müjdeleyici veya

¹⁶ Sönmez Kutlu, *İmam Maturidi ve Maturidilik* (Ankara: Otto Yayınları, 2011), 204-205.

¹⁷ Uyanık, “İnsanlığın Peygamberliğe İhtiyacı (Bir İman Esası Olarak Peygamberlik”, 245.)

¹⁸ Bkz. Fatır 35/24.

uyarıcı olacak şekilde resuller göndermiştir. İlk peygamber Hz. Adem'den¹⁹ son peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.v) kadar çeşitli aralıklarla pek çok peygamber gönderilmiştir. Her peygamber gönderilmiş olduğu ümmete iyilikleri emredip kötülükleri men etme doğrultusunda öncülük ederek ilahi buyruğun iletilmesi görevini yerine getirmiştir. Kur'an'da yirmi beş tane peygamberin isminden bahsedildiği bilinmektedir. Bu peygamberler "Adem, İdris, Nuh, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub, Yusuf, Lut, Hud, Salih, Şuayb, Musa, Harun, İlyas, Elyesa, Yunus, Eyyüb, Davud, Süleyman, Zekeriyya, Yahya, İsa ve Muhammed" aleyhimüsselamdır.²⁰

Peygamberlerin sayısı hakkında hadis kaynaklarında birtakım sayıların zikredildiğine dair açıklamalar mevcutsa da bunların kesin doğrular olduğu yönünde bir neticeye varılamamaktadır.²¹ Ancak insanlığın var olduğu günden bu yana pek çok milletin gelip geçtiği yadsınamaz bir gerçektir. Buna binaen yeryüzündeki tüm milletlerin isimlerinin tek tek Kur'an'da zikredilmediği bilinen bir diğer husustur. Dolayısıyla her milletin ve peygamberinin isminin Kur'an'da zikredilmediğini ancak farklı zamanlarda çeşitli toplumlara pek çok peygamberin gönderildiği söylenilebilir.²² Bütün peygamberlere verilen vahiylerin içeriklerinin aynı doğrultuda olduğu, her peygamberin Allah'ın emir ve yasalarını tebliğ ettiği ayetlerde açıkça ortaya konulmaktadır.

3.2. Peygamberlerin Sıfat, Fazilet ve Özellikleri

3.2.1. Beşer Olmak Bakımından Özellikler

Peygamberler de diğer insanlar gibi birer beşerdirler. Onlar gibi temel insani ihtiyaçları bulunmaktadır. Beslenme, aile kurma, seyahat etme, sosyal ilişkiler içerisinde bulunma, hastalanma ve vefat etme gibi tüm davranış ve durumlarda diğer insanlar ile aralarında bir ayırmadan söz edilememektedir. Onların toplumun çeşitli kademelerinde var olma, her türlü alanda söz sahibi olma hakları vardır. Bu sebeple

¹⁹ Bkz: Bakara 2/31, 33, 34, 37; AI-i İmran 3/33, 59; A'raf 7/11, 19; İsra 17/61; Kehf 18/50.

²⁰ Yavuz, "Peygamber", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/257-262.

²¹ Bekir Topaloğlu vd., *İslam'da İman Esasları* (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 331-333.

²² Ayrıntılı bilgi için bkz: Hicr 15/10. ;Müminun 23/44. ; Maide 5/19, 46.

peygamberlerle diğer insanlar arasında insan olmak bakımından temel bir farklılık bulunmamakta aksine pek çok yönden benzerlikler bulunmaktadır. Bu konuda Kur'an'ın birçok yerinde çeşitli ayetlerle konu gayet açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Örneğin Kehf suresinde ilgili ayette “*De ki: Ben yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana ilahınızın sadece bir ilah olduğu vahyolunuyor.*”²³ buyrulurken peygamberlerin birer beşer oldukları ifade edilmiştir. Aksi bir durumun düşünülmesi pek mümkün değildir. Zira insan ile insan, insan ile toplum, insan ile yaratıcı arasındaki ilişkilerde onların hissettiklerini hissedebilecek, gerektiğinde yaşanan sıkıntıların çözüme kavuşturulabilmesinde yardımcı olabilecek kişinin bir insan olması gerekir. Peygamberin olağanüstü özelliklere sahip, akılla tasavvur edilmesinin güç insanüstü kimseler olması imkan dahilinde olmamıştır. Peygamberin toplumdaki bireyleri yakından anlayabilecek onlarla direkt ve doğrudan etkileşim içerisinde bulunabilecek birer beşer olmaları kainatın düzenini tesis etmede ve kulluğun temsil makamındaki örnekliğinde oldukça önem arz etmektedir.²⁴ Bu doğrultuda onların beşer olarak yaratılmaları yaratıcı tarafından insanlar için verilmiş bir lütuftur denilebilir.

Peygamberlerin beşer olmaları bazı üstün niteliklere sahip olmalarına engel teşkil etmez. Akıllı, zeki, üstün ahlaka sahip olmaları, fiziken herhangi bir kusurlarının bulunmaması, vahyi bilginin iyi birer anlatıcısı olmaları gibi çeşitli üstün vasıfları haiz oldukları bilinmektedir. Kaynaklarımızda peygamberlerin oldukça zeki ve derin bir kavrayışa sahip olmaları özel olarak “fetanet” kavramıyla ifade edilmektedir. Buna göre “fetanet” üstün zekaya sahip olma anlamı taşımakla birlikte peygamberlerin ortak vasıflarından biri olarak kabul görmüştür. Lafız olarak bu kavram Kur'an'da yer almamakta ancak peygamberlerin yaşayışında kullandıkları dil, faili oldukları işlerde söz ve davranışları üstün zihni duyarlılık ve kavrayış inceliğine sahip olduklarını kanıtlamaktadır. Buna binaen Allah Teâlâ vahiy ile peygamberlerin ilmini artırmış ve zeka yönünden onları desteklemiştir.²⁵ Dolayısıyla diğer insanlarla ortak özelliklere sahip peygamberler beşer olmak bakımından onlarla

²³ Kehf 18/110.

²⁴ Ahmet Saim Kılavuz, “Peygamberlik ve Vahiy Müessesesi”, (Kutlu Doğum Haftası II, 1990), 30-33.

²⁵ Furat Akdemir, “Kur'an Bağlamında Peygamberlerin Sıfatları”, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8/1 (2018), 59.

benzerlik göstermekte aynı zamanda üstün bazı vasıflarla da donatılmıştır. Bu konuda daha detaylı bilgi için ilgili ayetler incelenebilir.

Konuyu bir örnekle daha iyi ifade edecek olursak Al-i İmran suresi 144.ayette yüce Allah, *“Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti.”* buyurarak Hz. Muhammed’in yalnızca bir peygamber olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Kur’an’da pek çok yerde peygamberlerin eş ve çocuk sahibi oldukları, onların diğer insanlar gibi hesaba tabi tutulacakları belirtilmektedir. Tüm bu zikredilenler göz önünde bulundurulduğunda peygamberlerin birer beşer oldukları yönündeki savı güçlendirecek pek çok delilin mevcut olduğu söylenilebilir.

3.2.2. Allah Tarafından Seçilmiş Olmak

Peygamberlik dediğimiz olgu çalışarak, çaba sarf ederek kişinin kendi uğraşları neticesinde elde edebileceği bir vazife veya mertebe değildir. Yüce Allah kulları arasından bu vazifeyi üstlenebilecek yetenek ve kabiliyette, aklen, ruhen, bedenlen sağlam ve selim olmak gibi birtakım özellikler bakımından yetkin derecede olan dilediği kullarına vermiştir. Onun dilemesinde herhangi bir sınırlama, bir başkasının dilemesi veya çabalaması sonucunda hiçbir müdahale olmaksızın bir seçim söz konusudur. Dolayısıyla peygamberlik kulların kesbi olarak kazanabileceği bir durum olmamakla birlikte yalnızca Allah (cc) tarafından verilmekte yani vehbi olarak elde edilebilecek bir görevdir.

En’am suresi 124. ayette *“Allah (cc) elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilmektedir.”* buyrulmaktadır. Burada ifade edildiği üzere elçiye belirleme yalnızca Allah’a aittir. Buna binaen peygamber olacak insanda daha önce zikredildiği üzere birtakım üstün meziyetlerin var olması gerekir. Allah Teâla’nın seçtiği peygamberler ilahi buyrukları her türlü zorluk karşısında savunabilecek sabra sahip, karşılaşılan sıkıntılarla baş edebilecek dirayet, akıl gücü ve zekaya sahip kimselerdi. Bununla ilgili *“Onları emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler kıldık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekat vermeyi vahyettik. Onlar bize hep kulluk ettiler.”*²⁶ ayeti örnek verilebilir. Ayrıca peygamberlik müessesesi babadan oğula

²⁶ Enbiya 21/73.

gececek bir hiyerarşide değildir. Örneğin Hz. Nuh'un (a.s) oğlu, babasının peygamberlik görevini reddetmiştir. Aynı şekilde Hz. İbrahim'in (a.s) babası da onun tebliğini inkar etmiştir. Dolayısıyla peygamberliğin babadan oğula geçmesi genel bir kural değildir. Hz. Nuh'un çocuğunun ve Hz. İbrahim'in babasının peygamber olmamaları bu konuda dile getirilen örneklerden bazılarıdır.²⁷

3.2.3. Günah İşlemekten Korunmak

Peygamberler kendilerine peygamberlik görevi verilmeden önce de günah işlemekten uzak durmaktaydılar. Bilerek ve isteyerek günaha yöneldikleri peygamberlik tarihinin hiçbir devresinde görülmemiştir. Onların peygamberlik şerefîyle bağdaşmayacak her türlü davranış ve fiillerden içtinap etmeye çalıştıkları yüzyıllardır dile getirilen bir husus olmuştur.²⁸ Kaynaklarımızda “ismet” kavramıyla ifade edilen terime göre peygamberler günah işlemekten korunmuşlardır. “Engel olmak, gelebilecek zararları bertaraf edip korumak” gibi sözlük manalarına sahip olan kavram, terim olarak “Peygamberlerin Allah (cc) tarafından günah işlemekten korunması”dır.²⁹ Peygamberlerin ismeti hususunda el-İsfahânî “Allah'ın temiz bir yaratılışa sahip kılması, bedenlen herhangi bir eksiklik bulunmaması, iç huzuru yaratması ve onları hayra muvaffak kılmak suretiyle kendilerini koruması” şeklinde tarif ettiği belirtilmiştir. İbn Manzûr'un ise “ismet” kavramı hakkında “Allah'ın kulunu cezalandıracağı kötü şeylerden koruması ve ona engel olması” gibi tanımlamalar yaptığından bahsedilmiştir.³⁰ Tüm bu tanımlamalar göz önünde bulundurulduğunda ismet kavramı hakkında kaynaklarımızda daha çok “korumak” anlamının kullanıldığı ve meselenin “günahlardan korunmak” şeklinde anlaşıldığı söylenilebilir.

Peygamberler hata yoluyla veya sehven bir günaha eğilim gösterebilirler dahi Allah (cc) onları çeşitli şekillerde ikaz ederek günaha yönelmekten alıkoymuştur. Ancak Allah Teâlâ peygamberlerini günaha meyletmekten alıkoymakla onların iradelerini atıl bırakmamış bilakis onlara iyiliği emredip öğretmekle seçim

²⁷ Topaloğlu, *İslam'da İman Esasları*, 352-353.

²⁸ Musa Bilgiz, “Kur'an'da Nübüvvet (Peygamberlik)”, *Diyanet İlmî Dergi* 49/1 (2013), 41.

²⁹ Mehmet Bulut, “İsmet”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/134-136.

³⁰ Bulut, “İsmet”, 134.

yapabilmelerini mümkün kılmıştır. Öte yandan tabiatları gereği güzel ahlakla bezenmiş olan peygamberler bu vazife için güzel huy ve vasıflarla tanınan kimseler olmuşlardır. Yahudilik'te bazı peygamberlere günah isnadında bulunulduğu veya Hristiyanlık'ta asli günah gibi açıklamaların bulunması gibi durumların mevcut olduğu bilinmekteyken; İslam dininde peygamberler asli günahlarla vasıflandırılmazlar. Peygamberler seyyiat olarak isimlendirilen çeşitli kötü davranışlardan uzak durmak için gayret göstermişlerdir. Üstelik Allah Teâla peygamberlerini bu doğrultuda yönlendirerek onların güzel davranışları haiz kimseler olduklarını beyan etmiştir. Dolayısıyla peygamberler yaşadıkları sürece çeşitli imtihanlarla karşılaşmış olsalar dahi günaha meyletmekten Allah'a sığınmışlardır.³¹

Nübüvvetle şereflendirildikten sonra da peygamberlerin kötülüklerden uzak durmaya çalışmaları, iyilikleri, hayırları artırmaya gayret göstermeleri günahattan korunmaya dikkat ettiklerinin bir belirtisidir. Onların Müslümanlar için örnek modeller olmalarının bir gereği vahyin doğru aktarılmasının yanı sıra günlük yaşamda davranış ve eylemlerle bunların gösterilip uygulanmasıdır.

Kur'an-ı Kerim'de Allah (cc) peygamberlerin yoluna uyulması gerektiğini, peygamberlerin ahlakıyla ahlaklanmanın güzel olduğunu vaz etmektedir. Örneğin Enam suresi 90. ayette *"İşte o peygamberler Allah'ın hidayete erdirdiği kimselerdir. Şu halde onların rehberliğine uy. De ki: "Ben, bu görevimden dolayı hiçbir karşılık istemiyorum; bilinsin ki bu bütün insanlığa bir öğütten ibarettir."* Bu ayette ifade olunduğu üzere peygamberlerin rehberliğine uymak önemlidir. Örnekleri artırmak mümkündür.³² Öte yandan insan olmanın getirdiği özellikler sebebiyle kimi zaman hataya düşmek kaçınılmaz bir durumdur. Zira hatasızlık ve mükemmellik yalnızca Allah'a (cc) has bir özelliktir. Ancak peygamberlerin küfre meyletmekten, vahiylerin aktarılmasında ve uygulanmasında hata etmekten ve yalandan korunduklarını yani dini konularda masum oldukları³³; hataları olduysa bunların çoğunlukla diğer

³¹ Topaloğlu, *İslam'da İman Esasları*, 353.

³² Örneğin Ahzab suresinde ilgili ayette "Üsve-i Hasene" kavramı "güzel bir örnek" olarak dilimize çevrilmiştir. Yüce Allah Hz. Muhammed'in örnekliğine uymanın Müslümanların yaşam boyunca takip edebilecekleri bir model olduğunun göstergesidir. Bkz.el-Ahzab 33/21.

³³ Topaloğlu, *İslam'da İman Esasları*, 354-355.

meselerde vuku bulduğunu bu sebeple onların hata yapmalarının gayet doğal olabileceği gibi görüşler mevcuttur.³⁴ Alimlerimiz ismet konusunda çeşitli örnekler gündeme getirmişlerdir. Bunlar arasında Hz. Yusuf'un yüce Allah'ın işareti ile günaha meyletmekten vazgeçmesi, Hz. Muhammed'in müşriklerin vahiyler hakkındaki sözlerinden etkilenmemesi, Hz. Nuh'un inkarcı oğlunun boğulmaktan kurtulması için onu gemi içerisine dahil etmek istemesi gibi ilahi uyarılar vasıtasıyla peygamberlerin hata etmekten³⁵ korundukları yönünde pek çok delili zikretmişlerdir.³⁶

3.2.4. Doğru Sözlü ve Emin Olmak

“Söz, davranış ve fiillerinde doğru ve gerçeğe uygun olma” gibi anlamlara gelen “sıdk” terimi peygamberlerin ortak temel vasıflarından biridir.³⁷ Allah (cc) tarafından özel olarak seçilmiş hiçbir peygamberin yalan söz isnadında bulunduğu vaki değildir. Onların hayatları boyunca nübüvvetten önce ve sonra dürüst oldukları, her türlü sosyal ilişkilerinde toplum içerisinde emin ve sözlerine itibar edilen doğru sözlü kimseler oldukları tarihi vakıalarla sabittir.

Yüce Allah en güzeldir, en temizdir; her türlü güzelliğin ve ekmel tüm özelliklerin var edicisi ve asıl sahibidir. Bu sebeple onun yeryüzünde toplumları hidayete erdirmekte rehberlik vazifesi yüklediği ve dünya nizamını tesis etmekle görevlendirdiği elçilerinin güzel huy ve tabiatla bezeli özelliklere sahip doğru sözlü kimseler olmaları gereklidir. Allah Teâlâ Kur'an'da doğru sözlü kimselerle birlikte olmanın önemine dair emirler ortaya koymuştur. Örneğin Tevbe suresi 119. ayette “*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun.*” buyurmaktadır. Ayetteki doğru sözlü kimseler peygamberler, onların takipçileri, Allah'ın razı olacağı işleri yapan samimi müminler olarak anlaşılabilir.

³⁴ Zeki Yıldırım, “Kur'an'da Peygamberlerin İsmeti”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2003), 104.

³⁵ Kelam alimleri peygamberlerin bu tarz davranışlarını “zelle” kavramıyla ifade etmektedirler. Kavram hakkında “Mükellefin bir kastı olmadan yaptığı yanlış veya işlediği günah anlamında terim” ifadesi kullanılmıştır. Bkz. *DİA*, “zelle”mad.

³⁶ Topaloğlu, *İslam'da İman Esasları*, 354-355.

³⁷ Mustafa Çağrıcı, “Sıdk”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 98-100.

Peygamberlerin güvenilir kimseler olduklarını ifade eden onların ortak bir diğer vasfı ise “emanet”tir. Sıdk genellikle söz ile olurken, emanet davranışların her türlüşünde aranan bir sıfattır.³⁸ Genel itibariyle bir kişinin işlerinde emin olduğundan bahsediliyorsa o kişinin davranışıyla hıyanet ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla emanetin zıddı olarak hıyanet kavramından bahsedilir. Peygamberlerin tümü güvenilir kimselerdir. Onlarda emaneti iki yönlü olarak ele alabiliriz. İlki Allah’tan aldığı vahyi koruyarak, üzerinde hiçbir değışiklik yapmadan, herhangi bir ekleme veya eksiltme söz konusu etmeden insanlara ulaştırmış olmalarıdır. İkincisi ise dünyevi ilişkilerinde insanların kendilerine emanet ettiği bir sözü, bir eşyayı veya bir kişiyi layıkıyla ve gerektiği şekilde muhafaza ederek korumalarıdır.³⁹ Emanet edilen şeyin teslim edilinceye kadar korunmasının peygamberler tarafından teminat altına alınmasıdır. Şuara suresi 107. ayette “*Bakınız ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim.*”⁴⁰ Araf suresi 68. ayette ise “*Size rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum ve ben size iyi niyetle öğüt veren güvenilir biriyim.*” buyrulmaktadır. Ayetlerden anlaşıldığına göre peygamberler, toplumlarına Allah (cc) tarafından gönderilmiş güvenilir kimseler olduklarını ifade etmeye çalışmışlardır. Netice itibariyle “sıdk” ve “emanet” kavramları peygamberlerin temel, ortak sıfatları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Zira elçilik vazifesiyle görevli peygamberlerin emanete zarar vermeleri veya dosdoğru sözlü olmaktan ayrı olmaları düşünülemez.

3.2.5. Vahiy Almak ve Tebliğ

Peygamberlerin sıfatlarından, özelliklerinden bahsederken onların vahiy almış olmaları ve tebliğ göreviyle sorumlu tutulduklarına kısmen değinilmişti. Emanet, fetanet, sıdk gibi özellikler çeşitli derecelerde diğer insanlarda görülebilse de “vahiy almak” yalnızca peygamberlere özgüdür. Vahyin diğer inananlara iletilmesi işlemine ise “tebliğ” adı verilmiştir. Sözlük manası olarak “duyuru”⁴¹ “bir şeyi veya bir haberi ulaştırmak” anlamlarındaki kavram; kelam manası olarak “peygamberlerin yükümlü

³⁸ Yavuz, “Peygamber”, 257-262.

³⁹ Peygamberlerin insani ilişkilerinde güvenilir olduklarına dair örnekler için bkz. Kasas 28/26. ; Yusuf 12/54.

⁴⁰ Şuara 26/125, 143, 162, 178, 192.

⁴¹ İsfahânî, *Müfredât(Kur’an Kavramları Sözlüğü)*, 167.

olduğu tebliğ görevi, onların vahiy yoluyla aldıkları bilgiyi insanlara ulaştırması” olarak ifade edilmektedir.⁴²

Tebliğ ifadesi Kur’an-ı Kerim’de pek çok yerde zikredilmektedir. Örneğin Maide suresi 67. ayette “ *Ey peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O’nun mesajını iletmemiş olursun. Allah (cc) seni insanlardan koruyacaktır. Şüphe yok ki Allah kafirler topluluğunu hidayete erdirmez*” buyrulmaktadır. Tebliğ peygamberlerin ortak görevlerinden birisidir. Onların tebliğlerinde herhangi bir değişiklik yapmaları, ertelemeleri veya emirleri keyfi bir şekilde kullanmaları mümkün değildir.

Peygamberler vahiy yoluyla edindikleri bilgileri her türlü fedakarlığı yaparak aslına uygun bir şekilde ve zamanda muhataplarına iletmışlerdir. Tebliğ ilahi emirleri duyurma, bir ilan etme işidir, bu hususta yapılan duyuruların insanlar için bağlayıcı olmasının yanı sıra hiçbir peygamber insanları zorlayarak veya baskı altına alarak emirlere tabi olunmasını istememiştir. Zira iman etmek veya emirlere tabi olmak zorla yaptırılmaz aksine gönüllülük esasıyla mümkün olur. Peygamberlerin insanları hidayete erdirmeye gibi bir görevleri yoktur. Onlar yaratıcıdan vahiy yoluyla edindikleri bilgilerin insanlara iletilmesi ile sorumludurlar ve fakat örnek yaşantılarıyla emirlerin uygulanmasında birer rol modeldirler. Bakara suresi 272. ayette “*Onları doğru yola iletmek senin üzerine borç değildir, fakat Allah dilediğini doğru yola iletir*” ifadeleriyle hidayetin yalnızca Allah Teâla tarafından verilebileceği peygamber dahil başka hiç kimsenin insanlara hidayet verme gibi bir durumunun söz konusu edilemeyeceği açıktır.

3.2.6. Salat ve Selam İle Anılmak

Peygamberlere ait ortak özellikler arasında onlara salat ve selam getirmekten de bahsedilebilir. Zira peygamberler insanoğluna hidayete ulaşma yollarını göstermeye çalışmışlardır. Onların diğer inananlar için ortaya koydukları çabalar ve karşılaştıkları çetin imtihanlar ve zorluklara rağmen gösterdikleri fedakar davranışlar onların salat ve selam ile anılmalarını gerektirecek önemdedir.

⁴² Mehmet Boynukalın, “Tebliğ”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/218-219.

Yüce kitabımız Kur'an'da yüce Allah, Hz. peygambere salat ve selam getirilmesinin gereğinden bahsetmiştir. Son dinin muhatabı ve temsilcisi Müslümanlar bu ilahi çağrıya uyarak peygamberlerine salat ve selam getirmeyi ilke edinmişlerdir. Öte yandan İslam'ın amentüsü olarak zikredebileceğimiz ana binada ise yüce Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına imandan sonra peygamberlerine iman etmekten bahsedilir.⁴³ Dolayısıyla inanan müminlerin Hz. Peygamber'e övgü ve selam göndermelerinin gerekliliği bilinmekle beraber bütün peygamberlere iman etmek esastır.⁴⁴

Yukarıda bahsedilen başlıklardan hareketle kelim ilminde peygamberliğe özel bir başlık açılması, peygamberlik müessesesi hakkındaki kavram ve özellikler, nebilerin sıfatları gibi pek çok husus İslami gelenekte bu konuya oldukça geniş ve detaylı bir şekilde yer verildiğini göstermektedir. Bahsedilen başlıklar haricinde kelim eserlerinde "ulu'l azm" olarak vasıflandırılan peygamberler hakkında bilgiler verilmektedir. Eserlerde yer yer peygamberlerin yaşayışı, kıssaları hakkında bilgiler de mevcuttur.

3.3. Alevî-Bektaşî Klasik Kaynaklarında Peygamberlik Tasavvuru

Bu başlık altında tezimiz boyunca inceleme konusu yaptığımız eserlerde peygamberlik algısına verilen önemden bahsedeceğiz. Alevî-Bektaşî klasikleri içerisinde Hz. Muhammed başta olmak üzere pek çok peygamberin hayatı, peygamberlikleri sürecinde yaşadıkları birtakım olaylar, mucizeleri, günahkar kullar için peygamberlerin şefaati edecekleri gibi birçok husustan söz edilmiştir. Buradan hareketle hem Alevî-Bektaşî düşünce ve inanç dünyasında hem de edebî eserlerinde Peygamberlere imanının açıkça görüldüğünü söyleyebiliriz. Bölüm boyunca konu bağlamında eserler içerisindeki peygamberlik algısı motiflerine değinecek olup mukayeseli bir şekilde eserler üzerinden konuyu detaylandırmaya önem göstereceğiz.

⁴³ Ahzab 33/56.

⁴⁴ Topaloğlu, *İslam'da İman Esasları*, 358.

3.3.1. Genel Olarak Peygamberlere İman ve Hz. Muhammed'in Peygamberliğini Tasdik

İslam yazım geleneğinde geçmişten günümüze kadar çeşitli ilim dallarında kaleme alınan eserler daima Allah Teâlâ'ya hamd ve Hz. Muhammed'e salavat ile başlatılmaktadır. Bunun sebebi Müslümanların iman esaslarına göre hareket etmeye çalışmalarıdır. Zira Allah'a iman ile başlayan amentümüz, onun Peygamberlerine iman ile devam etmektedir. Peygamberler yüce yaratıcının ilahi buyruklarını diğer insanlara iletmek ve onlara bu öğretileri açıklamakla yükümlü elçileridir. İnsanlar, Allah Teâlâ'dan ilahi buyrukları kavimlerine gönderilmiş bu elçiler vasıtasıyla edinmişlerdir. Bu doğrultuda Kur'an-ı Kerim her topluluğa kendi içlerinden bir peygamber gönderildiğini ilan etmiştir.

Günlük hayatta karşılaşılan meselelerde peygamberler çoğunlukla bir rehber ve açıklayıcı konumunda olmuşlardır. Bununla birlikte yaşanan ve yaşanması muhtemel sorunların çözüme kavuşturulmasında yine peygamberlere büyük sorumluluklar düşmektedir. Sonuç itibarıyla sosyal hayatın şekillenmesinde ve sosyal ilişkilerin insani ölçüde devam ettirilebilmesinde peygamberlerin rolü oldukça önemlidir.⁴⁵ Allah Teâlâ kendisine itaat etmenin ve daha iyi kulluk yapabilmenin önemli bir gereği olarak peygamberlerine itaat edilmesini, onlara tabi olup İslam adına hizmet etmeyi Müslümanlara bir şiar olarak bildirmiştir.⁴⁶ Alevî-Bektaşî klasik eserleri içerisinde bu hususun yansımalarını ayetler üzerinden görmekteyiz. Zira eserlerde Allah'a imandan sonra onun gönderdiği tüm peygamberlere iman genel İslami anlayıştaki gibidir. Kişinin gerçek manada bir mümin olmasının koşulları arasında peygamberlere imanın önemi bütün klasiklerde vurgulanmaktadır.⁴⁷

Peygamberler müjdeleyici, uyarıcı, yol gösterici gibi özellikler başta olmak üzere tüm inananlar için "Üsve-i Hasene" olarak gösterilmiştir.⁴⁸ Tüm bunları kendisine şiar edinen Müslümanlar ilahi buyruğun gerektirdiği ölçüde

⁴⁵ Konuyla alakalı bkz. Al-i İmran 3/164.

⁴⁶ Örnek olarak bkz. Nisa 4/80.

⁴⁷ Hüseyin Doğan, "Alevî-Bektaşî Kültürde Nübüvvet İnancı", Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6 (2019), 132.

⁴⁸ Örnek olarak bkz. El-Ahzab 33/21, 45,46. ; el-Enbiya 21/107.

peygamberlerini tasdik etmek ve onları desteklemek maksadıyla içtenlikle ve samimiyetle her daim peygamberlerine salat ve selam getirmeyi alışkanlık haline getirmişlerdir. Bu kullanım daha sonra yaygınlaşarak “Hamdele ve Salvele” adı verilen tabiri ortaya çıkarmıştır. Hamdele, bütün övgü, hamd ve şükür Allah’a ait olması olarak anlaşılan “el-hamdü lillahi” lafzının kısaltılmış şeklidir. Bir dua ve zikir cümlesi olarak anlaşılmaktadır. Kuran’ı Kerim’de Fatiha suresi başta olmak üzere pek çok surede “lillahi’l hamd, lehu’l hamd, eş-şükrü lillahi” gibi tabirlerle Allah’a olan hamd ve şükür dile getirilmiştir.⁴⁹ Örneğin; En’am, Kehf, Sebe ve Fatır sureleri hamdele ile başlamaktadır. İşte bu örneklerdeki gibi kullanım kaynaklarımızda “hamdele” tabiriyle ifade edilmektedir.

Salvele ise “salat ü selam”ı karşılayan tabirdir, özel olarak “Hz. Muhammed’in manevi şahsiyetini selamlama” anlamında tanımlanmıştır. Salat, “dua, ta’zim, rahmet” gibi sözlük manalarına sahiptir. Çoğulu salavat’tır. “Sallallahü aleyhi ve sellem, aleyhi’s-salatü-ve’s-selâm” gibi ifadelerin yerine kullanılır.⁵⁰ Salat ifadesinin kullanıldığı ayetler içerisinde Ahzab suresi 56, Bakara suresi 157 ve Tevbe suresi 99. ayetler örnek gösterilebilir. Hamdele ve salvele tabirinin zamanla kullanım alanı daha da genişlemiştir. Dolayısıyla kaleme alınan eserler evvela hamd ve salat ile yazılmıştır. Alevî-Bektaşî klasikleri de bu eserler gibi hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Eserlerin giriş cümleleri Allah’a sonsuz şükür ve hamd, peygamberlere selam ile başlamaktadır. Eserlerimizi incelediğimizde bu başlıkla ilgili örnekler tüm klasiklerde rastlamaktayız. İlk olarak *Besmele Tefsiri* olarak bilinen *Şerhi Besmele*’de Hz. Muhammed’e selam ve övgünün ardından Allah Resulü şu şekilde vasıflandırılmıştır:

“Dürüd ve tahiyyât ve âferin ve salavât ol Mürseller mih-teri peygamberler serveri seyyid-i bâ-vefâ Muhammedü’l-Mustafa aleyhi’s-salam kim yazuklular şefa’atcısıdır” denilerek, yani o (s.a.v) peygamberler serveri ve nebilerin başı olarak gösterilmiştir.⁵¹

⁴⁹ Yavuz, “Hamdele”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/448-449.

⁵⁰ M. Suat, Mertoğlu, “Salvele”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/23-24.

⁵¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*, 41.

Makâlât adlı eserde Hz. Peygamber'e sevgi, onun peygamberler içerisinde öncü olması⁵² gibi hususlardan bahsedilmektedir. Ayrıca eserde imanın ilk şartının Allah'a inanmak olduğu ve bunu takiben onun peygamberlerine, meleklerine ve kitaplarına iman olduğu vurgusu yer alır.⁵³ Sırasıyla anlatılan bu kısımda peygamberliğe imanın önemi üzerinde durulmuştur. *Velâyetnâme*'de ise Hz. Peygamber'in "salavat ol peygamberler ulusına" ifadesiyle onun peygamberlerin reisi olarak kabul edildiği görülmektedir. Ayrıca aynı eser içerisinde Hz. Muhammed'in seçkin bir peygamber oluşu gibi fazilet ve vasıfları⁵⁴ ortaya konulmuştur. Öte yandan *Velâyetnâme*'de Hacı Bektâş-ı Velî'nin Hz. Peygamberin makamını, Hz. Zekeriya peygamberin ve Kilis'te Hz. Davud'un kabirlerini ziyaret ettiği dile getirilmiştir.⁵⁵ Bunun dışında eserde peygamberler hakkında detaylı bilgiler mevcut değildir. Ancak Hacı Bektâş'ın peygamber kabirlerini ziyaret etmesi hem onun fikir dünyasında peygamberlerin değerli kimseler olduklarını ortaya koymaktadır. Hem de Hacı Bektâş'ın takipçilerince de peygamber kabirlerine gösterilen hürmeti artıracaktır.

Kitâb-ı Dâr eseri içerisinde diğer klasiklerdeki gibi Hz. Peygamber'in öncü peygamber olduğu açıkça belirtilmiştir. *Erkânâme I*, *Kitâb-ı Cabbar Kulu*, *Hızırnâme*, *İlm-i Câvidân* adlı eserlerde ise Hz. Peygamberin yüceliği, onun diğer peygamberler içerisindeki yeri ve peygamberlerin tümüne iman etmek gibi noktalarda bilgiler mevcuttur. Hemen hemen aynı şekilde ve içerikte peygamberlere duyulan sevgi ve saygı, bahsedilen eserlerin tümünde görülür.

İlm-i Câvidân'da Hz. Muhammed kimdir, onun önemi nedir, onu bilmek niçin gereklidir gibi sorular etrafında taliplere birtakım sorular yöneltilerek iman gerektirdiklerinden ve taliplerin tüm bunları iyice idrak etmelerinin öneminden bahsedilmiştir.⁵⁶ Yine eserden hareketle şu sonuca varabiliriz: Hz. peygamberi tanımak için Hz. Ali'yi tanımak gereklidir. Buna bağlı olarak Hz. Ali'yi bilen, Hz. Peygamber'i bilip tanıyacaktır. Dolayısıyla bu ikisini bilmek, Hakk'ı daha iyi

⁵² Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 43.

⁵³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 71.

⁵⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Velâyetnâme*, 57-81.

⁵⁵ *Velâyetnâme*, 170.

⁵⁶ *İlm-i Câvidân*, 69.

tanımaya yardım edecektir. Bu sebeple Hz. Ali ve Hz. Peygamber'i tanımak, Allah'ı bilmenin ve tanımanın bir ön koşuludur.⁵⁷

Zikredilen kitaplar arasında *Erkânnâme I* adlı eserde de Hz. Peygambere ve diğer peygamberlere salat ve selam getirildiğinin örneklerini göstermek mümkündür. Örneğin eserde yer alan bir şiirde Hz. Muhammed'e gün içerisinde sıkça salat ve selam göndermenin gerekliliğinden bahsedilmiştir. İlgili beyitte; “ Günde beş vakit Muhammed'e salavat/Çok şükür Bârî ilahi çok şükür/Muhammed ümmeti etmişsin bizi,/Çok şükür Bârî-i İlâhi çok şükür”⁵⁸ ifadeleri yer almaktadır. Yine eserde iman eden bir kimsenin Hz. Peygamber'in risalet görevini kalben tasdik etmesi istenmiştir. Buna göre onu tasdik etmek gerçek ve hakiki manada mümin olmanın bir şartıdır. “Bir kişi dili ile imân etse veya Muhammed Mustafâ'yı inkâr etse; Hz. Muhammed'in sahâbelerinden birini haksız bilse işlediği bütün ameller hebâ olur.” ifadesi eserde konu ile ilgili dile getirilen cümlelerdir.⁵⁹

Hızırnâme'de ise peygamberlerin arif kimseler için önder oldukları “kıble” kavramıyla anlatılmıştır.⁶⁰ Kible, genel manası itibarıyla düşünüldüğünde bütün Müslümanların günde beş kez Mescidi Haram'daki Kabe'ye yönelmelerini ifade etmektedir. *Hızırnâme*'deki kible tabiriyle ifade edilmek istenen ise peygamberlerin diğer insanlar için birer rehber yön olduklarıdır. Onların inananlar için öncü kimseler olmaları “kıble” kavramıyla ortaya konulmuştur. Bu durum bize eserde Peygamberliğe verilen önemi açıkça göstermektedir.

Dâstân-ı İbrâhim-i Edhem adlı eserde yukarıda bahsedilen eserlere nispetle peygamberlik algısı ile ilgili detaylı bir anlatım mevcut değildir. Başlangıçta ve bitişte Hz. Peygamber'e salat ve selam getirilir fakat buradan başka eserde göze çarpan bir peygamberlik vurgusu görülmez. *Dil Güşâ* adlı eserimizde ise Hz. Peygamber'e duyulan derin sevgi ve bağlılık, bununla birlikte diğer peygamberlere ait pek çok özellik zikredilmektedir. Genel olarak bu eserde de peygamberlere iman vurgusu görülmektedir. Örneğin 238b olarak numaralandırılan kısımda Hz.

⁵⁷ *İlm-i Câvidân*, 105.

⁵⁸ *Erkânnâme I*, 241.

⁵⁹ *Erkânnâme I*, 150-151.

⁶⁰ *Hızırnâme*, 664.

Muhammed'e uyan ve onun sözlerini dikkate alan kimselerin üst bir makama erişip veliliğe sahip olabileceği belirtilmiştir.⁶¹ Ayrıca eserde Hz. Muhammed'in yoluna uymaktan bahsedilmiştir.⁶² Hz. Muhammed'e inanmanın gerekliliği taliplere eser boyunca hatırlatılmıştır.⁶³

İnceleme konusu yaptığımız bir diğer eser *Saraynâme* içerisinde diğer klasiklerde olduğu gibi peygamberlik vurgusu ve tüm peygamberleri tasdik mevcuttur. "Pes insan oldur ki sâdık'ı'l-kavl ola, Peygamberlerün sözine inana, Hakk'a muti ola." ifadeleri bu durumla ilgili örneklerden sadece bir tanesidir.⁶⁴ Eserde yüce Allah tarafından gönderilmiş bütün peygamberleri tasdik etmenin ve onların söylediklerini ikrar etmenin, onlara inanmanın gerekliliği üzerinde durulmuştur.⁶⁵ Şöyle ki bu hususta kullanılan örnek bir ifade "..hem Hakka 'ibadet ideler, hem bu ni'metlerün şükrün bileler, hem bu serâyda Sultânı bileler, hem peygamberlere ikrar eyleyeler, hem evliyâ hâline insâf ideler, hem gayr-ı Hakk işlerden perhîz ideler." şeklindedir.⁶⁶ Burada tüm peygamberlerin elçilik görevlerinin ikrar edilmesi vurgusu yer almaktadır.

Hz. Muhammed'in peygamberliğini tasdik etme ve diğer peygamberlere iman etmenin gerekliliği bir diğer klasik olan *Fütüvvetnâme-i Tarikât* adlı eser içerisinde de mevcuttur.⁶⁷ Örneğin eserde Hz. Hüseyin'e emanet hakkında soru sorduklarında onun şu şekilde cevap vermesinin tavsiye edildiği belirtilmiştir:⁶⁸ "*Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve rasullerine iman ettim. Rasullerin aralarında bir fark yoktur. İşittik ve itaat ettik. Rabbimiz affına sığındık. Dönüş sanadır.*"

Zikredilen ayetten (Bakara 2/285.) anlaşıldığı üzere peygamberlere imanın sembolü olarak gösterebileceğimiz ifadeler Alevî-Bektaşî düşünce dünyasında merkeze alınan bir durumdur. Üstelik burada bahsedildiği gibi peygamberler arasında hiçbir farklılığın gözetilmemesi, Alevî-Bektaşî gelenekte okuyucuyu peygamberlerin hepsine saygı ve hürmet duyulduğu sonucuna ulaştırmaktadır.

⁶¹ *Dil Güşâ*, 83, 88, 205.

⁶² *Dil Güşâ*, 127, 136.

⁶³ *Dil Güşâ*, 140.

⁶⁴ *Saraynâme*, 187.

⁶⁵ *Saraynâme*, 352, 364, 372.

⁶⁶ *Saraynâme*, 352.

⁶⁷ *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 75, 99, 145.

⁶⁸ *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 208-209.

Eserde peygamberlere iman ve ittiba ile ilgili yer alan örneklerin sayısını artırmak mümkündür. Taliplere her daim Allah Teâlâya iman ve itaatin yanı sıra onun gönderdiği resullerine, kitaplarına ve amentüde belirtildiği üzere inanılması gereken tüm hakikatlere de imanın gerekliliği hususu hatırlatılmaktadır.⁶⁹ Ayrıca eser boyunca Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed'in onun resulü olduğunu ispat eden ilke “Kelime-i Tevhid ve Kelime-i Şehâdet”e yer verildiğini hatırlatmayı isabetli görmekteyiz.⁷⁰

Fütüvvetnâme-i Tarikât içerisinde bahsedilmesi gereken bir husus da Hz. Peygamber'in diğer peygamberler içerisindeki konumunu gösteren şu yaklaşımdır: “Evvelden gelen Enbiyâlardan olan mu'cizât ve nübüvvet cümlesi Resulullah sallallahü aleyhi ve sellem'in mübarek yüzi suyu hürmetinedir.” Burada kastedilen mana eserde “Daha önce gelen nebilerden olan mucizeler ve nübüvvetin hepsi Rasulullah'ın (s.a.v) mübarek yüzü suyu hürmetinedir.” olarak ifade edilmiştir.⁷¹ Dolayısıyla bu eser içerisinde peygamberlik kurumunun mühim bir görev olarak addedildiği ve özel olarak Hz. Peygamber'in diğer peygamberler içerisinde üstün bir konumda olduğu açıkça ortadadır. *Kitâb-ı Cabbar Kulu* içerisinde ise Hz. Peygamber başta olmak üzere yüz yirmi dört bin peygambere iman edildiği⁷² açık bir şekilde yer alır. Bu düşünce, eseri yayına hazırlayanın mukaddimesinde şu şekilde ortaya konulmuştur:

“Hazret-i Enbiyâ eydür: Yâ Ali! Bir kimse bana ümmet olsa, Allah'ı ikrâr etse, benüm gitdiğüm yol hak diseler de, sâir peygamberlerin gitdiği yol hak değil dise, mel'ündür, didi. Enbiyânun birine, bunun gitdiği yol hak değilmiş diyen, kâfirden eşeddür.”

Eserde imanın öneminden bahsedilirken tarikata inanmanın Allah'a iman ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini tasdik etmekten geçtiği belirtilerek kişinin “Lâ ilâhe illallâh Muhammedü'r-Rasûlullah” demesi gerektiği vurgulanmıştır.⁷³

Son olarak *Muhammed b. Hanefiyye Cengi* adlı kaynak eser içerisinde Hz. Peygamber'in yüce bir peygamber olduğu dile getirilmekteyken diğer peygamberler

⁶⁹ *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 239.

⁷⁰ *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 241, 253, 269.

⁷¹ *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 255.

⁷² *Kitâb-ı Cabbar Kulu*, 52.

⁷³ *Kitâb-ı Cabbar Kulu*, 94.

hakkında ise fazlaca bir bilgi bulunmamaktadır.⁷⁴ Ancak Alevî-Bektaşî klasiklerinde genel muhtevada Hz. Peygamber'e duyulan saygı ve gösterilen hürmetin peygamberlere iman ilahi buyruğu gereğince diğer peygamberler için de geçerli olduğu yorumunda bulunabiliriz.

Netice itibariyle tüm Alevî-Bektaşî klasik eserleri içerisinde peygamberlere iman ve ittiba hususunda birbiriyle benzer bilgilerin mevcut olduğundan bahsedebiliriz. Öncelikli olarak Hz. Muhammed'e (s.a.v) olan sevgi ve ihtimamın göz önünde olduğunu hamdele ve salveleler ile eserlerin başlatıldığını bununla birlikte diğer peygamberlerin özellikleri ve hayatlarına dair birtakım unsurların klasikler içerisinde yer aldığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla İslam yazım geleneği içerisindeki diğer kaynak eserlerdeki gibi, inceleme konusu yaptığımız Alevî-Bektaşî eserlerinde de kullanım aynıdır. Başlangıç ve bitiş bakımından klasikler, tasavvufi veya edebi pek çok eserden farklı değildir. Zira tasavvufi kaynaklarımız ve tarihi pek çok eserimiz nasıl hamdele ve salvele ile başlıyorsa; Alevî-Bektaşî Klasikleri de onlardan farksızdır.⁷⁵ Hamd ve şükür ile başlayan kitaplar yine bu şekilde tamamlanmaktadır. Örneğin *Makâlât* adlı klasiğimiz dünya sevgisinin hoş olmadığını, Allah'ı hoşnut edebilmek için dünya sevgisini terk etmenin önemine vurgu yapar ve şu şekilde eser nihayete erer: "Ve hem dünyayı sevmemek, Allah Teâlâ hoşnudluğun bulmakdur. Bâkî kelâm mübârek ve hayrlu sözler Kur'ân tefsirinde ve hadîs-i nebevîde götürür."⁷⁶ *Velâyetnâme* adlı klasik ise "Bu velâyet-nâme çûn oldı tamâm/Vir Resûlün rûhına yüz bin selâm."⁷⁷ ifadeleriyle bitmektedir. İki örnek üzerinden anlaşıldığına göre Alevî-Bektaşî klasikleri Allah Teâlâ'ya şükredilmesi ile ilgili hatırlatmalar ve Hz. Peygamber'e selam verilmesi ile tamamlanır.

3.3.2. Peygamberlerin İnananlar İçin Şefaatçi Olacağı Düşüncesi

İnsanlar kendilerini kurtuluşa erdirecek, onları aydınlığa çıkartmaya yardımcı olacak bir kurtarıcı fikrine sahiptirler. Tarih bize bu inancın her dini düşünce

⁷⁴ Muhammed b. Hanefiyye Cengi, 79, 83.

⁷⁵ Örnek olarak bkz: *Kitâb-ı Cabbar Kulu*, 75.

⁷⁶ *Makâlât*, 137.

⁷⁷ *Velâyetnâme*, 646.

sisteminde ve çeşitli inanç gruplarında var olduğunu göstermiştir. İslam geleneği içerisinde peygamberlerin inananlar için şefaathçi olacaklarına dair görüşler önemli bir yer tutmaktadır. Alevî-Bektaşî klasiklerinde peygamberlerin ve önder imamlarının şefaathçi oldukları yönündeki görüşlere yer vermeden önce kısaca şefaath kavramına değinmek isabetli görünmektedir. Sözlükte “bir şeyi benzerine eklemek, çift haline getirmek” gibi anlamlara gelen şefaath sözcüğünün⁷⁸ terim manası “kıyamet gününde peygamberlerin ve kendilerine izin verilen sâlih kulların müminlerin bağışlanması için Allah katında niyazda bulunması” olarak ifade edilmektedir.⁷⁹ Alimlerin büyük çoğunluğu Kur’an ve hadislerden hareketle Hz. Peygamber’in dünya ve ahirette Allah’ın dilemesiyle inananlar için şefaathçi olacağı görüşünü kabul etmiştir.

Şefaath konusunda genel İslami/tasavvufî anlayışta da farklı görüşler vardır. Bazı hadislerden hareketle Hz. Peygamber dışındaki bazı kimselerin de şefaath hakkının olduğu bildirilir. Veliler, alimler gibi kimseler bunlar arasında gösterilir. Alevî Bektaşî klasiklerinde peygamberlerin şefaath edeceklerine dair görüşler yer almaktadır. Bununla birlikte on iki imamların da şefaathçi olacakları ifade edilmektedir. Söz konusu klasik kaynaklarımıza baktığımızda *Şerh-i Besmele*’de Hz. Muhammed’in günahkarlar için şefaathçi olacağı belirtilmiş ve bununla ilgili şu ifadeler kullanılmıştır: “Dürüd, tahıyyât ve âferin ve salavât ol Mürseller mih-teri peygamberler serveri seyyid-i bâ-vefâ Muhammedü’l-Mustafa aleyhi’s-selam kim yazuklular şefa’atcısıdır.”⁸⁰ Ayrıca eserde yer verilen şu ifadeler yine Hz. Peygamberin şefaathçi olacağı ile ilgilidir: “Senün ümmetünse benüm kullarumdur sen bunlara şefaath kılursan ben inayet kılam.” Buradan anlaşıldığına göre yüce Allah Hz. Peygamber’den inanan kullara şefaathçi olmasını dilemiş, bunun gerçekleşmesi için yüce Allah’ın onlara yardımının verileceği ve lütfunun nasip edileceği bildirilmiştir.⁸¹ Ayrıca eserde Hz. Muhammed’in şefaath edecekği ile ilgili şu ifadeler kullanılmıştır: “Mustafânun şol kadar yüzi suyu vardır kim andan ben Tanrı utanam asilere azab kılmağa anun şefaathi bereketinden dükeli asilere rahmet kılam.”⁸² Burada yüce Allah’ın Hz. Peygamber’in hürmeti

⁷⁸ İsfahânî, *Müfredât(Kur’an Kavramları Sözlüğü)*, 555.

⁷⁹ Mustafa Alıcı, “Şefaath”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/412-415.

⁸⁰ *Besmele Tefsiri*, 41.

⁸¹ *Besmele Tefsiri*, 45.

⁸² *Besmele Tefsiri*, 153.

şerefine, şefaati sebebiyle asi olan kullara azap edilmeyip onlara merhamet olunacağı açıklanmıştır.

Makâlât adlı klasikte ise şefaât ile ilgili direkt olarak “Muhammed(a.s.) şefaâtçunuz, Adem atanuz” ifadesi bulunmaktadır.⁸³ *Velâyetnâme* içerisinde de Hz. Muhammed tanıtılırken onun için “günahkarların şefaâtçisi” lafzı zikredilmiştir. Bu ifade Hz. Peygamber’in günah işleyen kimselerin affolunmasında onlara şefaât edeceği düşüncesinin var olduğuna işaret etmektedir.⁸⁴

Erkânnâme I adlı eser içerisinde peygamberlerin şefaâtçi olacakları hususuyla ilgili genel bir anlatım söz konusu değildir. Ancak Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Hz. Ali’ye (r.a.) son vasiyetini gerçekleştirirken ona, taliplerden kim onun yoluna uyarsa ahirette Hz. Peygamber’in o kişilerden razı olacağı belirtilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber’in bu şekilde yola uygun yaşayıp vefat eden taliplerin Allah Teâlânın cemalini görebilmesi için şefaâtçi olacağı düşüncesi dile getirilmiştir.⁸⁵ *Erkânnâme I* adlı eser içerisinde Alevî-Bektaşî yol ve süreğine uygun hareket eden kimselere on iki imamların şefaât edeceği ile ilgili bilgiler mevcuttur. Örneğin Şeyh Sâfi ve Şeyh Sadreddîn arasında geçen konuşmalardan birisinde talip kişinin ahiret ahvalinden bahsedilirken on iki imamın ona şefaât edebileceği ancak imanına uygun davranışlarla hareket etmediğinde ise bu şefaâten mahrum kalacağı açıklanmıştır.⁸⁶ Buradan hareketle Alevî-Bektaşî klasiklerinde Hz. Peygamberin yanı sıra on iki imamların da şefaât edecekleri vurgusunun yer aldığını söyleyebiliriz. Eserin ilerleyen bölümlerinde talibin mürebbiye hizmet etmesi hakkında bilgiler verilirken onun ikrarını bozup ahdinden döndüğü zaman Hz. Peygamber’in şefaâtinden mahrum kalacağı belirtilmiştir.⁸⁷

Hızırnâme adlı eser içerisinde ise Hz. Peygamber’in müsahiplik kurumuna uygun hareket eden kimselere şefaât edeceği belirtilmiştir. Aynı zamanda on iki imamların kavlinde sadık ve doğru olan talipler için şefaâtçi olacağı ifade

⁸³ *Makâlât*, 110.

⁸⁴ *Velâyetnâme*, 57.

⁸⁵ *Erkânnâme I*, 97.

⁸⁶ *Erkânnâme I*, 66.

⁸⁷ *Erkânnâme I*, 114.

edilmiştir.⁸⁸ Görüldüğü üzere Alevî-Bektaşî klasikleri içerisinde peygamberlerin ve on iki imamın şefaathçi olmaları mümkündür. Ancak Alevîlik-Bektaşîlik yoluna ve öğretisine uygun hareket eden taliplerin bu şefaatten faydalanabilecekleri belirtilmiştir. Eser içerisinde Şeyh Sâfi'nin de inanan talipler için şefaathçi olacağı düşüncesi dile getirilmiştir.⁸⁹ Eserde Allah Teâlâ'nın da Şeyh Sâfi'nin yoluna uyan, dört kapı kırk makam ve on iki farz-ı kifayeyi bilen taliplere şefaatinin gerçekleşeceğini bildirdiği ifadeler göze çarpmaktadır.⁹⁰ Öte yandan gerek XVI. asırda gerekse sonrasında Bektaşî şairleri içerisinde Hz. Ali'nin ve oniki imamların şefaathçi olabilecekleri doğrultusunda onlardan himmet beklenildiği bilinmektedir. Örneğin bir Hatayî nefesinde yer verilen ifadeler bu durumu teyit etmektedir: “Ol İmâm-ı Askerî Âl-i abâ'nın hakkiçün/ Yâ İlâhi bu Hatâyî'nin günâhın afv kıl/Şah Muhammed Mehdi-i sâhib zamânın hakkiçün.”⁹¹ Seher Abdal tarafından yazılan şiirde ise “Ali'ye sıdk ile candan eğer tasdik kıldinsa/Şefaath ola mahşerde sana Şebpîr ü Şebperdân (Hasen ve Hüseyin)”⁹² ifadelerine yer verilmiştir. Hayretî tarafından yazılan “Meded senden mededsiz Hayretî'ye / Erenler şâhu sultân-ı mürüvvet”⁹³ ifadesi, derviş Esat tarafından yazılan dörtlüğün son kısmında da “Derviş Esat biçaredir derdment/ Erenlerden umar mürüvvet medet” sözlerine yer verilmiştir.⁹⁴

On iki imamların, erenlerin ve velilerin şefaath edecekleriyle ilgili örnekler epey fazladır buradan çıkarılacak sonuç ise şudur: Alevî-Bektaşî geleneğinde Hz. Peygamber ve Hz. Ali dışında on iki imamlardan, derviş ve pirlere, erenlerden himmet ve medet umulmaktadır.⁹⁵ Dolayısıyla şefaath konusunda genel İslami/tasavvufî anlayışta da farklı görüşler vardır. Bektaşî kaynaklarında evliyaullahtan kabul edilen on iki imamın şefaathlarına vurgu olduğu görülür. On iki imamın şefaathini genel tasavvufî çerçevede anlamının yanında, Bektaşî kaynaklarında Şîî anlayışın etkileri bağlamında okumak mümkündür. Bu da Safevî etkisini göstermektedir.

⁸⁸ *Hızırnâme*, 108-112.

⁸⁹ *Hızırnâme*, 124, 144, 147.

⁹⁰ *Hızırnâme*, 176.

⁹¹ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri* (İstanbul: Maarif Kitaphanesi, 1944), 57.

⁹² *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*, 89.

⁹³ *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*, 108.

⁹⁴ *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*, 293.

⁹⁵ Detaylı örnekler için bkz. *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri* (İstanbul: Maarif Kitaphanesi, 1944).

Dâstân-ı İbrâhim Edhem adlı klasik eserimiz içerisinde şefaât düşüncesiyle ilgili herhangi bir anlatım söz konusu değildir. Eser içerisinde diğer klasiklerin aksine peygamberlikle ilgili detaylı bir bilgiler manzumesi yer almaz. İbrâhim Edhem isimli zatın hayatından kesitlerin yer aldığı kitaba Hz. Peygamber'e salavat getirilerek başlanır ve eserin ilerleyen kısımlarında bir kez İlyas Hızır Nebi adından bahsedilir. Bunlar haricinde peygamberlerin Allah'ın izniyle inananlar için şefaât edecekleri fikrine dair herhangi bir durum söz konusu edilmemiştir.

Kitâb-ı Dâr olarak inceleme konusu yaptığımız bir diğer Alevî-Bektaşî klasiğimizde şefaât düşüncesiyle ilgili fikirler direkt verilmeden önce Hz. Peygamberin hürmeti için işlerin kolaylaştırılması gibi niyazlarda bulunulmuştur.⁹⁶ Onun (s.a.v) meselelerin çözümünde odak noktasında yer aldığını ve buradan hareketle Hz. Peygamber'e Alevî-Bektaşî bağlıları arasında büyük saygı gösterildiğini görmekteyiz. Eserde Hz. Peygamber'e gösterilen saygının yalnızca bununla sınırlı olmadığını belirtmeliyiz. Zira kitap boyunca gam, keder, dünya hayatının insanı maruz bıraktığı zorluk ve sıkıntıların giderilmesinde yine Hz. Peygamber'in önderliğine ve peygamberliğine başvurulduğu, onun fikir ve eylemlerinin talipler için birer mihenk taşı hüviyetinde olduğu açıktır.⁹⁷

Eserde Hz. Peygamber dışında Hz. Ali, on iki imamlar ve mezhep içerisinde önem atfedilen kimselerin hürmet ve hatırları için vefat eden kişilerin günahlarının affolunması duasının yapıldığını söyleyebiliriz. Örneğin Hakk-Muhammed-Ali düşüncesinin bir yansıması olarak kullanılan şu ifadeler; “külli hemmin ve ğammin seyencelî bi inâyetike ya Allâh ve bi nübüvvetike yâ Muhammed ve bi velâyetike yâ Ali, yâ Ali, yâ Ali.” Allah'tan Hz. Peygamber'den ve Hz. Ali'nin velayetinden medet beklenildiğini göstermektedir.⁹⁸ Buradan hareketle her ne kadar şefaât düşüncesi ile ilgili net bir ifade kullanmak isabetli görünmese de Allah'a yapılan dualarda bu kişilerin yardımının istendiği ortadadır.⁹⁹ Tüm bunların dışında Hz. Adem, Hz. İbrahim, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Eyüp, Hz. Yakup, Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. İdris peygamberlerin şerefi ve hürmetine vefat eden kişilerin affolunması

⁹⁶ *Kitâb-ı Dâr*, 42.

⁹⁷ *Kitâb-ı Dâr*, 57.

⁹⁸ *Kitâb-ı Dâr*, 57.

⁹⁹ *Kitâb-ı Dâr*, 62.

talep edilmiştir.¹⁰⁰ Sonuç itibariyle bahsedilen eserimiz *Kitâb-ı Dâr* içerisinde şefaatin gerçekleşebilmesi için Allah Teâlanın izni ve lütfunun gerektiği ifade edilmiştir.¹⁰¹ Aslında bu durum genel tasavvufi anlayışla tam olarak örtüşmektedir.

Kitâb-ı Cabbar Kulu'nda ise tüm peygamberlerin şefaatchi olacağına dair bilgiler yer almaktadır. Örneğin öldükten sonra iman sahibi olup ve fakat günahları sebebiyle Cehenneme gidecek olan kimseler için Hz. Peygamber'in (s.a.v) şefaati edeceği dile getirilmiştir. Selmân-ı Fârisî ile Hz. Ali arasında geçen şu konuşma şefaati meselesine delil olarak ele alınmıştır: "İmanı olan kimse Cehennem'e girse bile tekrar çıkar. Nasıl çıkar Ey Ali! Hazreti Peygamber şefaati eder. Günahı kadar yandıktan sonra çıkar. Fakat en erken çıkan, beş yüzyılda çıkar."¹⁰²

Eserde bu zikredilen örnek dışında peygamberlere saygı, hürmet ve ittiba gibi çeşitli durumlardan bahsedilmiş ve nübüvvet olgusunun önemi örneklerle, soru-cevap ve diyaloglarla dile getirilmiştir. Buraya kadar incelediğimiz eserlerde Hz. Peygamber ve diğer peygamberlerin yüce Allah'ın izniyle inananlar için ahiret hayatında şefaatchi olacakları düşüncesi mevcuttur. Alevî-Bektaşî klasiklerinin büyük çoğunluğunda genel İslami gelenekte var olan bu inancın tam olarak mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin Kaygusuz Abdal tarafından yazılan *Saraynâme* adlı eserde Hz. Muhammed'in inanan kimselere şefaati edeceği görüşü yer almaktadır. İnsan-ı kamil olma yolunda yapılması gerekenler açıklandıktan sonra inayetin Allah'tan, şefaatin Muhammed Mustafa'dan geleceği belirtilmiştir.¹⁰³ Eserde yer verilen bir şiirde ise şefaati edecek kimsenin Hz. Muhammed (s.a.v) olduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte dörtlükteki ifadelerden anlaşıldığına göre Hz. Ali'den de himmet beklenilmektedir. Şefaati vurgusuyla ilgili örnek aşağıda gösterilmiştir:

"Ya Nebiyyu'llah Muhammed Mustafa/ Ya veliyyu'llah Aliyyü'l-Murtaza
Kıl şefa'at ya Muhammed Mustafa/ Eyle himmet ya Aliyyü'l Murtaza."¹⁰⁴

¹⁰⁰ *Kitâb-ı Dâr*, 65-66, 69, 70, 73, 74, 94, 98, 102.

¹⁰¹ *Kitâb-ı Dâr*, 82.

¹⁰² *Kitâb-ı Cabbar Kulu*, 423.

¹⁰³ *Saraynâme*, 220.

¹⁰⁴ *Saraynâme*, 392.

Fütüvvetnâme-i Tarikât adlı klasik eser içerisinde de Hz. Peygamber'in şefaathçi olacağı vurgulanmıştır. Müslümanlar içerisinde günahkar olan kişilerin Hz. Peygamber'in şefaatiyle günahlarının af olunacağı eserde açıkça dile getirilmiştir.¹⁰⁵ Öte yandan bazı klasiklerde şefaath fikrine hiç değinilmediği görülür. Mesela *Muhammed b. Hanefiyye Cengi* ve *İlm-i Câvidân* adlı eserler içerisinde diğer klasiklerin aksine peygamberlerin şefaathçi olacakları ile ilgili bir bilgi mevcut değildir. *Dil Güşâ* adlı eser içerisinde de peygamberlik algısı ile ilgili pek çok şey mevcut olmakla birlikte peygamberlerin şefaathçi olacaklarına dair bir anlatım söz konusu değildir. Bu eserlerin şefaate dair herhangi bir açıklamada bulunmamış olmaları, bu prensibi reddettikleri anlamına gelmez. Zira söz konusu eserlerde şefaatin aleyhine herhangi bir eleştiriye rastlanmamıştır.

Netice itibariyle söylenecek olursa inanan kimselerin bağışlanması, günahlarının affedilmesi gibi hususlarda Allah'ın izni ve lütfetmesi merkez alınarak başta Hz. Muhammed (s.a.v.) ve diğer peygamberler, Alevî-Bektaşî gelenekte saygın yere sahip on iki imamlar ve mezhep büyüklerinin şefaath edeceği fikri Alevî-Bektaşî klasik eserlerinin pek çoğunda mevcuttur.

3.3.3. Peygamberlerin Davetleri Süresinde Yaşanılanlar

Alevî-Bektaşî klasik eserleri içerisinde peygamberler ve onların risalet görevleri ile ilgili hususlarda bilgiler yer almaktadır. Eserlerde Hz. Adem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar pek çok peygamberin yaşayışları hakkında örnekler görmek mümkündür. *Şerhi Besmele*'de Hz. Adem'in dünyaya gönderilmesinden bahsedilmiş ve bunun üzerine onun yaşadığı derin üzüntü anlatılırken, metne Allah Teâlâ ile onun kısa bir konuşması ilave edilmiştir. Bu konuşmanın içeriği eserde şu şekilde açıklanmıştır: "Tanrı Teâlâ hitâb kıldı kim yâ Adem niçün ağlarsın Adem eyitdi İlahi Firak belasından."¹⁰⁶ İfadeden anlaşıldığına göre Hz. Adem'in dünyaya gönderilmesi üzerine yüce Allah kendisine bu hüznün sebebini sormuş ve Adem aleyhisselam üzüntünün sebebini ayrılık olarak açıklamıştır. Hz. Adem'in dünya hayatının başlangıcı ile ilgili pek çok eserde yer alan bu ve benzeri

¹⁰⁵ *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 103.

¹⁰⁶ *Besmele Tefsiri*, 120-121.

bilgiler *Besmele Tefsiri*'nde de mevcuttur. Eserde Hz. Adem dışında farklı peygamberler hakkında da birtakım izler görmek mümkündür. Örneğin Hz. Nuh'un Allah (c.c) ile konuşmasına değinilmiştir. Hz. Nuh'un dünyanın küfür ehli ile gark olduğunu ve bu durum neticesinde bir peygamber olarak içine düştüğü düşünceler üzerindeki açıklamalarından söz edilmiştir.¹⁰⁷

Şerhi Besmele veya bilinen diğer adıyla *Besmele Tefsiri* adlı kaynakta Hz. Yusuf ile Züleyha arasındaki hadiseye değinilmiş ve Hz. Yusuf'un vahiy meleği Cebrail (a.s.) ile konuşmasından bahsedilmiştir.¹⁰⁸ Ayrıca eserin ilerleyen kısımlarında Züleyha ile ilgili birtakım hususlara da yer verilmiştir.¹⁰⁹ Bunun dışında Hz. Musa'nın içinde yaşadığı toplumda onun hastalıklı olduğu ile ilgili kendisine yöneltilen fikirlerden bahsedilmiştir. Hz. Musa'nın guslederken vücudunun kavmi tarafından görülmesi bunun üzerine temizliğinin onlarda oluşturduğu şaşkınlık ifade edilmiş ve Musa aleyhisselamın Allah Teâla ile konuşmasına yer verilmiştir.¹¹⁰

Besmele Tefsiri'nde Süleyman peygamberin Belkıs'a besmeleyi verip onun şehadet etmesi durumuna da değinilmiştir.¹¹¹ Eserde Eyüp Peygamberin yaratıcının kudreti ve azameti karşısında insanın ne kadar küçük olduğunu bildiği ve sabır zırhını kuşandığı açıklanmıştır.¹¹² Son olarak yüce Allah'ın Hz. Peygamber ile bir konuşmasına yer verilmiştir. Konuşma şu ifadelerde karşılık bulmuştur:

“Tanrı Teâlâ Rasule eydür Ya Muhammed eger mü'minler beni evlerine okurlarısa ağırlarlarısa ben dahı buları ağırlayaven bular bana gönül gözügüsin gösterürlerise ben perdeyi götürem cemalim gösterem.”¹¹³

Bu konuşmada Allah (c.c) kullarına cemalini izhar etmesinin nasıl mümkün olacağı hakkında yapılması gerekenleri bildirmiştir.

Makâlât adlı eserde de peygamberlerin hayatlarından birtakım izler görmek mümkündür. İlk olarak Hz. Adem'in insanın Allah Teâla ile dostluk kurabilmesi için

¹⁰⁷ *Besmele Tefsiri*, 121-122.

¹⁰⁸ *Besmele Tefsiri*, 81-82.

¹⁰⁹ *Besmele Tefsiri*, 125.

¹¹⁰ *Besmele Tefsiri*, 77-81.

¹¹¹ *Besmele Tefsiri*, 145.

¹¹² *Besmele Tefsiri*, 52, 53.

¹¹³ *Besmele Tefsiri*, 130.

erişmesi gereken makamların ne kadar olduğunu söylediği kısımları eser içerisinde öğrenilebilmektedir.¹¹⁴ Kitabın ilerleyen kısımlarında yüce Allah'ın Hz. Adem'in affı ile ilgili emirleri yer alır. Bununla birlikte eserde Al-i İmran suresi 152. ayet açıklanarak Adem, İbrahim ve Musa'ya (a.s.m) yer verilmiştir. Hz. Adem peygamberin cennetteki imtihanının cehennem azabından daha çetin olduğu benzetmesi yapılarak onun yaşadığı durum ifade edilmiştir. Aynı anlatımda Hz. İbrahim'in atıldığı ateşin onun için serinletildiği, Hz. Musa'nın Firavun ile mücadelesinde Allah Teâla'nın Firavunu ve ahalisini nasıl helak ettiği ve Hz. Musa'nın nasıl kurtarıldığını da görmekteyiz.¹¹⁵ Hz. Adem ile ilgili zikredilenler haricinde onun insanların atası olduğu dile getirilmiştir.¹¹⁶ Yaratılışı, eşyanın tüm isimlerinin öğretilmesi gibi hususlar eserde Hz. Adem ile ilgili yer verilenler arasındadır.¹¹⁷ Öte yandan Hz. Nuh'la ilgili onun dualarının kabul edildiği, Saffat suresinde 75. ayet örnek getirilerek belirtilmiştir. İlgili ayette eserdeki bilgiye dayanak oluşturabilecek nitelikte “*Andolsun! Nuh bize dua edip yalvarmıştı. Biz dualara da ne güzel karşılık veriyoruz.*” buyrulmaktadır.¹¹⁸ *Makâlât*'ta Hz. Yusuf'u gören Mısırlı kadınların durumuna da değinilmiştir.¹¹⁹ Son olarak kitapta Hz. İsa'dan “Ruhullah” olarak bahsedilmiştir. Onun bir ağaç ile konuşması aynı ağacın Hz. İsa'dan titremesini durdurması için Allah Teâlâya dua etmesini istemesi gibi anlatımlar mevcuttur.¹²⁰

Peygamberler hakkında bilgiler verildikten sonra, *Makâlât* içerisinde şehitlik mertebesi anlatılırken bu husus peygamberlikle farklılıkları üzerinden örneklendirilmiştir. Örneğin peygamberlerin vefat ettiklerinde yıkandıkları ve kefenlendikleri; şehitlerin ise yıkanmadan ve kefenlenmeden defnedildiklerinden bahsedilmiştir.¹²¹

İnceleme konusu yaptığımız bir diğer eser *Velâyetnâme*'de bir yerde günümüz Türkçesi ile verilen orijinal metinde varak numarası 109a'da Tatarların

¹¹⁴ *Makâlât*, 59, 68.

¹¹⁵ *Makâlât*, 89.

¹¹⁶ *Makâlât*, 110.

¹¹⁷ *Makâlât*, 113-114.

¹¹⁸ *Makâlât*, 76-77.

¹¹⁹ *Makâlât*, 59.

¹²⁰ *Makâlât*, 47-48.

¹²¹ *Makâlât*, 133-134.

Hristiyan olmayı seçtikleri, Hz. İsa'nın dinine¹²² girdikleri şeklinde bir ifade mevcuttur. *Kitâb-ı Dâr* adlı kaynakta ise peygamberlerle ilgili daha fazla bilgi yer alır. Eserde çeşitli peygamberlerin hayatlarından örnekler görmek mümkündür. Örneğin Hz. Adem'e eşi Hz. Havva annemizin duyduğu saygı, meleklerin Adem'e secde etmesi hadisesi ve Hz. Adem'in evlatlarından bahsedilmiştir.¹²³ Hz. İbrahim (a.s) için hazırlanan alevli ateşin yüce Allah'ın emriyle serin ve onun için bir gül bahçesine dönüşmesi anlatılmıştır. Hz. Yakub ve oğlu Yusuf'un imtihanları, Hz. Eyüp peygamberin vücudunda beliren şiddetli yaralar ve rahatsızlıklar, Hz. Musa'nın yüce Allah ile konuşması meselesi, Hz. Davud peygambere Allah tarafından verilen demirin ateşsiz bir şekilde eritilip muma çevrilmesi, Hz. Süleyman'ın elde ettiği hükümdarlık *Kitâb-ı Dâr* içerisinde söz konusu edilmiştir.¹²⁴ Eserde peygamberlerle ilgili anlatılanlar bunlarla sınırlı değildir. Ölülere nefesiyle diriltme mucizesinin Hz. İsa'ya verilmesi de anlatılanlar arasındadır.¹²⁵ Ayrıca dört kutsal kitabın verildiği peygamberler eserde belirtilmiştir.¹²⁶

Erkannâme I adlı esere baktığımızda başta Hz. Peygamber olmak üzere Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. İsa peygamberler hakkında bilgiler mevcuttur. Allah Teâlâya yapılan dua ve niyazlarda bu peygamberlerin adı, hakkı ve hürmeti zikredilmiştir. Ancak diğer eserlerde görüldüğü gibi peygamberlerin davetleri süresinde yaşanan birtakım hadiseler hakkında detaylı ve uzun anlatımlar söz konusu değildir. Eserde Hz. Muhammed'in Hz. Ali ile son konuşmasına "Hz. Peygamberin Hz. Ali'ye son vasiyeti" olarak yer verilmiştir.¹²⁷ Eserde yer verilen bir Hatayı Divanında ise Yakup Peygamberin gözlerinin görmez olduğu, Yusuf aleyhisselamın Mısra sultan olduğu ve Süleyman peygamberin mühründen birkaç beyitte bahsedilmiştir.¹²⁸ İlgili ifadeler şu şekildedir: "Ya'kub-ı kör zâr-ı giryân Yusuf-ı Ken'an için/ Men bir gece halvetim uş Mısra sultan bendedir/ Pehlevanlar çok cihanda Rüstemler el olmamış/ Hüner- i İskender hikmet-i mühr-i Süleyman bendedir"

¹²² *Velâyetnâme*, 486.

¹²³ *Kitâb-ı Dâr*, 65.

¹²⁴ *Kitâb-ı Dâr*, 66-73.

¹²⁵ *Kitâb-ı Dâr*, 74.

¹²⁶ *Kitâb-ı Dâr*, 77.

¹²⁷ *Erkânâme I*, 97.

¹²⁸ *Erkânâme I*, 229-230.

Erkannâme I adlı kaynak, Alevî-Bektâşî yol ve esasları hakkında taliplere bilgiler sunduğu için eserde tüm peygamberlere saygı ve selam edilmesi ile ilgili küçük detayların mevcut olduğundan ancak zikredilenler dışında bahsettiğimiz başlıkta ayrıntılı bilgilerin yer almadığını söyleyebiliriz.

Kitâb-ı Cabbar Kulu isimli kaynakta ise peygamberlerin davetleri süresinde yaşananlar hakkında verilenleri inceleyecek olursak; Hz. Adem'e ilk secde emri verildiğinde iblisin onu reddettiği ve üstünlük taslayarak, kibirle ona secde etmekten uzak durduğu, Cennet hayatında Hz. Adem'in Hz. Havva ile yaşadıkları ve cennetten çıkarılmaları eserde yer verilenler arasındadır.¹²⁹ Kitap Hz. Musa'nın asası ile denize vurması, oradan siyah bir taşın çıkması, taşın içinden beyaz kurt çıkması ve Hz. Musa'nın tüm bunlarda bir hikmet olduğunu düşünerek kurtlarla konuşması ve son olarak vefatına yer verilerek yani Hz. Musa'nın menkıbelerinden bahsederek tamamlanmıştır.¹³⁰ Ayrıca *Kitâb-ı Cabbar Kulu*'nda pek çok peygamberin elçilik görevlerini ifa ederken karşılaştıkları inkarcılara değinilmiştir. Örneğin Hz. Adem'in iblis, Hz. İbrahim'in Nemrut, Hz. Musa'nın Firavun tarafından inkar edildikleri ve vazifelerinin reddedildiği belirtilmiştir Hz. Zekeriyya'nın ve Hz. Yahya'nın da yine kendi inkarcıları tarafından üzücü bir şekilde muamele gördükleri ve akabinde yaşanan kötü hadiseler eserde söz konusu edilmiştir. Aynı zamanda Hz. Muhammed'in peygamberliğinin Ebu Cehil tarafından inkar edilmesine de yer verilmiştir.¹³¹

Kitapta Hz. Peygamber ve Hz. Ali arasında geçen konuşmalara genişçe yer verildiğini söyleyebiliriz. İçerik olarak bu konuşmalar Hz. Ali'nin pek çok konuda Hz. Muhammed'e yönelttiği dini sorular hakkındadır. Örneğin Allah'ın hikmetlerinin neler olduğu bu sorulardan sadece bir tanesidir.¹³² Ayrıca eser boyunca Hz. Peygamber'den sıkça bahsedildiğini söylemek gerekir. Eserde öncelikle Hz. Muhammed'in daima hatırlandığı, ona salavat getirildiği ve insan-ı kamil bir elçi olduğu üzerinde durulmuştur. Buna göre eserin mukaddimesinde Hz. Peygamber

¹²⁹ *Kitâb-ı Cabbar Kulu*, 478-481.

¹³⁰ *Kitâb-ı Cabbar Kulu*, 605-606.

¹³¹ *Kitâb-ı Cabbar Kulu*, 109-110.

¹³² *Kitâb-ı Cabbar Kulu*, 84-114.

hakkında kullanılan şu ifadeler onun (s.a.v) Alevîlik'te ne kadar sevildiğini açıkça belirtmektedir:

“Sen öyle yürürdün yâ Resûlullâh ki, Allah emri üzere yürürdün. Kimsenün hâtırın[ı] yıkmadun. Bir kişinin kapısını kakmadın. Dünya varlığına bakmadın. Sana kötülük idene, sen eylük itdün. Allah yoluna gitdün. Sana düşmanlık idene, sen dostluk itdün. Allah yoluna da‘vet itdün. Nice kâfirleri imâna getürdün. Kalmışları menziline yitürdün. Niceler yoldaş oldu, sana bile. Ulu devlet buldular senle...”¹³³

Hızır Peygamber'in dünyaya gelişi, yaşanan olağanüstü durumlar ve alemlerin nurla dolması gibi konuların yine eserde söz konusu edildiğini görmekteyiz.¹³⁴ Kitabın ilerleyen kısımlarında Hz. Peygamber'in yüce Allah'ın nurundan yaratıldığı ve elçi vazifesiyle alemlere rahmet olarak gönderildiği belirtilmiştir.¹³⁵ Buradan hareketle eserde ve genel olarak düşünüldüğünde Alevî-Bektaşî gelenek içerisinde Hz. Peygamberin kıymetli bir resul olarak görüldüğü gayet nettir. Onun hakkında anlatılanlar Alevî-Bektaşî düşünce dünyasında Hz. Peygamber'in edindiği yeri görmek bakımından oldukça önemlidir. Zira eser boyunca Hz. Muhammed'in kıymetli bir resul olarak görülmesi bağlamında zikredilenler anlatmaya çalıştığımızı açıklar mahiyettedir.

Kitâb-ı Cabbar Kulu içerisinde yer verilen tüm kıssa ve anlatımlar peygamberlerin yaşayışları hakkında taliplere bilgiler sunmaktadır. Eserde bahsedilenler moda mod bir bilgiler manzumesi şeklinde olmayıp, dinleyen kişide veya metni okuyan kişide okuma isteğini ve öğrenme iştiağını artırmaktadır. Zira anlatım akıcı bir üsluptadır. Dolayısıyla peygamberlik, peygamberlerin hayatlarından sunulan kesitler talipler için daha akılda kalıcı bir öğrenme sağlamaktadır.

Hızırnâme İlm-i Câvidân'da yukarıda bahsedilen eserlerde olduğu gibi peygamberlerle ilgili pek çok anlatıma rastlamaktayız. *Hızırnâme*'de Hz. Peygamber'e salat ve selamlar diğer kaynaklardaki gibi epey yer tutmaktadır. Bunun dışında eser boyunca Alevî-Bektaşî gelenek içerisinde adından bahsettiren Hızır Nebi

¹³³ *Kitâb-ı Cabbar Kulu*, 61.

¹³⁴ *Kitâb-ı Cabbar Kulu*, 129.

¹³⁵ *Kitâb-ı Cabbar Kulu*, 258-259.

ile diğer imamların konuşmalarına yer verildiğini görmekteyiz.¹³⁶ Yaratılanlar arasında Hz. Adem'in en şerefli kullardan biri olduğu ve ona yakın olmanın öneminden bahsedilmiştir.¹³⁷ Hz. Adem'in diğer peygamberlere vasiyeti onunla ilgili zikredilenler arasındadır. Şit aleyhisselamın İdris peygambere, onun da Nuh aleyhisselama vasiyetler yaptığı belirtilmiştir. Sırasıyla Nuh aleyhisselam Sam'a vasiyetini gerçekleştirmiştir. Sam'dan Hud peygambere ondan Lut, Salih, İbrahim ve İsmail aleyhimüsselama bu silsile devam ederek peygamberler arasında Hz. Adem'den gelen esmanın öğretilip iletildiği ifade edilmiştir.¹³⁸ Buradan hareketle Alevî-Bektaşî zihin dünyasında tüm peygamberlere iman edildiği ve bunun bir inanç olarak kabul edildiği hususu gayet açıktır.

Eserde Hz. İbrahim için alevli olan ateşin Allah Teâla tarafından serinletildiği ve onun için yakıcılığını kaybetmesi hadisesine değinilmiştir.¹³⁹ Bununla ilgili olarak Enbiya suresi 69. ayet zikredilmiştir. İlgili ayette Allah'ın ateşe İbrahim peygamber için serin ve güvenilir olması gerektiği buyruğu yer almaktadır. *Hızırnâme*'de esmanın neredeyse tüm peygamberler arasında vasiyet yoluyla iletildiği vurgusu yer alır. Örneğin Hz. İbrahim'in İshak peygambere vasiyet ettiği onun ise bu öğrendiklerini Yakup peygambere ulaştırdığı bildirilmiştir.¹⁴⁰ Yakup peygamberin oğlu Hz. Yusuf'a isimleri öğretmesi üzerine onun kuyudan çıkması ve hayatının ilerleyen dönemlerinde Mısır hükümdarı olmasına katkı sağladığı anlatılmıştır. Yine Hz. Yusuf'un Hz. Şuayb'e onun da Hz. Musa'ya vasiyet ettiği belirtilmiştir. Peygamberler arasında gerçekleşen bu süreç devam ederek ilerlemiş Musa aleyhisselamdan sonra Süleyman peygambere ondan Zekeriyya'ya (a.s), Yahya'ya (a.s)¹⁴¹ ve İsa'ya (a.s) iletilmiştir.¹⁴² Peygamberler arasında vasiyet olarak ifade edilen durumun aslında elçilik olduğu yani peygamberlerin risalet vazifeleriyle yükümlü olmalarıdır. Zikredilen bu durum açıkça göstermektedir ki peygamberlik tarihi süreç boyunca var olmuş bir olgudur. Ve Hz. Muhammed'e kadar pek çok

¹³⁶ Örnek olarak bkz: *Hızırnâme*, 204.

¹³⁷ *Hızırnâme*, 371.

¹³⁸ *Hızırnâme*, 651.

¹³⁹ *Hızırnâme*, 655.

¹⁴⁰ *Hızırnâme*, 655.

¹⁴¹ *Hızırnâme*, 656.

¹⁴² *Hızırnâme*, 659.

peygamber gönderilmiştir. Tüm bunlar da Alevî-Bektaşî gelenekte kendisine yer edinmiş ve eserler aracılığıyla yansıtılmıştır.

Eserde nübüvvet bahsiyle ilgili yer verilenler anlatılanlarla sınırlı değildir. Meselâ Musa peygamberin Allah Teâlâ ile konuşması bunlardan birisidir. Bu kısımda Hz. Musa Allah'tan “Ramazan ayını, Cuma gününü, Kadir Gecesi” gibi özel günleri kendisine vermesini talep etmiştir. Eserden anlaşıldığı üzere Allah Teâlâ ona cevaben bu günlerin Hz. Muhammed'e verildiğini belirtmiştir.¹⁴³ Eserde İlyas peygamberle ilgili bir husustan da bahsedilmiştir. Anlatıldığına göre Hz. İlyas vefat edeceği esnada feryat etmiş ve yüce Allah kendisine kavuşmasının onda uyandıracığı hissi sormuştur. Bu fikir şu ifadelerle anlatılmıştır: “Ya İlyas, ölüp bana vasıl olduğuna incinir misin!?” “Eğer ona incinirsen ‘izz ü celalim hakkıçün senin adını peygamberlik defterinden kazıyam” Allah Teâlânın İlyas peygambere yönelttiği ileri sürülen bu ifadelere yine eserde İlyas (a.s) tarafından şu şekilde cevap olunmuştur: “Öldüğüm için ağlamazam ve zarı etmezem.” Allah (c.c) o zaman bu feryadın sebebi nedir şeklinde yeni bir soru daha yöneltince Hz. İlyas şunları söylemiştir:

“Ol senin Habibin Muhammed Mustafa'nın On iki İmam'ın evladlarıdır, bunların ululuğun ve faziletin gördüm kim cemi enbiyâ vü evliyâ bunların yüzü suyuna edip kendine dost kıldın. Kimisinin menziline â'lâ kıldın ve kimisine sudan necat verdin. Kimisini Halil, kimisini Kelim, kimisini mülke Emin kıldın ve kimine “Ruhum” diye hitab ettin. İmdi ben kulun dahi dilerim bu on dört isimler berekâtından.” “Kılam tâ ki ol mübarek cemallerini görem ve onların hizmeti şereflerine erem ve yüzüm mübarek ayaklarına sürem ve nice maslahatlarında bulunam” dedi.

Yüce Allah İlyas peygamberin bu sözlerine “Ya İlyas, izim celalim hakkı gene sana yeni ömür takdir ettim, kıyamete değin ölme dur ve hayatta ol” şeklinde cevap buyurmuştur.¹⁴⁴ Son olarak eserde bu kısım İlyas peygambere salat ve selam ile tamamlanmıştır. Tüm bu bilgiler ışığında düşündüğümüzde bir peygamberin Allah Teâlâ ile konuşmasına yer verilmesi bahsedilenler gerçekten yaşanmış olsun veya olmasın, peygamberlerin üstün kimseler olduklarının kabul edildiği fikrine yer

¹⁴³ *Hızırnâme*, 595-607.

¹⁴⁴ *Hızırnâme*, 660-664.

verildiğini göstermektedir. Bu durum klasikler içerisindeki peygamberlik algısının varlığını ispat etmektedir.

İlm-i Câvidân'da ise Hz. Adem'in yüz güzelliği (vr.24b), ona yapılan ilk secde(vr.25b), Allah Teala'nın ona esmayı öğretmesi¹⁴⁵, İlyas peygambere selam edilmesi eserde geçen hususlardır. Bununla ilgili Saffat Suresi 130. ayet zikredilmiştir.¹⁴⁶ İlgili ayette ve bu ayetin evvelinde İlyas peygamberin kavmini Allah'a çağıran ve onları inkarcılıktan, yalancılıktan uzak tutmaya yönlendirilen elçilerden olduğu belirtilmiştir. Eserde "İlyas'a selam olsun" ifadesiyle Saffat suresi 130. ayete telmihte bulunulmuştur.

Peygamberler hakkında bilgi veren eserler dışında *Dâstân-ı İbrâhim Edhem* adlı kaynakta Hz. Peygamber'e saygı ve onu selamlamanın dışında peygamberlikle ilgili bilgiler mevcut değildir. Eser içerisinde işlenen konular İbrâhim b. Edhem'in hayatı ile sınırlı kalmıştır.

Bir diğer eserimiz *Dil Güşâ*'da ise Hz. Adem, Hz. İdris, Hz. İbrahim, Hz. Eyyüb, Hz. Musa, Hz. İsa ve son olarak Hz. Muhammed hakkında onların davetleri sürecinde yaşanan çeşitli hadiseler hakkında birtakım bilgiler yer alır. Ancak zikredilenler detaylı ve geniş bir şekilde ele alınmamıştır. Eserde Hz. Adem peygamberden başlayarak Hz. Muhammed'e kadar pek çok peygamberin gönderildiğine değinilmiştir: "Âdem peygamber zamânından ta Muhammed Mustafâ zamânına degin peygamber ki geldiler her birisi bir dürlü fikr eyledi, bu kârâneyi düzeni istemek bâbında temyiz kılmadılar."¹⁴⁷ cümleleri bu durumu ifade etmektedir.

Eserde Hz. Adem'in vücudunun çeşitli benzetmelerle anlatıldığını görmekteyiz. Vücudunun 366 damardan 777 sinirden, 444 parça kemikten oluştuğu düşüncesine değinilmiştir.¹⁴⁸ *Dil Güşâ*'da Hz. Adem'e meleklerin secde etmesine dair bir beyit de yer alır.¹⁴⁹ Yine eserde peygamberlerin haber getirdiğinden bahsedilmiş, gökteki ve yerdeki pek çok cismin Hz. Adem'e secde ettiği "Sen

¹⁴⁵ *İlm-i Câvidân*, 259.

¹⁴⁶ *İlm-i Câvidân*, 327.

¹⁴⁷ *Dil Güşâ*, 88.

¹⁴⁸ *Dil Güşâ*, 88.

¹⁴⁹ *Dil Güşâ*, 112.

Âdemsin, gök ehli sana secde kıldı, yir ehli sana mutî' oldu" cümlesi ve bunun benzeri ifadelerle anlatılmıştır.¹⁵⁰ Bununla birlikte Hz. İsa, Hz. Musa, Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed'in bir araya toplanıp sohbet meclisinde bulundukları peygamberler hakkında söylenenler arasındadır.¹⁵¹ Hz. Musa ile ilgili de Mefâ'ilün Mefâ'ilün vezniyle yazılmış bir beyitte "Yed-i peygâm Mûsâyem Tûrem emîrem şâh-ı sultânem" ifadesi mevcuttur.¹⁵² Yine eserde başka bir beyitte de Hz. Yusuf'un güzelliği "kim sevmiye şol hüsn-i Yusuf" tabiriyle dile getirilmiştir.¹⁵³

Abdurrahman Güzel, *Dil Güşâ*'nın Farsça varaklarının tüm nüshalarda yer almadığını gerekçe göstererek eserin bu kısımlarını kitabın sonuna eklemiştir. İlave edilen kısımda 224a olarak numaralandırılan sayfada yer alan beyitlerde hakkın ortaya çıkması anlatılırken "Süleyman da karınca da hak oldu"¹⁵⁴ ifadesi kullanılmıştır. Görüldüğü üzere Hz. Süleyman ile ilgili başlı başına bir anlatım söz konusu değildir; fakat bununla birlikte eserde anlatılanları örneklendirirken peygamberlerin hayatlarından çok kısa kesitlere yer yer değinilmektedir. Örneğin 227b olarak numaralandırılan kısımdaki beyitlerde Hz. Musa ile Firavun'un ve Hz. İbrahim ile Nemrud'un karşılaşmalarından bahsedilmiştir.¹⁵⁵ Yine eserin ilerleyen bölümünde Hz. Süleyman'ın pek çok şeye hükmedebilecek bir makama ulaşmış olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁶

Dil Güşâ'nın ardından yine bir Kaygusuz Abdal eseri olan *Saraynâme* adlı Alevî-Bektaşî klasiginde peygamberlerin yaşamlarından kısa kısa kesitler yer almaktadır. 8a varak numarası ile Türkçeye çevrilen metinde ilk olarak Hz. Adem'in halife seçildiği ve herkesin ona secde ettiği, onun yaratılmış diğer kimselerin efendisi olduğu yanı sıra şeytanın Hz. Adem'i görmesi, Allah'ın Hz. Adem'i nur ile bezemesi gibi Hz. Adem'in ahvali hakkında beyitler mevcuttur.¹⁵⁷ *Saraynâme* boyunca Hz. Adem üzerinden ilim, keramet, nur gibi peygamberlere verilenler zikredilmiştir. Hz. Musa'ya Tur ve Hz. Eyyüb peygambere ise sabır ve şükrün verildiği ifade edilmiştir.

¹⁵⁰ *Dil Güşâ*, 116.

¹⁵¹ *Dil Güşâ*, 100.

¹⁵² *Dil Güşâ*, 158.

¹⁵³ *Dil Güşâ*, 162.

¹⁵⁴ *Dil Güşâ*, 174.

¹⁵⁵ *Dil Güşâ*, 189.

¹⁵⁶ *Dil Güşâ*, 205.

¹⁵⁷ *Saraynâme*, 140-168.

Ancak eserde Hz. Musa'nın ve Hz. Eyyüb'ün yaşadıkları ile ilgili ayrıntılı bir bilgi mevcut olmayıp onlarla ilgili anlatılanlar şu beyitlerle sınırlandırılmıştır: "Adem'e Hakk bu serayda viridi nur/ Musa'ya Tur Eyyüb'e şükr ü sabur/ Bu saray oldur ki bunda ol Gani/ İbadet için getürdi insanı."¹⁵⁸

Eserde Lokman'a (a.s.) hikmet, Süleyman'a (a.s.) ise devlet verildiği belirtilmiştir.¹⁵⁹ Saray adı verilen bu dünyada Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesine dair inanca bağlı olarak onun gökyüzüne bir yol bulduğu gibi hususlar da peygamberlerin hayatlarından birtakım izlerdir.¹⁶⁰ Eserde peygamberlerle ilgili anlatılanlar bunlardan ibaret değildir. 26b varak numarası ile belirtilen kısımda Hz. İbrahim'in yolu, Hz. Yusuf'un herkesçe kabul edilen güzelliği, babası Yakup peygamberin yaşadığı hasret beyitlerde değinilen örneklerdendir.¹⁶¹ Nuh peygamberin yaşadığı tufan hadisesi, Eyyüb peygamberin yaşadığı sıkıntılar ve dermanı, Musa peygamber karşısında Firavun ve akıbeti gibi durumlar da *Saraynâme*'de değinilen noktalardır.¹⁶² Bununla birlikte peygamberlerin hayatlarıyla ilgili anlatılan örnekleri artırmak mümkündür. Hz. Süleyman'ın mülkü¹⁶³, Hz. İbrahim'in doğruluğu, Hz. İsa ve Hz. Eyüp gibi sabırlı olmaları bu örneklerden birkaçıdır.¹⁶⁴ Ayrıca Hz. Salih'in doğruluğu, temizliği Hz. İsmail'in kurbanlığı meselesi, Hz. Yakub'un ayrılığı ve derdi, Hz. Davud'un avazı, Hz. Yunus'un çilesi ve Hz. İsa'nın nefesi gibi ifadelerin bulunduğu beyitleri eser içerisinde farklı yerlerde görmekteyiz.¹⁶⁵

Fütüvvetnâme-i Tarikât adlı klasik eserimizde de peygamberlerin yaşayışları hakkında bilgiler görebilmekteyiz. Örneğin "fütüvvet ve tarikat ehline ait bir gelenek olarak bilinen şed/kemer bağlamaktan" bahsedilirken,¹⁶⁶ şeddin hutbelerinin Adem, Şit, Nuh, İbrahim ve Muhammed (a.s.m) olduğu belirtilmiştir.¹⁶⁷ Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed dört tekbir sahibi olarak gösterilmiştir. Bu

¹⁵⁸ *Saraynâme*, 208.

¹⁵⁹ *Saraynâme*, 212.

¹⁶⁰ *Saraynâme*, 212.

¹⁶¹ *Saraynâme*, 215.

¹⁶² *Saraynâme*, 223.

¹⁶³ *Saraynâme*, 243.

¹⁶⁴ *Saraynâme*, 248.

¹⁶⁵ *Saraynâme*, 255., 291.

¹⁶⁶ Hamid Algar, "Şed", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/405-406.

¹⁶⁷ *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 67.

tekbirler sırasıyla “rıza, tufan, safa, vefa” tekbirleridir.¹⁶⁸ Eserde diğer klasiklerde olduğu gibi Hz. Adem’in Hz. Havva ile cennetteki durumları ve imtihanları dile getirilmiştir.¹⁶⁹ Nuh peygamberin kavmini iman etmeye çağırdığı şed kuşanmanın oğlu Sam’a ondan sonra Hz. İbrahim’e verildiği belirtilmiştir. İbrahim peygamberin Kabe yapımıyla ilgilenmesi, oğlu İsmail peygamberi kurban etmesi ile ilgili olay da eserde yer verilenler arasındadır.¹⁷⁰

Fütüvvetnâme-i Tarikât da Hz. Muhammed’in son haccı olarak bilinen veda haccından ve Cebrail (a.s) ile konuşmasından bahsedilmiştir.¹⁷¹ Metnin ilerleyen kısımlarında Hz. Peygamber’in Hz. Ali ile dost oldukları yönündeki “Allahümme vâlâ men vâlâhu” yani “Ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır.”¹⁷² diye başlayan ifadeler yer alır. Bunun dışında “Ene ve Ali min nurin vâhidin ve Mûsa ve Hârûn min nurin vâhidin” yani “Ben ve Ali bir nurdanız ve Musa ile Harun da bir nurdandır” cümleleri de Hz. Peygamber ile ilgili zikredilenler arasındadır.¹⁷³ Eserde uzunca bu konu ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Tüm bunlar açıkça göstermektedir ki peygamberlik inancı, peygamberlerin öncü şahsiyetler oldukları Alevî-Bektaşî kaynaklarında defaatle dile getirilen bir durumdur. Bu kaynaklar incelendiğinde peygambersiz bir Alevîlik ve Bektaşîlik düşünölemeyeceği delillerle sabittir. Sonuç olarak Alevîlik-Bektaşîlik düşünce dünyasında yerleşmiş bir peygamberlik algısı eserlerde açıkça ifade edilmiştir.

3.3.4. Peygamberler ve Mucizeleri

Yüce yaratıcı ilk peygamber Hz. Adem’den son peygamber Hz. Muhammed’e kadar tüm peygamberlerini elçilik görevleri sürecinde mucizeleriyle desteklemiştir. Alevîler ve Bektaşîler peygamberlerin mucizelerine inanmaktadırlar. Buna göre Alevî-Bektaşî klasik eserlerimiz içerisinde mucize konusuyla ilgili verilenlere bu başlık altında değineceğiz.

¹⁶⁸ *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 75.

¹⁶⁹ *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 77.

¹⁷⁰ *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 96-97.

¹⁷¹ *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 105.

¹⁷² *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 107.

¹⁷³ *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 107.

Eserlerde peygamberlere iman, onların peygamberlik görevlerini tasdik etme ve ahiret hayatında şefaatçi olacaklarıyla ilgili fikirler yer almaktadır. Bunlar hakkındaki örnekler ilgili başlıklar altında daha önce ele alındığı için burada detaya girmiyoruz. *Besmele Tefsiri* adı verilen eserde mucize konusu ile ilgili verilenlerden bahsedilecek olursa eserde öncelikle Hz. Peygamber'e Kuran'ın bir nur olarak bahsedildiği ifade edilmiştir.¹⁷⁴ Genel olarak düşünüldüğünde eserde muciz bir kitap olması özelliğine sahip Kur'an'ın Hz. Peygamber'e verilmiş ilk mucize olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in Allah (c.c) ile konuşmasının ardından gördükleri karşısında hayrette kaldığı ve ağzından yeşil, beyaz, mavi kuşların çıktığı gibi mucizevi olayların vuku bulduğu yönünde anlatımlar mevcuttur. Ancak tüm bunların mecazi anlatımlar oldukları dikkate alındığında söz konusu anlatıların birer hissî mucize olarak takdim edilmesi uygun olmayacaktır.¹⁷⁵

Eserde Hz. Adem'e tüm isimlerin öğretilmesi ve akabinde yaşanan secde hadisesi gibi durumlara yapılan atıflar da Hz. Adem'e verilmiş mucizeler kapsamında gösterilebilir.¹⁷⁶ Yine Hz. Nuh'un kavmi ile yaşadıkları, onun yalnız kalması ve çare için Rabbine niyazı, kavminin yaptıklarına ve tüm inkarına karşılık Allah tarafından tufanla desteklenmesi ve Hz. Nuh'un ak taç ile ödüllendirilmesi eserde mucize olarak kabul edilmiştir.¹⁷⁷ *Besmele Tefsiri*'nde Hz. Yusuf'un zekası, sultan oluşu, Zeliha karşısındaki imtihanı ve Allah'ın yardımıyla tüm bu yaşanan durumları aşması eserde yer verilen diğer mucizevi unsurlar kapsamında görülebilir.¹⁷⁸

Makâlât adlı klasik eserde mucize hakkında verilen bilgileri inceleyecek olursak başlı başına bir mucize olması, bir benzerinin veya eşdeğerinin getirilememesi, lafzen ve manen onun yüceliğine denk hiçbir metnin veya eserin bulunmaması, Allah Teâlâ'nın mu'ciz kelamı olması gibi durumlar sebebiyle kutsal kitabımız Kur'an tüm inananlar için bir mucizedir. *Makâlât*'ta bu mucizenin Hz.

¹⁷⁴ *Besmele Tefsiri*, 101.

¹⁷⁵ *Besmele Tefsiri*, 102-109.

¹⁷⁶ *Besmele Tefsiri*, 121.

¹⁷⁷ *Besmele Tefsiri*, 122.

¹⁷⁸ *Besmele Tefsiri*, 149.

Muhammed'e verilmiş olduğundan bahsedilmiştir.¹⁷⁹ Eserde Hz. Adem'in yaratılışından ve özelliklerinden bahsedildikten sonra Allah'ın onu halife olarak yaratması, esmayı öğretmesi ve meleklerin secdesi Hz. Adem'e yüce Allah tarafından verilmiş mucizeler kapsamında ele alınmıştır.¹⁸⁰ Eser boyunca mucize ile ilgili başka bir malumata rastlanmamıştır.

Mucize konusuyla ilgili *Kitâb-ı Dâr* adlı eserimizde Hz. Adem'den bahsedilirken ona melekler tarafından yapılan secde hadisesi konu edilmiştir. İlk insan, ilk peygamber olması gibi durumlar sebebiyle Adem peygambere secde olayı mucize kapsamında değerlendirilebilir.¹⁸¹ Çünkü onun dışında başka bir kimseye meleklerin secde etmesi istenmemiştir. Bu durum sadece Hz. Adem'e hastır. Bu tarz bir hadisenin başka hiçbir zaman ve mekanda yaşanmamış olması hadisenin ender ve biricik olduğunu ispat etmektedir. Ayrıca eserde Allah Teâlâ'nın İbrahim peygamber için ateşi gül bahçesine çevirmesi hadisesi de konu edilmiştir. Yüce yaratıcı için ateşi gül bahçesine çevirmek veya onu İbrahim peygamber için serin kılmak oldukça basit ve kolaydır. Ancak mükemmel varlık olmayan kullar için bu hadisenin gerçekleştirilebilmesi mümkün değildir. Bu sebeple yaşanan bu olay insanlar nazarında düşünüldüğünde olağanüstü bir durum olup, sıradan değildir ve dolayısıyla mucize kapsamında değerlendirilmelidir.¹⁸²

Eserde Yakup peygamberin ağlamaktan gözlerinin âmâ olması, daha sonra açılması ve Eyüp peygamberin geçirdiği eza verici rahatsızlıklardan bahsedilmiştir. Bu peygamberlerin yaşadıklarıyla ilgili anlatılanların birer imtihan sebebi olarak onlara verilmesi gerek Hz. Eyüp'ün bu hastalıklar, yaşadığı üzücü hadiseler karşısında büyük bir sabır ve metanet örneği sergilemesi gerekse Hz. Yakub'un sabrı, her insanın kolaylıkla başarabileceği bir davranış ve tutum değildir. Bu açıdan zikredilenler mucize kapsamında ele anılabilir.¹⁸³

Kitâb-ı Dâr'da Davud peygambere demir bir maddeyi yumuşatma ve bunun ateş kullanılmadan yapılması, eritme ve mum haline getirme özelliğinin

¹⁷⁹ *Makâlât*, 47.

¹⁸⁰ *Makâlât*, 117.

¹⁸¹ *Kitâb-ı Dâr*, 65.

¹⁸² *Kitâb-ı Dâr*, 66.

¹⁸³ *Kitâb-ı Dâr*, 70-73.

bahşedildiğinden bahsedilmiştir. Demir eritme olayı günümüz şartları bağlamında değerlendirildiğinde basit bir şey gibi görünebilir. Ancak Davud peygamberin yaşadığı zaman dilimi düşünüldüğünde ve onun bu işlemi ateş yardımı olmaksızın gerçekleştirmesi normal şartlar altında gerçekleştirilmesi imkansız olduğundan mucize kapsamında değerlendirilebilir.¹⁸⁴ Bir diğer örnekten anlaşıldığına göre Hz. Süleyman'ın elindeki mühürle diğer insanlara ve pek çok varlığa etki edebilmesi ona bahşedilmiş olağanüstü bir durum olarak kabul edilmektedir.¹⁸⁵ Eserde mucize ile ilgili verilen bilgiler bunlarla sınırlı değildir. Hz. Musa'nın yüce Allah ile konuşması, kendisine ait asanın yılanı dönüşmesi ve o asa ile çeşitli mucizeler sergilemesi, Hz. İsa'nın ölülere diriltebilmesi hadisesi de *Kitâb-ı Dâr* adlı kaynağımız içerisinde mucize kapsamında incelenmiştir.¹⁸⁶ Ayrıca eserde Hz. Muhammed'e verilmiş mucizelerin hatrına darda kalan kullar için Allah'tan bağışlanma dilenmesi de konu bağlamında belirtilmesi gereken bir husustur.¹⁸⁷

Dil Güşâ'da ise Hz. Süleyman'a verilen hükümdarlık ve pek çok şeye hükmedebilme yetisi başka bir insana veya peygambere verilmemesi sebebiyle ona lütfedilmiş bir mucize olarak değerlendirilmektedir. Eserde buna değinilmiştir. Süleyman peygamberin ulaştığı makamın yüceliği ve her şeyin onun emri altına verildiği ifade edilmiştir.¹⁸⁸ Bunlar haricinde *Dil Güşâ*'da peygamberlerin mucizeleri ile ilgili başka bir bilgi mevcut değildir.

Saraynâme'de ise Hz. Adem'e eşyanın isimlerinin öğretilmesi, halife olarak seçilmesi ve ilk secde, ilim ve hikmet verilmesi ona bahşedilmiş mucizelerdendir ve eserde bunlara yer verilmiştir.¹⁸⁹ Örneğin, “Âdem oldu cümle eşyanın şâhı / Zira Âdem bildi evvel Allah'ı/ Âdem oldu cümle halkun serveri / Cümle hikmetün divân ü defteri.”¹⁹⁰ ifadeleri bahsedilenler içerisinde yer almaktadır. Ayrıca eser boyunca Hz. Adem ile ilgili pek çok husus dile getirilmiştir. Eserde Süleyman peygamberin hükmüne dev veya peri

¹⁸⁴ *Kitâb-ı Dâr*, 69.

¹⁸⁵ *Kitâb-ı Dâr*, 69.

¹⁸⁶ *Kitâb-ı Dâr*, 74.

¹⁸⁷ *Kitâb-ı Dâr*, 82.

¹⁸⁸ *Dil-Güşâ*, 205.

¹⁸⁹ *Saraynâme*, 140, 200.

¹⁹⁰ *Saraynâme*, 140.

benzeri pek çok şeyin uyduğu ifade edilmiştir.¹⁹¹ *Saraynâme*'de Hz. Peygamber'e çeşitli becerilerin verildiği, Adem aleyhisselama türlü kerametlerin bahşedildiği, Musa peygambere Tur dağı, Eyüp peygambere ise yaşadığı çeşitli imtihanlara karşılık olarak şükür ve sabır verildiği de ifade edilmiştir. Lokman aleyhisselama hikmetin, Süleyman aleyhisselama ise devlet yönetiminin verilmesi, İsa peygamberin göğe yükseltilmesi¹⁹², Yunus peygamberin balığın karnında kalması ve fakat oradan sağ bir şekilde çıkabilmesi, İbrahim peygamberin Nemrud'u yenmesi, Musa aleyhisselama Allah'ın yardımının ulaşması ve Firavun ile ahalisinin suda boğulması¹⁹³ gibi örnekler konu bağlamında örnek olarak söylenebilir.

Fütüvvetnâme-i Tarikât adlı kaynağımız içerisinde ise mucize konusu ile ilgili net bir ifadenin mevcut olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Bununla ilgili eserde; “Evvelden gelen Enbiyâlardan olan mu’cizat ve nübüvvet cümlesi Resulullah sallallahü aleyhi ve sellemın mübarek yüzi suyu hürmetinedir.” lafızları yer alır. Burada kastedilen mananın “Daha önce gelen nebilerden olan mucizeler ve nübüvvetin hepsi Rasulullah’ın (s.a.v) mübarek yüzü suyu hürmetinedir” olarak karşılık bulduğu, Hz. Muhammed ve diğer peygamberlere pek çok mucizenin verildiği çıkarımında bulunabiliyoruz.¹⁹⁴ Bu durumda *Fütüvvetnâme-i Tarikât* içerisinde konu hakkında diğer eserlere nazaran mucizeler hakkında belirgin ifadeler mevcut olmasa da peygamberlerin davetleri süresinde mucizeler ile desteklendikleri inancının yer aldığını söyleyebiliriz.

Alevî Bektaşî klasiklerini incelediğimizde yukarıda verilen eserler içerisinde mucize hakkında çeşitli anlatımların mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Fakat klasik kaynakların tümünde mucize kapsamında bilgiler mevcut değildir. Örneğin *Kitâb-ı Cabbar Kulu*, *Erkânnâme I*, *Hızırnâme*, *İlm-i Câvidân*, *Dâstân-ı İbrâhim Edhem*, *Velâyetnâme* ve *Muhammed b. Hanefiyye Cengi* adlı kaynaklarda mucize hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ancak bununla birlikte eserlerde peygamberlere saygı ve selam, şefaât, Hz. Adem’in yaratılması ve ilk secde ayrıca

¹⁹¹ *Saraynâme*, 192.

¹⁹² *Saraynâme*, 212.

¹⁹³ *Saraynâme*, 223.

¹⁹⁴ *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 255.

diğer peygamberler hakkında daha önce ilgili başlıklar altında değindiğimiz hususlarda bilgiler mevcuttur.

Sonuç itibariyle Alevî-Bektaşî klasik eserleri içerisinde genel hatlarıyla düşünüldüğünde peygamberlerin çeşitli mucizeler ile desteklendikleri, muhataplarını ikna etmek için pek çok harikulade olayı delil olarak getirdikleri, zorda kaldıklarında mutlaka bir çıkış yolu buldukları şeklinde mucize anlatılarıyla dolu oldukları görülmektedir.

3.3.5. Hz. Peygamber ve Miraç Hadisesi

Miraç hadisesi Alevî-Bektaşî klasikleri içerisinde fazlaca yer alan bir konudur. Kavram hakkında bir değerlendirme yapılacak olursa, Miraç Arapça bir sözcük olup “a-r-c” kelimesinden türetilmiştir. “a-r-c” sözlükte “yukarı çıkmak, yükselmek” gibi anlamlarda açıklanmıştır. Allaha yapılan duaların yükselmesi anlamında Miraç gecesine bu ismin verildiği bilinmektedir.¹⁹⁵ Bunun dışında ismi alet kalıbında kullanılan Miraç ifadesi “yukarı yükselmeye yardımcı olan merdiven veya vasıta, araç” gibi manalarda açıklanmıştır. Özel olarak kullanıldığında Hz. Muhammed’in Mescid-i Haram’dan Mescid-i Aksa’ya gidip Allah’ın huzuruna yükselmesi olarak anlaşılmaktadır.¹⁹⁶ Tezimizde inceleme konusu yaptığımız klasiklerde miraç gecesine Hz. Peygamber’in yüce Allah’ın huzuruna yükselmesi, namaz ibadetinin farz kılınması ve Hz. Ali’nin miraçta onunla birlikte yer alması Hz. Peygamberle şed kuşanmaları gibi hususlar konuyla ilgili anlatılanlardır.

Şerh-i Besmele’de Hz. Peygamber’in yüce Allah ile miraç gecesindeki konuşmasından bahsedilmiştir. Hz. Muhammed Miraç’ta yüce Allah’a ism-i azamını sormuş, yaratıcının lütuf ve keremi hakkında ondan açıklamalar yapmasını murat etmiştir.¹⁹⁷ Yine eserde Hz. Peygamberin Miraç gecesinde altı yüz bin yıllık yol süresince yukarı yükseldiğine değinilmiştir.¹⁹⁸ Ayrıca eserde Hz. Peygamberin yüce Allah ile arasında geçen bir konuşmasına yer verilmiştir. Konuşma içeriği eserde şu şekilde belirtilmiştir. Allah Teâla Hz. Peygambere;

¹⁹⁵ İsfahânî, “Arc ”, 688.

¹⁹⁶ Salih Sabri Yavuz, “Mirac”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/132-135.

¹⁹⁷ *Besmele Tefsiri*, 42.

¹⁹⁸ *Besmele Tefsiri*, 70.

“Ya Muhammed eyit di ümmetüne ılduzlar gibi olsunlar benüm kullıgum kılmak içinde eger ılduzlar gibi olmazlarısa ay gibi olsunlar eger ay gibi olmazlarsa güneş gibi olsunlar eger güneş gibi olmazlarısa hem ay gibi hem güneş gibi hem ılduzlar gibi olsunlar” buyurmuştur. Eserde yer verilen bu kısmın manası şu şekilde dile getirilmiştir: “Ya Muhammed, ümmetine söyle, bana kulluk etmede yıldızlar gibi olsunlar. Eğer yıldızlar gibi olmazlarsa ay gibi olsunlar. Ay gibi olmazlarsa güneş gibi olsunlar. Güneş gibi olmazlarsa hem ay, hem güneş, hem yıldızlar gibi olsunlar” buyurdu. Hz. Peygamber kulların nasıl bir yaşayışa sahip olması gerektiği ile ilgili rabbiyle O’nun buyruğu üzerine kelimetmiştir. Müminlerin dünya hayatında Allah Teâla’nın istediği gibi kullar olması gerektiği ile ilgili Hz. Peygamber ve müminlere mesajlar verilmiştir.¹⁹⁹

Eserde Hz. Peygamber’e Allah Teâla tarafından miraç gecesinde üç adet denizin gösterildiği ve onların büyüklüklerinin dünya ile mukayese edildiği belirtilmiştir. Burada Allah’ın Hz. Muhammed’e kudretini ve azametini izhar edip onu hayrette bırakması konu edilmiştir.²⁰⁰ Öte yandan Hz. Peygamber’e Allah Teâla’nın cenneti göstermesi, Resulullah’a ve müminlere çeşitli müjdeleri haber vermesi Miraç gecesini meydana gelen hadiseler olarak zikredilmiştir.²⁰¹ *Besmele Tefsiri*’nde Hz. Peygamber’in yüce yaratıcının yetmiş bin adet ismi olduğu ve bunları Miraç gecesinde öğrendiği dile getirilmiştir.²⁰² Sonuç itibarıyla *Besmele Tefsiri* adı verilen eserde Miraç hadisesine ele alındığını ifade edebiliriz. Zira miracın yaşandığına dair bir inanç vaki olmasaydı eserde bu anlatımlara yer verilmezdi.

Kitâb-ı Dâr adlı eserimizde ise Hz. Muhammed’in miraca yükselmesiyle ilgili anlatılanlar şöyledir: Hz. Muhammed’in “Burak” adı verilen bir binekle miraca yükseldiği, bu bineği Cebrail’in (a.s) getirdiği ve Peygamberin yanında Hz. Ali’nin bulunduğu, birlikte tac ve hırka giyindikleri hususu şu şekilde ifade edilmiştir:²⁰³

“Hakk Teâlâ Hazretleri, dünya ve ahiretin efendisi Muhammed Mustafâ’nın, onun sırrı olan Aliyyü’l Murtazâ’nın çıktıkları mi’racın ve giydikleri tâcın hakkı ve hatırı için, (Muhammed Mustafâ’nın) mi’raca çıkarken bindiği burağın, burağı getiren

¹⁹⁹ *Besmele Tefsiri*, 90-93.

²⁰⁰ *Besmele Tefsiri*, 101-102.

²⁰¹ *Besmele Tefsiri*, 109-113.

²⁰² *Besmele Tefsiri*, 142.

²⁰³ *Kitâb-ı Dâr*, 89.

Cebrâil'in ayağının altında yukarıya doğru yükselen ve havada duran taşın hakkı ve hatırı için..."²⁰⁴ Ayrıca diğer peygamberlerin de bu hadiseye şahitlik ettikleri belirtilmiştir.²⁰⁵

Virânî Baba tarafından kaleme alınan *İlm-i Câvidân*'da miraç hadisesi ile ilgili bilgi verilmiştir. Bununla ilgili olarak Hz. Peygamber'e Miraç Gecesi namazın farz kılınması ve onun Allah Teâla ile konuşması zikredilmiştir. Eserde Hz. Peygamber'in Miraç gecesi Allah Teâlanın cemalini görmesi Hz. Peygamber'in dilinden şu şekildedir: "Miraç gecesi Rabbimi en güzel surette gördüm."²⁰⁶

İlm-i Câvidân adlı klasik eserimiz içerisinde peygamberlik olgusuyla ilgili pek çok husus ifade edilmiştir. Eserde Miraç hadisesiyle ilgili değindiğimiz örnek dışında pek fazla malumat yoktur. Kaygusuz Abdal tarafından yazılan *Saraynâme* adlı eserde ise Hz. Peygamber'in Miraca çıkmasından bahsedilmiştir. Onun insan-ı kamil bir kul olduğu ve Allah'ın huzuruna miraca çıktığı eserde tekraren belirtilmiştir.²⁰⁷ Hadise ile ilgili zikredilen beyitler şunlardır: "Bu Seraydan vardı Mi'raca Nebi/Bu seraydadur her işün sebebi." Saray olarak bahsedilen dünya hayatı olup Hz. Muhammed'in buradan miraca vardığı açıklanmıştır.

Varak numarası 24b'de zikredilen şu beyitler yine Miraç ile ilgilidir: "İnsan oldur uş bu demi anlaya/ Bu sözi can kulağıyla dinleye/ Bu Seraydan vardı Mi'raca Nebi/ Bu seraydadur her işün sebebi."²⁰⁸ Yine aynı eser içerisinde miraç konusu ile ilgili şu beyitleri görmekteyiz: "Bu demidi Musa Tur'a varduğı/Ahmed'ün Mi'rac'da didar gördüğü/ Bunda bildi Şâh-ı Merdân Ahmed'i/Bunda aziz kıldı Hakk Muhammed'i."²⁰⁹ Eserde aynı minvalde yazılmış başka beyitler de mevcuttur.²¹⁰ Bahsedilen örneklerde Hz. Peygamber'in miraca çıktığı, orada Allah Teâlâ -beyitlerde "Hakk" olarak ifade edilmiş-tarafından aziz kılındığı, kendisine lütufta bulunulduğu ifade edilmiştir.

²⁰⁴ *Kitâb-ı Dâr*, 93.

²⁰⁵ *Kitâb-ı Dâr*, 105.

²⁰⁶ *İlm-i Câvidân*, 155.

²⁰⁷ *Saraynâme*, 199.

²⁰⁸ *Saraynâme*, 207.

²⁰⁹ *Saraynâme*, 215.

²¹⁰ *Saraynâme*, 291.

Fütüvvetnâme-i Tarikât adlı klasikte ise Miraç meselesi anlatılırken yaşanıldığı düşünülen olaylar dile getirilmiştir. Yani burada miracın mevcudiyetinin yanı sıra Hz. Peygamber'in miraçta iken yaşadıkları hikaye edilerek anlatılmıştır. Buna göre Cebrail (a.s) Hz. Muhammed'in Miraca çıktığı anda ona kemer getirmiş ve beline bağlamıştır.²¹¹ Miraç hadisesi ile ilgili bu ifadeler eserde direkt olarak geçmektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in Miraç gecesinde iken cenneti ve içerisinde yakuttan yapılmış bir saray gördüğünü, tanıklık ettiği bu hususları Hz. Ali'ye anlattığı eserde belirtilmektedir.²¹²

Klasik eserlerimizin bazılarında ise miraç hadisesine yer verilmediği görülmektedir. Eserlerde bu hadiseye yer verilmemesi bu inanca olumsuz yaklaşılması sebebiyle değildir. Zira eserlerde Miraç meselesinin aleyhine bir eleştiriye rastlanmamıştır. Meselâ *Makâlât* içerisinde doğrudan Miraçla ilgili açıklamalar mevcut değildir. Eserde nübüvvet ile ilgili pek çok hususta bilgiler görebilmek mümkünken Miraç meselesine değinilmediği anlaşılmaktadır. Yine *Velâyetnâme* adlı kaynakta ise Miraç hadisesine yer verilmemiştir, fakat bu eser içerisinde Hz. Peygamber'in önder nebi olması gibi çeşitli hususlara değinilmiştir. *Hızırnâme*'de ise Miraç hadisesine değinilmez sadece, "Ruh Burak olanın miraçta bu sırrı görenlere Hünkâr yazalım" ifadesi kullanılmıştır.²¹³ Bunların yanı sıra *Erkânâme I*, *Kitâb-ı Cabbar Kulu*, *Dâstân-ı İbrâhim-i Edhem* ve *Dil Güşâ* adlı eserlerde de miraç hadisesinden bahsedilmediği görülmektedir.

Netice itibariyle Alevîlik-Bektaşîlik'te miraç hadisesi, miraçta Hz. Peygambere verilenler, Hz. Muhammed'in hangi binekle miraca yükseldiği gibi hususlar üzerinde durulurken onun miraç dönüşü kırklar meclisine uğrayıp Hz. Ali ile görüşmesi, ona velayet mührünü vermesi, birlikte şed adı verilen kemer bağlamaları, müsahip olmaları gibi olaylarla anlatılmıştır. Genel İslami anlayışta Hz. Peygamberin miraç dönüşünde kırklar meclisine uğraması gibi bir hadiseden bahsedilmemektedir. Alevî-Bektaşî gelenekte miraç hadisesinin olağanüstü bazı durumlarla ifade edilmesi, Hz. Ali'ye verilen rol gereği onun velayet makamını teyit

²¹¹ *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 99.

²¹² *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 119.

²¹³ *Hızırnâme*, 39.

edecek bir durumda görülmüştür. Miraç hadisesi dönüşünde kırklar meclisinde gerçekleştiği düşünülen durumlar Hakk-Muhammed-Ali ilkesini daha da güçlendirmiştir. Zira Hakk ile kastedilen mananın eserlerden anlaşıldığı üzere Allah Teâlâ; Muhammed ile Nübüvvet; Ali ile velayet olduğu açıktır.²¹⁴ Genel İslami anlayıştan kısmen bir farklılık görülse de Alevîlik-Bektaşîlik'te miraç hadisesine eserlerin neredeyse tümünde yer verildiği ve bu konunun çok önemsendiği açıkça görülmektedir.

3.4. Alevî-Bektaşî Klasik Kaynaklarında Nübüvvet

Bağlamında Zikredilen Ayet ve Hadisler

Alevî-Bektaşî klasikleri bizlere bu geleneğin sahip olduğu fikri dünyayı daha iyi anlamlandırabilmek için birer kılavuz mahiyetindedir. Klasikler içerisinde istifade edilen ayetler ve hadisler başta olmak üzere anlatılan hikayeler, masalsı unsurlar, kıssalar, deyişler, beyitler ve özlü sözler Alevî-Bektaşî yazınına anlama ve bu geleneğin beslendiği unsurları tanıyabilme noktasında genel bir çerçeve çizmektedir. Günümüz bir kısım çevrelerde Alevî Bektaşî geleneğinin Kur'an ve sünnete yeterince yer vermediği, daha ziyade genel bir insan sevgisi/ hümanizm anlatısını esas aldığını vb. ileri sürmektedirler. Biz, peygamberlik konusu ve bu bağlamda Hz. Peygamber'in konumu ve özelliklerine dair ilgili kaynaklardan meseleyi araştırırken pek çok ayet ve hadisin mevcudiyetini tesbit ettik. İlgili iddianın bir gerçeklik yönünün olmadığını, sünni tasavvuf eserlerinden geri kalmayacak yoğunlukta ayet ve hadislerin mevcudiyetini göstermek üzere önce tüm kaynaklardan bazı örnekler zikrettik ve bölüm sonunda iki ayrı tablo ile değerlendirmeye yer vermeyi uygun gördük.

Bu başlıkla ilgili ilk olarak *Dil Güşâ* ve *Velâyetnâme* adlı eserlerimiz incelendiğinde klasikler içerisinde örnek olarak gösterilebilecek ayetler mevcut değildir. Her iki eserde de çeşitli konularda ayetler görmek mümkünken nübüvvet bağlamında delil getirilebilecek örnekler göstermek zordur. Ancak gerek *Dil Güşâ* gerekse *Velâyetnâme* Alevî-Bektaşî erkânı ve yoluyla ilgili bilgileri ihtiva etmektedir. *Dil Güşâ* içerisindeki hadislerle göz atacak olursak ilk olarak eserde

²¹⁴ Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, 86-87.

bilgili olmanın yaratıcıyı bilmeye vesile olduğu ile ilgili bir hadis mevcuttur.²¹⁵ Tasavvufî kaynaklarda gördüğümüz “Her kim kendisini/nefsini bilirse rabbini bilir”şeklindeki hadisten mülhem olsa gerektir. Bu kısımda Hz. Muhammed’in en kamil insan olduğu bildirilmiştir.²¹⁶ Hz. Peygamber’e böyle bir rol biçilmesi ona olan bağlılığın bir sembolüdür. Zira onun insanlar içerisinde en üst mertebede görülmesi Hz. Muhammed’in peygamberliğini tasdik etmenin bir ifade biçimidir. Ayrıca eserde yaratıcı ile bir olan kimsenin durumu Hz. Muhammed’in şu hadisi dile getirilerek belirtilmiştir:“Men kane ma’allahi kane’l’lahu ma’ahu./ Kim ki Allah ile olursa Allah da onunla olur.”²¹⁷

Eserde Müslümanların amentüsünde geçen “Hayr u şerri minel’lah i Teâlâ” yani “hayrın ve şerrin Allah Teâlâ’dan olduğu” ilkesine değinilmiştir.²¹⁸ Bu ifadenin içerisinde yer aldığı amentüde Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman gibi ilkeler Alevî-Bektaşî gelenekte de kabul görmüş benimsenmiştir. Dolayısıyla eserde yer alan bu esasa inanan kimse, yüce Allah’ın peygamberlerine inanacak ve onları tasdik edecektir diyebiliriz. Bunun yanı sıra “Kalbü’l mu’mini beytul’lah./Müminin kalbi Allah’ın evidir.”²¹⁹ cümlesi yine eser içerisinde hadis olarak yer verilen alıntılardandır.

Eserde sadece nübüvvet bağlamında hadisler yer almaz, muhtelif konularda talipler için rehberlik edecek, meselelerin vuzuha kavuşturulmasında kaynaklık teşkil edecek ayetlerle anlatımın desteklendiğini söyleyebiliriz.²²⁰ Ayrıca yaratıcıya varmak, onu özünde bilip hissetmek isteyen kullar için “Nefsini bilen rabbini bilir” ifadelerine eserde rastlamaktayız.²²¹ *Velâyetname*’de de çeşitli hadis örneklerini görmek mümkündür;“Mutu kable ente mutu./ Ölmeden önce ölünüz.”²²² manasındaki

²¹⁵ *Dil Güşâ*, 119.

²¹⁶ *Dil Güşâ*, 119.

²¹⁷ *Dil Güşâ*, 120.

²¹⁸ *Dil Güşâ*, 120.

²¹⁹ *Dil Güşâ*, 132.

²²⁰ Zariyat suresi 26. ayet bunlardan birisi olup eser içerisindeki diğer ayetler Tablo 1’de gösterilmiştir.

²²¹ *Dil Güşâ*, 153.

²²² *Velâyetnâme*, 622.

ifadenin bunlardan birisi olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan ayet veya hadis olmadığı halde yer verilen rivayetler de eserde yer alır.²²³

Besmele Tefsiri adlı eserde nübüvvet ile ilgili ayet örnekleri mevcut değildir ve fakat bununla birlikte mümin erkek ve mümin kadınların durumları, Allah'ın salih kullarının vasıfları hakkında ayetlere yer verilmiştir.²²⁴ *Besmele Tefsiri*'nde peygamberlik olgusu hakkında bir anlatım göze çarpmazken, Eyüp peygamberin içinde bulunduğu zor durumlar karşısında Enbiya suresi 83. ayet delil getirilerek yüce Allah'a yaptığı niyazdan bahsedilmiştir.²²⁵ Bunun dışında varak numarası 10b'de Allah'a şirk koşulması durumunda yaratıcının bu günahı affetmeyeceği şeklinde verdiği cevap dile getirilen diğer ayetlerdendir.²²⁶ Ayrıca eserde pek çok ayete yer verilmiştir.²²⁷

Fütüvvetnâme-i Tarikât adlı klasikte ise peygamberler ve nübüvvet ile ilgili ayetlerden daha fazla istifade edildiğini görmekteyiz. Örneğin varak numarası 6b'de Hz. Adem'in Hz. Havva ile Allah'a yakarışı ve bağışlanma talebinden bahsedilmiş Araf suresi 23. ayet konu bağlamında zikredilmiştir.²²⁸ Varak numarası 7a'da "Gerçek şu ki, Allah, Adem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmran ailesini alemler üzerine seçti." Al-i İmran suresi 33. ayete yer verilmiştir. Burada bahsi geçen peygamberlerin tüm alem için yüce Allah tarafından görevlendirildikleri belirtilmektedir.²²⁹ Eserde Hz. Nuh'un inkarcıların yok edilmesi hakkındaki duasına da yer verilmiştir.²³⁰ Ayrıca *Fütüvvetnâme-i Tarikât*'ta Hz. Peygamber'in Allah'ın resulü olduğu vurgusu yapılmıştır ve tebliğ vazifesini yerine getirmesi istenmiştir.²³¹ O'nun şahit, müjdeleyici ve uyarıcı olduğundan bahsedilmiş, peygamberliğe iman vurgusu dile getirilmiştir.²³² *Fütüvvetnâme-i Tarikât*'tan sonra *Saraynâme*'yi

²²³ *Velâyetnâme*, 57, 617.

²²⁴ *Besmele Tefsiri*, 46.

²²⁵ *Besmele Tefsiri*, 53.

²²⁶ Bkz. En- Nisa, 4/48, 116.

²²⁷ *Besmele Tefsiri*, 85, 134, 137, 138, 141, 142.

²²⁸ *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 81.

²²⁹ *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 83.

²³⁰ *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 95.; Dua ile ilgili örnek verilen ayet için bkz. Nuh71/26.

²³¹ *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 105.; Bahsedilen ayetler dışında Zuhuf 13, Ahzab 45-47, Fetih 10, En'am 96 ve pek çok ayeti eser içerisinde görebilmekteyiz. Ayetlerin tümü bölüm sonunda ilgili tabloda gösterilmiştir.

²³² *Fütüvvetnâme-i Tarikât*, 145, 207.

incelediğimizde ise peygamberlikle ilgili Hz. Adem'in eşyanın isimlerini öğrenmesi, Hz. İbrahim'in misafirleri ve Hz. Musa'nın haberinden bahsedilmesi hakkında ayetlere yer verildiğini görmekteyiz.²³³

Bir diğer eser *Makâlât* içerisinde ise peygamberlere saygı ve hürmet etme bağlamında Hucurat suresi 2 ve 7. ayetler zikredilmiştir.²³⁴ Eserde dünya hayatında insanların başıboş bırakılmadıkları, her kavme onları doğru yola sevk etmesi için resuller gönderildiği belirtilerek konu detaylandırılmıştır.²³⁵ Yine eserde Hz. Adem'in yaratılışı, özellikleri, esmanın isimlerini öğrenmesi ve secde ilgili ayetler kullanılmıştır.²³⁶ Bahsedilenler dışında eser boyunca pek çok ayete atıfta bulunulduğu görülmektedir.²³⁷ Aynı zamanda eserde hadis olmadığı halde hadis gibi kabul edilen rivayetlerin mevcudiyeti göze çarpmaktadır. Dünyâ bir derin denizdir. Âdemîler anun içinde gark olmuşlardır./ Mana itibarıyla bu sözle kast edilen “Dünya, derin bir deniz gibidir. İnsanların çoğu bu denizde boğulurlar.” ifadesi bu örneklerden sadece birisidir.²³⁸ *Makâlât* içerisinde Allah'a ait olduğu düşünülen ve ona isnat edilen ancak ayet olmayan sözler de mevcuttur. Bahsedilen sözlerle ilgili bir örnek aşağıda gösterilmiştir: “Her sıradan insan beni anmaya layık değildir. Her vücut bana ibadet edemez. Her sıradan ibadet de benim marifetimi bilmeye yaramaz.”²³⁹

Bir diğer kaynak eserimiz *Hızırnâme* içerisinde pek çok konuda ayet, hadis örnekleri görmek mümkündür. Peygamberliğe iman hakkında ilk gösterebileceğimiz örnek Bakara suresi 285. ayettir. İlgili ayette müminlerin Allah'a, meleklerine ve peygamberlerine iman ettiklerinden bahsedilmiştir. Eserde kişinin bu imani ilkelere gönülden bağlılık göstermesi ve bu doğrultuda bir hayat sürdürmesi tavsiye edilmiştir.²⁴⁰ *Hızırnâme*'de Hz. Peygamber'in alemlere rahmet olarak gönderildiği açıkça dile getirilmiştir.²⁴¹ Öte yandan alemlerin Hz. Peygamber vesilesiyle

²³³ *Saraynâme*, 392, 395.

²³⁴ *Makâlât*, 82.

²³⁵ *Makâlât*, 93, 97-98.

²³⁶ *Makâlât*, 110-117.

²³⁷ Eser içerisindeki ayetler için bkz. Tablo 1.

²³⁸ *Makâlât*, 48.; Eserde bu tarz rivayetlere sıkça yer verildiğini görmekteyiz. Örnekler için bkz. *Makâlât*, 71, 72-75, 105, 129.

²³⁹ *Makâlât*, 51, Eserde yer verilen diğer rivayetler için bkz. *Makâlât*, 68, 89, 113, 122, 125-126.

²⁴⁰ *Hızırnâme*, 124.

²⁴¹ *Hızırnâme*, 632.

yaratıldığı “Şayet sen olmasaydın” hadisi ile ifade edilmiştir.²⁴² Bahsedilen örnekler dışında kitapta pek çok ayet ve hadis örnekleri göze çarpmaktadır.²⁴³

Yukarıdaki eserler dışında *Kitâb-ı Cabbar Kulu* isimli kaynakta nübüvvet ile ilgili bir ayete rastlayamadık.²⁴⁴ İnceleme konusu yaptığımız bir diğer kaynak *İlm-i Câvidân*’da ise Hz.Adem, Hz. İsa ve Hz. Muhammed’le ilgili ayetlere atıfta bulunulmuştur.²⁴⁵ Peygamberleri inkar eden kimselerin durumu bildirilmiştir.²⁴⁶ Peygamberi üzen ve ona zorluk çıkartan kimselerin akıbetinin güzel olmayacağı Ahzab suresi 57. ayet örnek gösterilerek açıklanmıştır.²⁴⁷ Eser boyunca çeşitli hadislere hatırlatmalarda bulunulmuştur. Örneğin; “Gel ey mü’min beri farz-ı Hüdâ’dur, Hakk’ı bilmek, çü kavî-i Mustafa’dur/Hakk’ı bilmek dilersen, bil Alî’yi, Oku ilmin kapısı, Murtazâ’dur.” Bu beyitlerde Allah’ı bilebilmek için Hz. Peygamber’i bilmek ve onun sözüne tabi olmak vurgulanmıştır. Beyitin devamında Hakk’ı bilmenin bir diğer şartı Hz. Ali’yi bilmek olarak ifade edilmiştir. Bu düşüncelerden hareketle eserde “Ben, ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır.” hadisine hatırlatmada bulunulduğu ve ifadenin eserde lafzen mevcut olduğunu görmekteyiz.²⁴⁸ Bahsedilen örnekler dışında eser boyunca pek çok hadis örneğine rastlamaktayız.²⁴⁹ Son olarak *Muhammed b. Hanefiyye Cengi* adlı eseri incelediğimizde ise içerisinde nübüvvet başlığı bağlamında herhangi bir ayet veya hadise yer verilmediğini belirtmeliyiz.

Netice itibariyle söylenecek olursa klasikler içerisinde nübüvvet konusu bağlamında pek çok ayet ve Hz. Peygamberden hadisler örnek olarak zikredilmiştir. Bununla birlikte Resulullah’tan isnatla yer verilen rivayetler eserler içerisinde epey fazladır.²⁵⁰ Bütün bunlar detaylı bir şekilde incelendiğinde anlaşılıyor ki; Alevî-Bektaşî düşünce dünyasında peygamberliğe iman önemli bir ilkedir. Bu düşünceden

²⁴² *Hızırnâme*,36. Diğer örnekler için bkz. *Hızırnâme*, 88, 92, 95,135, 139, 327, 596.

²⁴³ İlgili ayetler bölüm sonundaki tabloda mevcuttur.

²⁴⁴ Eserde nübüvvet dışında yer verilen ayet Yunus suresi 62. Ayettir. Bkz. *Hızırnâme*, 570.

²⁴⁵ *İlm-i Câvidân*, 73.; Ayrıca eserde Hz. Adem ile ilgili yer verilen diğer ayetler Tablo 1’de gösterilmiştir.

²⁴⁶ *İlm-i Câvidân*, 135. İlgili ayet; Rad suresi 43. ayettir.

²⁴⁷ *İlm-i Câvidân*,153.; *İlm-i Câvidân* içerisinde yer verilen ayetlerin tümü bölüm sonundaki ilgili tabloda mevcuttur.

²⁴⁸ *İlm-i Câvidân*, 69, 105, 107, 321.

²⁴⁹ *İlm-i Câvidân*, 89, 109, 111, 113, 115, 121, 149, 161,163, 167, 213, 225.

²⁵⁰ Neşredenlerin bazılarına göre Şii kaynaklı hadis metinleri de eserlerde yer almaktadır. Bkz. *İlm-i Câvidân*, *Hızırnâme*, *Erkânâme I*.

hareketle Alevîlik-Bektaşîlik diğer İslami gruplardan ayrıştırılmamalı ve bu gelenekte peygamberlik inancının olmadığı düşünülmemelidir. Zira tüm eserler içerisinde var olan düşünce ve fikirler bizlere bu gelenekteki peygamberlik tasavvurunun genel İslami anlayıştakiyle benzer olduğunu göstermektedir. Her ne kadar kırklar cemi, müsaheplik gibi inançlarda Hz. Ali ve Hz. Muhammed bir gibi kabul edilse de bu iki geleneğin tasavvufi yönlerinin olduğu ve meseleler ele alınırken bu durumun göz ardı edilmemesi gerektiği unutulmamalıdır. Zikredilen örnekler dışında kaynaklarda yer verilen tüm ayetler aşağıda iki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1: Alevî-Bektaşî Klasiklerinde Nübüvvet Bağlamında Yer Verilen Ayetler				
Eser Adları	Ayetler	Kitaptaki sayfa numarası	Ayetler	Kitaptaki sayfa numarası
<i>Fütüvvetnâme-i Tarikât</i>	Araf 7/23	81	Maide 5/67	105
	Al-i İmran 3/33	83	Ahzab 33/45-47	145
	Al-i İmran 3/26	95	Bakara 2/285	207
<i>Saraynâme</i>	Zariyat 51/24	392	Bakara 2/31	395
	Naziat 79/15	392		
<i>Besmele Tefsiri</i>	Enbiya 21/83	53		
<i>Makâlât</i>	Rum 30/47	97	Bakara 2/30	110
	Bakara 2/151	98	Bakara 2/31	114
	Bakara 2/30	110	Bakara2/34	117
<i>Hızırnâme</i>	Bakara2/285	124	Enbiya 21/107	632
<i>Erkânnâme I</i>	Bakara 2/31	197		

<i>İlm-i Câvidân</i>	Al-i İmran 3/61	73	Ahzab 33/57	153
	Bakara 2/34	73	Taha 20/1-5	229
	Bakara 2/31	133	İbrahim 14/1	229
	Rad 13/43	135	Şura 42/1-3	235

Tablo 1’de Alevî-Bektaşî Klasik eserlerinde nübüvvet olgusu, peygamberlik vurgusu gibi temalarla ilgili ayetlere yer verdik. Buna göre hemen hemen eserlerin tümünde peygamberler ve peygamberlikle alakalı ayetler mevcuttur. Eserlerde yer verilen ayetlerin bulundukları sureler ve kitap içerisinde bulundukları sayfa numaraları gösterilmiştir. Eserlerin bir kısmında yer verilen ayetler direkt numaralarıyla öz metnin içinde kullanılmışken, bazı eserlerde ise ayetleri günümüz Türkçesiyle yazılmış kısımlarda görebilmekteyiz. Tabloda nübüvvet konusuyla ilgili değindiğimiz ayetler kimi zaman bir diyalog içerisinde, kimi zaman bir beyitte, kimi, zaman bir duada veya bir örnekte yer almaktadır. Alevî-Bektaşî klasiklerinde tablo 1 içerisinde yer verilen ayetler dışında nübüvvetle ilgili, peygamberlerle ve hassaten Hz. Muhammed ile ilgili örneklerin anlatım içerisine serpiştirildiği görülmektedir. Bu sebeple klasiklerde nübüvvetle ilgili ayetleri tablodakilerle sınırlandırmak pek isabetli değildir. Dolayısıyla eserler incelenirken bu durum göz önünde bulundurulmalıdır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla tablo 1’de belirttiğimiz üzere *Fütüvvetnâme-i Tarikât*’te altı ayrı yerde nübüvvetle ilgili direkt olarak ayetlere yer verilmiştir. Buna karşın *Saraynâme*’de yalnızca üç yerde peygamberlikle ilgili ayetler kullanılmıştır. *Besmele Tefsiri*’nde bir ayet, *Makâlât*’ta ise nübüvvet bağlamında direkt olarak veya telmihte bulunularak yedi ayetin bulunduğunu tespit ettik. *Hızırnâme* adlı eser içerisinde de iki ayet bu bağlamda zikredilmiştir. *Erkânnâme I*’de de eser boyunca çeşitli ayetlere yer verilmiştir ancak nübüvvet ile ilgili bütün halinde direkt olarak yer verilen ayet yalnızca Bakara suresi 31. ayettir. *Erkânnâme I*’in aksine *İlm-i Câvidân*’da ise nübüvvet ile ilgili yer verilen ayetler daha fazla olup yaklaşık on dört tanedir. *Muhammed b. Hanefiyye Cengi*, *Dil Güşâ*, *Velâyetnâme* ve *Kitâb-ı Cabbar Kulu* isimli klasiklerde de bütün halinde nübüvvetle ilgili ayetler yer almamaktadır. Sonuç itibarıyla tüm bu eserlerde gerek bütün halinde gerekse birkaç kelime olarak

ayetler mevcuttur. Ancak nübüvvet bağlamında miktar olarak en fazla ayetin bulunduğu eser tespit edebildiğimiz kadarıyla *İlm-i Câvidân*'dır.

Klasikler içerisinde Kur'an kültürünün yaygın olduğunu buna bağlı olarak ayetlere her konuda merkezi olarak değinildiğinden bahsetmiştik. Tablo 2'de de eserlerimizde muhtelif konularda yer alan ayetler verilmiştir:

Tablo 2: Alevî-Bektaşî Klasik Eserlerinde Yer Verilen Ayetler				
Eser Adları	Ayetler	Kitaptaki sayfa numarası	Ayetler	Kitaptaki sayfa numarası
<i>Dil Güşâ</i>	Al-i İmran 3/2	132	Zariyat 51/56	209
<i>Besmele Tefsiri</i>	Furkan 25/70	46	El-İnsan 76/21	134,141
	Furkan 25/75	142		
	El-Enbiya 21//83	53	Er-Rahman 55/72	137
	El-Enbiya 21/103	138		
	En-Nisa 4/48	116	Ez-Zuhruf 43/71	138
	Ez-Zümer 39/68	85	Et-Tur 52/23	138
	Ez-Zümer 39/73	141		
	En-Neml 27/87	85	El-Meryem 19/85	138
	El-Gaşiye 88/15-16	134	El-Hadid 57/12	141
	El-Vakı'a 56/15-16,89	134	El-Kasas 28/83	142
			El-Maide 5/114	145
	El-Araf 7/23	81	El-İnsan 76/8	145
	El- Araf 7/172	39	El-İnsan 76/9	145
	Al-i İmran 3/33	83	Al-i İmran 3/147	151
	Al-i İmran 3/16-	111	Al-i İmran 3/200	113, 267

<i>Fütüvvetnâme-i Tarikât</i>	19 Al-i İmran 3/101	89, 233		
	Fussilet 41/12	183	En-Nur 24/35-37	147
	Nuh 71/26	95	El-Fetih 48/10	175, 205, 227
	Ez-Zuhruf 43/13	101	El-En'am 6/96	183
	El-İsra 17/70	137	Yasin 36/38	183
	El-İsra 17/14	267	Yasin 36/60-61	87, 211
	Beyyine 98/7	137		
<i>Makâlât</i>	El-Kehf 18/52	82	El-Maide 5/54	78
	El-Kehf 18/82	82	El-Maide 5/90	52
	El-Kehf 18/110	64	El-Maide 5/96	82
	El-Bakara 2/19	98	El-Bakara 2/138,	94
	El-Bakara 2/24	47, 48, 77, 98	El-Bakara 2/163	94
	El-Bakara 2/27	75, 85	El-Bakara 2/165	64
	El-Bakara 2/50	63	El-Bakara 2/172	64
	El-Bakara 2/110	72	El-Bakara 2/186	75, 133
	El-Bakara 2/111	82	El-Bakara 2/255	97
	El-Bakara 2/118	82	El-Bakara 2/275	72
	Al-i İmran 3/19	93	En-Nisa 4/1	113
	Al-i İmran 3/79,	72	En-Nisa 4/20	72
	97	75	En-Nisa 4/23	72
	Al-i İmran 3/103	75	En-Nisa 4/48	68
	Al-i İmran 3/114	82	En-Nisa 4/145	68
	Al-i İmran 3/118	89		
	Al-i İmran 3/152	86		
	Al-i İmran 3/169			
	Taha 20/55	55	Kaf 50/16	56
	Vakıa 56/85	56	İbrahim 14/7	64, 76
	Vakıa 56/71	98	İbrahim 14/24	106
	En-Necm 53/31	64	El-Mücadele 58/7	67
	El-Araf 7/23	76	Er-Rahman 55/60	76
	El-Araf 7/172,	68, 121	Er-Rahman 55/78	97
	179			

	El-İnşirah 94/5	71	El-En'am 6/59	44
	El-Haşr 59/21	82	El-İsra 17/85	86
	El-Fetih 48/23, 27	72,77	El-Müddessir 74/4	75
	Et-Tahrim 66/8	75	Et-Tevbe 9/68, 118	75
	Et-Talak 65/3	75,78, 97	Eş-Şura 42/25, 40	76,82
	Ez-Zümer 39/10	76	Ez-Zümer 39/53	77
	El-Enfal 8/40	76	El-Hicr 15/43	137
	El-Fatır 35/6, 10	137, 97	El-Mürselat 77/23	76
	Er-Rad 13/24	76	En-Nahl 16/43	77
	Ez-Zariyat 51/50	77	El-Mü'min 40/60	133
	En-Naziat 79/37	137	El-Meryem 19/71	134
	El-Yusuf 12/101	78	En-Neml 27/64	82
	El-Furkan 25/23	82	Es-Saffat 37/62,	77
	El-Furkan 25/59	97	Es-Saffat 37/75	133
	El-İnsan 76/2	122	El-Hakka 69/50	85
	Et-Tarik 86/6-7	125	En-Nebe 78/9	90
	El-Hac 22/78	97	El-Ankebut 29/57	109
	Yasin 36/80	98		
<i>Velâyetnâme</i>	Al-i İmran 3/8	74	El-İnsan 76/1	121
	Al-i İmran 3/185	645		
	Talak 65/12	110	El-Furkan 25/58	621-622
	El-Bakara 2/156	366		
	El-Mü'minun 23/14	91	El-Kalem 68/1	120
	Yusuf 12/39	152	En-Neml 27/65	44
	El-Bakara 2/163	152, 309	Er-Rahman 55/1-2	143
	El-Bakara 2/156	64	Er-Rahman 55/3	127
	El-Bakara 2/115	147, 280	Er-Rahman 55/14	127
	El-Bakara 2/1	151, 464	Er-Rahman 55/19	675

<i>Hızırnâme</i>	El-Bakara 2/153	164	Er-Rahman 55/27	187
	El-Bakara 2/255	211	Er-Rahman 55/78	187
	El-Bakara 2/20, 129, 148	472, 102		
	Es-Sad 38/1	119	El-Ahzab 33/56	183
	El-Araf 7/143	604	El-İhlas 112/1	171
	Eş-Şems 91/1	151, 464	El-Enfal 8/46	164
	El-Fecr 89/1	151, 464	Şuara 26/88	168
<i>Erkânnâme I</i>	Yunus 10/62	34	El-Fetih 48/10	90, 105
	El-Ahzab 33/72	45	El-İsra 17/70	185
	El-Hud 11/18	54	Muhammed 47/38	193
	El-Bakara 2/115	58	El-Kasas 28/88	194
	El-Mü'minun 23/101	77		
<i>Kitâb-ı Cabbar Kulu</i>	El-Hadid 57/3	151	El-Bakara 2/255	562
	Al-i İmran 3/185	192	Yunus 10/62	570
	El-Fatiha 1/1	67	Tevbe 113/80	349
	El-Bakara 2/1-2	153	El-Bakara 2/147	85
	El-Bakara 2/7, 10	313 75	El-Bakara 2/189	325
	El-Bakara 2/34	81	El-Bakara 2/229	177
	El-Bakara 2/24	165	El-Bakara 2/264	97-99
	El-Bakara 2/45- 46	109, 111	El-Bakara 2/255	181
	El-Bakara 2/89		El-Bakara 2/257	117-119
	El-İsra 17/70	105, 107	El-Hud 11/18	325
	El-İsra 17/72	103,167	El-Hud 11/113	125-127
	El-İsra 17/81	149	El- Hud 11/84-85	337
	El-Araf 7/179, 180, 198	145, 173, 293, 137	Es-Saffat 37/130	325
	El-Araf 7/205	113, 115	Es-Saffat 37/180- 182	349

<i>İlm-i Câvidân</i>	El-Mü'minun 23/12	169, 197	En- Necm 53/3-4	291
	Al-i İmran 3/1-2	225	Al-i İmran 3/61	69
	Al-i İmran 3/6	225	Al-i İmran 3/194	163
	Al-i İmran 3/7	241	Al-i İmran 3/94	177
	Al-i İmran 3/51	153		
	Yasin 36/1-4	235	Yasin 36/39	265
	El-En'am 6/151-153	329	El-En'am 6/160	153, 241
	Yunus 10/1	229	Yusuf 12/1	229
	Yunus 10/44	177	Yusuf 12/53	345
	El-Enfal 8/58	305	Lokman 31/1-3	235
	Fussilet 41/1-2	235	Sad 38/1-2	235
	Fussilet 41/54	291	Sad 38/78	221
	Secde 32/1-2	235	Duhan 44/1-3	235
	Zuhruf 43/1-3	235	Casiye 45/1-2	235
	Ra'd 13/1	229	En-Neml 27/1	229
	Ra'd 13/39	235	En-Neml 27/55	185
	Ahkaf 46/1-2	235	Kalem 68/1	235
	Kaf 50/1	235	Şuara 26/1-2	133, 135, 229
	Ankebut 29/1-2	229	Rum 30/1-2	229
	Meryem 19/1	229	El-Hicr 15/1	229
	İbrahim 14/1	229	Teğabun 64/10	221
	Şura 42/20	221	El-Hadid 57/3	177
	Fatır 35/15	161, 163	Et-Tur 52/1-3	109, 111
	Fatır 35/19	165, 167		
	Sebe 34/31	121	Vakıa 56/27	89
	Et-Tin 95/4	113, 115		
<i>Kitâb-ı Dâr</i>	El-Furkan 25/59	42		

Tablo 2 klasik eserlerimizde yer alan tüm ayetlerle ilgilidir. Burada eserlerde hemen her konuda örnek gösterilen, telmihte bulunan ayetler mevcuttur. Bu ayetler dünya hayatı, ahiret ahvali, kulların imtihanlar karşısında nasıl davranmaları

gerektiği, Allah’a iman başta olmak üzere imanın ve inancın gerektirdiği özellikler ve davranışlar, peygamber kıssaları, alemin yaratılması, miraç, kible, dünyanın geçiciliği, ilk insan Hz. Adem ve eşyanın isimleri, hakikatleri ve ilim öğrenmenin gerekliliği gibi pek çok konudur. Tüm bunların dışında Alevî-Bektaşîlik’te yol ve süreğin bir gereği olarak taliplerin dünya hayatlarını nizama koymaları için edinmeleri gereken ahlaki ve sosyal normlar da yine Kur’an-ı Kerim içerisindeki pek çok ayetle örneklendirilmiştir. Bu ayetlerle ilgili detaylı anlatıma tezin son bölümünde yer verdik. Tablo 2’den hareketle muhtelif konularda en fazla ayete yer verilen klasik eserimizin *İlm-i Câvidân* olduğunu tespit ettik.²⁵¹ Bunun ardından *Makâlât*, *Hızırnâme* ve *Fütüvvetnâme-i Tarikât*’te de diğer eserlere göre ayet yoğunluğunun fazla olduğu görülmektedir. Netice itibarıyla Alevî Bektaşî geleneğine mensup tüm klasik eserlerimiz içerisinde Kur’an’ın merkeze alındığı açıkça ortadadır. İlgili eserlerdeki ayetlere atıfların yapılması ya da doğrudan ayetlerin nakledilmesi bize göstermektedir ki bu eserlerle genel tasavvufi eserler arasında İslam’ın iki önemli kaynağına vurgu yapmada hiçbir fark bulunmamaktadır.

²⁵¹ *İlm-i Câvidân*’da yer verilen ayet sayısı yaklaşık 100 kadardır. Pek tabii bu sayıda asgari ölçüde artma söz konusu olabilir. Detaylı bilgi için esere müracaat edilmesi tavsiye edilmektedir. Bkz: *İlm-i Câvidân*, haz: Osman Eğri (İstanbul: TDV Yayınları, 2008.)

SONUÇ

Nübüvvet algısı, peygamberlik tasavvurunu konu edindiğimiz çalışmamızda Alevî-Bektaşî klasik eserlerinden hareketle Hz. Peygamber'e biçilen rol oldukça önemlidir. Zira O (s.a.v.), talipler için bir rehber ve önder hüviyetinde olup, velayet kisvesini Hz. Ali'ye vermiştir. Onun dini anlama ve yorumlama noktasında bir mihenk taşı gibi olduğu defaatle eserlerde söz konusu edilmiştir. Bu bابتan örneklere tez boyunca yer verdik. Öte yandan eserlerde ayetler ve hadisler bağlamında peygamberlik inancının işlendiği, bütün peygamberlere inanmanın bir gereklilik olduğu Hz. Adem'den itibaren Hz. Muhammed'e kadar gönderilmiş tüm peygamberlerin Allah'ın elçileri oldukları ve dini anlaşılır kılmada inananların yardımcısı olduklarının altı çizilmiştir. Öyle ki eserlerde onların inananlar için şefaatçi olması talep edilmiş, risaletleri, mucizeleri gibi hususlar öne sürülerek Allah'tan bağışlanma ve mağfiret niyazında bulunulmuştur. Ayrıca eserlerin Hz. Peygamber'e salat ve selam ile başlaması, onun alemlere rahmet olarak gönderilip Allah'ın nurundan var edilmesi metinler içerisinde çeşitli beyitler, özlü sözler ve deyişlerle açıklanmış, nübüvvetin önemi vurgulanmıştır. Hakk- Muhammed- Ali bağlamında peygamberliğin gerekliliği dile getirilmiştir. Hz. Ali'nin velayetinin bir ön basamağı olarak Hz. Muhammed'in ona el vermesi gibi durumlar zikredilmiştir.

Sonuç itibariyle inanç sistemlerinde muhtelif şartlara bağlı olarak görüşlerde zaman zaman yorum farklılıklarının olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Literatür çalışmalarının bu noktada önemi büyüktür. Zira kaynaklar geleneksel ve modern Alevî-Bektaşî düşünceyi tanımada, ortak ve farklı yönlerini keşfetmede araştırmacılara ve okuyuculara ışık tutacaktır. Bunun yanı sıra özellikle bölge bölge, yöreden yöreye farklılık gösteren Alevîlik-Bektaşîlik gibi heterojen yapıların saha çalışmalarıyla da ele alınmaları önemlidir. Ancak bu tarz çalışmaların tümüyle sağlıklı bilgiler içereceğini söylemek güçtür. Zira bugün geleneksel kimliğinden uzaklaşmasıyla bilinen Alevîlik, modern dünyanın etkisiyle ortaya çıkan düşüncelerle değişik bir boyuta evrilmiştir. Bunun sonucunda ise kırsalda ve şehirde iki farklı Alevîlik yapısı teşekkül etmiştir. Dolayısıyla grubun herhangi bir konudaki görüşlerinin ne olduğu irdelenecek olursa bu araştırmanın kaynak eserler üzerinden

yapılması elzemdir. Netice itibariyle kaynaklardan hareketle peygamberlik tasavvurunun Allah’a iman ilkesinden sonra ikinci sırada yer aldığı ve peygambersiz bir Alevî-Bektaşî düşüncenin var olamayacağı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdal, Kaygusuz, *Dil Güşâ*. haz. Abdurrahman Güzel, Ankara: TDV Yayınları, 2017.
- Ahatlı, Erdinç, *Saraynâme*. haz. Abdurrahman Güzel, Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Akdemir, Furat, “Hasâisü’n-Nebî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/277-281. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Aksu, Hüsamettin, “Kur’an Bağlamında Peygamberlerin Sıfatları”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/1 (2018), 59.
- Albayrak, Nurettin, “Fazlullah-ı Hurûfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/277-279. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Algar, Hamid, “Hurûfilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/408. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Anonim, “İbrâhim b. Edhem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/295-296, İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- “Virânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/109-110. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- “Şed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/405-406. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Anonim, *Dâstân-ı İbrâhîm Edhem*, haz. Mehmet Mahfuz Söylemez. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

- Muhammed b. Hanefiyye Cengi, haz: Ceyhun Ünlüer. Ankara: TDV Yayınları, 2014.
- Kitâb-ı Cabbar Kulu*, haz: Osman Eğri, Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Erkânnâme I*, haz: Doğan Kaplan, Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Tasavvuf Tarihi Literatürü*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Aşkar, Mustafa,
- Ateş, Süleyman,
- Aytekin, Sefer,
- Aydemir, Abdullah,
- Azamat, Nihat,
- Bal, Hüseyin,
- Bilgiz, Musa,
- Boynukalın, Mehmet,
- Bozçalı, Mahmut,
- “Kutub”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/498-499. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Buyruk: İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. Ankara: Emek Yayınevi, ty.
- “Fezâilü'l Kur'an”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/532-534. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- “Kalenderîyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 24/253. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- “Alevî-Bektaşî Nefeslerinde Toplumsal Bir Varlık Olarak İnsan”, *Folklor/Edebiyat Üç Aylık Kültür Dergisi*, 8/29 (2002), 202.
- “Kur'an'da Nübüvvet(Peygamberlik)”, *Diyanet İlmi Dergi* 49 (2013), 41.
- “Tebliğ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/218-219. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Alevî/Bektaşî Nefeslerinde Dini Muhteva*. İstanbul: Horasan Yayınları,

- 2005.
- Bozkurt, Fuat, *Buyruk (İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2005.
- Bulut, Halil İbrahim *İslam Mezhepleri Tarihi*, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Bulut, Halil İbrahim-Yıldız, Harun, *Alevîlik-Bektaşîlik*, Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2021.
- Bulut, Mehmet, “İsmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23/134-136. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Cabbar Kulu, “Üveysilikten Bektaşîliğe Kitâb-ı Cebbar Kulu”. haz: Hasan Yüksel vd. 10. Sivas: Dilek Matbaası, 1997.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayınları, 1997.
- Cilacı, Osman, “İlahi Dinler Açısından Peygamberlik ve Hz. Muhammed”, *İslam'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği*, Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Coşan, M. Esad, *Makâlât-ı Hacı Bektaş-ı Velî*. İstanbul: Server İletişim, 2013.
- Dalkıran, Sayın, *Alevî Kimliği ve Anadolu Alevîliği Üzerine Bir Deneme*, *EKEV Akademi Dergisi*, 6 (2002), 98-102.
- Doğan, Hüseyin, “Alevî-Bektaşî Kültürde Nübüvvet İnancı”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2019), 132.
- Doğanbaş, Muzaffer, “Bilinmeyen İki Maktel-i Hüseyin Nüshası”. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 20 (2001), 28.

- Eğri, Osman, “Kitâb-ı Cabbar Kulu’nda Din Öğretimi Unsurları”. *Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu I*. 485-486. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005.
- Ekinci, Mustafa, “Safevîyye Tarikatı ve Türkmenler Üzerindeki Rolü”. *Anadolu’da Alevîliğin Dünü ve Bugünü*. ed. Halil İbrahim Bulut. 145-147. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Eraslan, Kemal, “Ahmed Yesevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/159. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Erdebilî, Şeyh Safiyyüddîn, *Şeyh Sâfi Buyruğu*. haz. Doğan Kaplan, Ankara: TDV Yayınları, 2015.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*. İstanbul: Maarif Kitaphanesi, 1944.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *Türkiye’de Alevîlik Bektaşîlik*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1990.
- Fuzûlî, “Hadikâtü’s-Sü’edâ”. haz. Şeyma Güngör. 22-27. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Alevî-Bektaşî Nefesleri*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963.
- Kaygusuz Abdal, *Hatâyî, Kul Himmet*. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1962.
- “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, 1 (1949-1950), 1-6.
- Dâstân-ı İbrâhim Edhem. İstanbul:

- İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Gündüz, Tufan, “Safevîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35/451-457. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Gündoğdu, Cengiz, *Hacı Bektâş-ı Velî Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Bir Yaklaşım*. Ankara: Aktif Yayınevi, 2007.
- Güngör, Şeyma, “Maktel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 27/455. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Gür, Süleyman, “Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Literatürü”. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. 12 (2018), 426-430.
- Güzel, Abdurrahman, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Makâlât*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Kaygusuz Abdal -Alaaddîn Gaybî. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- İsfahânî, Ragıp. *Müfredât (Kur'an Kavramları Sözlüğü)*. ter. Abdalbaki Güneş vd. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- Kanar, Mehmet, *Büyük Farsça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları, 2016
- Kandemir, Mehmet Yaşar, “Fezâil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12/529-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kaplan, Doğan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- “Alevî- Bektaşî Klasiklerinin Neşri ve

- Bunların Alevîlik Çalışmalarına Katkısı”. ed. Süleyman Akkuş vd. 312. Sakarya: TDV Yayınları, 2014.
- Karadaş, Cağfer, “İsbât-ı Nübüvvet ve Peygamberlik ve Hz. Muhammed’in Peygamberliği Adlı Eser Üzerine”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 1 (2003), 153.
- Kılavuz, Ahmet Saim, “Peygamberlik ve Vahiy Müessesesi”, Kutlu Doğum Haftası II, 1990, 30-33.
- Köprülü, M. Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.
- Korkmaz, Esat, *Ansiklopedik Alevîlik-Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anahtar Kitaplar, 2005.
- Kutlu, Sönmez, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları -Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Sâfi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik*. Ankara: Otto Yayınları, 2011.
- Türkler ve İslam Tasavvuru*. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2011.
- “Alevîliğin Dini Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortadoksi ya da Metadoksi”, *İslam Mezhepleri Tarihi*, ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu. 573. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Maden, Fahri, Yeniçerilik-Bektaşîlik İlişkileri ve Yeniçeri İsyanlarında Bektaşîler, *Türk*

Melikoff, İrene,

Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 73 (2015), 176-183.

Uyur İdik Uyardılar: Alevîlik, Bektaşîlik Araştırmaları. trc. Turan Alptekin. İstanbul: Cem Yayınevi, 1993.

Kırklar'ın Ceminde. trc. Turan Alptekin. İstanbul: Demos Yayınları, 2001.

Mertoğlu, M.Suat,

“Salvele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/23-24. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Mustafa, İbrahim vd,

el-Mû'cemu'l-Vasît Kahire: Mektebetü's Şûruki'd- Devliyye, 2004.

Noyan, Bedri,

“Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik”. yay. haz. Şakir Keçeli. 94. Ankara: Ardıç Yayınları, 1998.

Ocak, Ahmet Yaşar,

Babailer İsyanı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.

Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.

“Hacı Bektâş-ı Velî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/455-458. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

“Hacı Bektaş Vilayetnâmesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/471-472. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

“Alevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/368-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

“Bektaşîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı*

Onat, Hasan,

Öngören, Reşat,

Öz, Mustafa,

Radavî, Abdulgâni Muhammed b. Alauddîn
el-Huseynî,

Sarıkaya, Mehmet Saffet,

İslâm Ansiklopedisi. 5/373. İstanbul:
TDV Yayınları, 1992.

“Ebü’l Vefâ el- Bağdâdî”, *Türkiye
Diyaret Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
10/347-348. İstanbul: TDV Yayınları,
1994.

“Kimlik- Teoloji İlişkisi Bağlamında
Alevîlik-Bektaşîlikle İlgili Kimlik
Tartışmaları Üzerine”, *Alevîlik-
Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi* 1
(2009), 23-24.

“Alevîliğin Dini Statüsü: Din, Mezhep,
Tarikat, Heterodoksi, Ortadoksi ya da
Metadoksi”, *İslam Mezhepleri Tarihi*,
ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu. 573.
Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.

“Safîyyüddîn-i Erdebîlî”, *Türkiye
Diyaret Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
35/476-478. İstanbul: TDV Yayınları,
2008.

“Muhammed b. Hanefiyye”, *Türkiye
Diyaret Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
30/537-539. İstanbul: TDV Yayınları,
2005.

*Başlangıçtan Günümüze İslâm
Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Ensar
Neşriyat, 2011.

Fütüvvetnâme-i Tarikât. haz. Osman
Aydınlı, Ankara: TDV Yayınları, 2011.

“Bektaşî ve Alevî Kültürünün Yazılı
Kaynaklarından Fütüvvetnâmeler”,

- Anadolu'da Alevîliğin Dünü ve Bugünü*. ed. Halil İbrahim Bulut. 367-377. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010.
- “Türkiye’de Alevîlik ve Bektaşîliğin Oluşumu”, *Anadolu'da Alevîliğin Dünü ve Bugünü*, ed. Halil İbrahim Bulut. 103. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Seyyid Alizade Hasan b. Müslim, “*Hızırnâme*”. haz. Baki Yaşa Altınok, Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Sülemî, Ebu Abdi’r–Rahman Muhammed İbn el-Hüseyin, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş, Ankara: AÜİF Yayınları, 1977.
- Şahin, Haşim, “Alevî-Bektaşî Tarihinin Yazılı Kaynakları: Velâyetnâmeler”. *Anadolu'da Alevîliğin Dünü ve Bugünü*. ed. Halil İbrahim Bulut. 358-359. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Şeyh Sâfi, “Vefâiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/600. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Şeyh Sâfi Buyruğu, haz. Doğan Kaplan, 15-17. Ankara: TDV Yayınları, 2015.
- Teber, Ömer Faruk, *Bektaşî Erkânnâmelerinde Mezhebi Unsurlar*. Ankara: Aktif Yayınevi, 2008.
- Topaloğlu, Bekir, vd., *İslam'da İman Esasları*, Ankara: DİB Yayınları, 2015.
- Torun, Ali, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Tosun, Necdet,

“Üveysîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42/400-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Tıraşcı, Mehmet,

“Yesevîyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/487. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Turan, Metin,

“Bir Dini Musiki Formu Olarak Alevî-Bektaşî Nefesleri”. *Geçmişten Günümüze Alevîlik I. Uluslararası Sempozyumu*. ed: Mehmet Yazıcı. 2/303-304. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014.

Türkoğlu, Serkan,

“Alevî ve Bektaşî Kültüründe Âşıklar ve Nefesler”. *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*. ed.: Ahmet Yaşar Ocak, 432, 435-436. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.

Uzun, Mustafa,

“Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyinler ve Bekâî'nin Kitâb-ı Kerbelâ Mesnevisi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 58 (2017), 109-111.

Uzun, Mustafa İsmet,

“Türk Tasavvuf Edebiyatında Bir Dua Ve Niyaz Tarzı Gülbank”. *İLAM Araştırma Dergisi*, 1/1 (1996), 69.

“Türk Edebiyatında Kerbelâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/274-275. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Tokat Örneğinden Hareketle Alevîlik

- Ünlüsoy, Kamile,
Üzüm, İlyas,
Veli, Hacı Bektaş,
Virânî,
Yaman, Mehmet,
Yavuz, Salih Sabri,
Yavuz, Yusuf Şevki,
- Üzerine Bir Deneme, *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 34 (2005), 234.
“Kitâb-ı Cabbar Kulu’nda Dini İnanç Motifleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 41 (2007), 232.
“Hüsniye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.19/34-35. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
“Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik”, İstanbul: TDV Yayınları, 2017.
“Kızılbaş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/546. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
“Besmele Tefsiri”. haz. Hamiye Duran. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
“*Manâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî (Vilayet-Nâme)*”. haz.: Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1958.
“*Makâlât*”. haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
“*İlm-i Câvidân*”. haz. Osman Eğri. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
Erdebili Şeyh Sâfi ve Buyruğu. İstanbul: Ufuk Matbaası, 1994.
“Mirac”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/132-135. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
“Peygamber”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/257. İstanbul:

- Yazıcı, Tahsin, TDV Yayınları, 2007.
- “Hamdele”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/448-449. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- “Haydarîyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/35-36. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yemini, Derviş Muhammed, “Faziletnâme”. haz. Yusuf Tepeli. 8. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.
- Yörükan, Yusuf Ziya, *Alevî-Bektaşî ve Tahtacı Nefesleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.
- Yıldırım, Zeki, “Kur’an’da Peygamberlerin İsmeti”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2003), 104.
- Yıldız, Harun, “Alevîliğin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış”. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 30 (2004), 328.
- “Hüsniye’de Mezhebi Motifler”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36 (2014), 7.
- Yıldız, Harun-Bulut, Halil İbrahim, *Alevîlik-Bektaşîlik*, Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2021.
- Yıldız, İbrahim, “Hacı Bektâş-ı Velî’nin Besmele Tefsiri İsimli Eserinin Kaynak ve Yöntem Açısından Değerlendirilmesi”. *Kilis 7Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1 (2020), 158.
- Yılmaz, Kübra, “Türk İslam Edebiyatında Faziletnâmeler ve Mekke, Medine,

Kudüs, Şam Üzerine Yazılmış Manzum
Bir Faziletnâme”. *Bilecik Şeyh Edebali
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi*, 2/2 (2017), 368.

